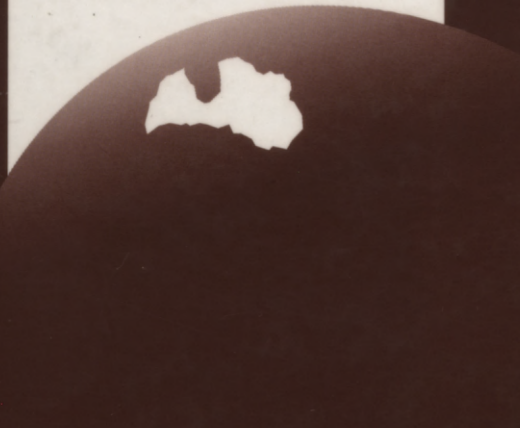

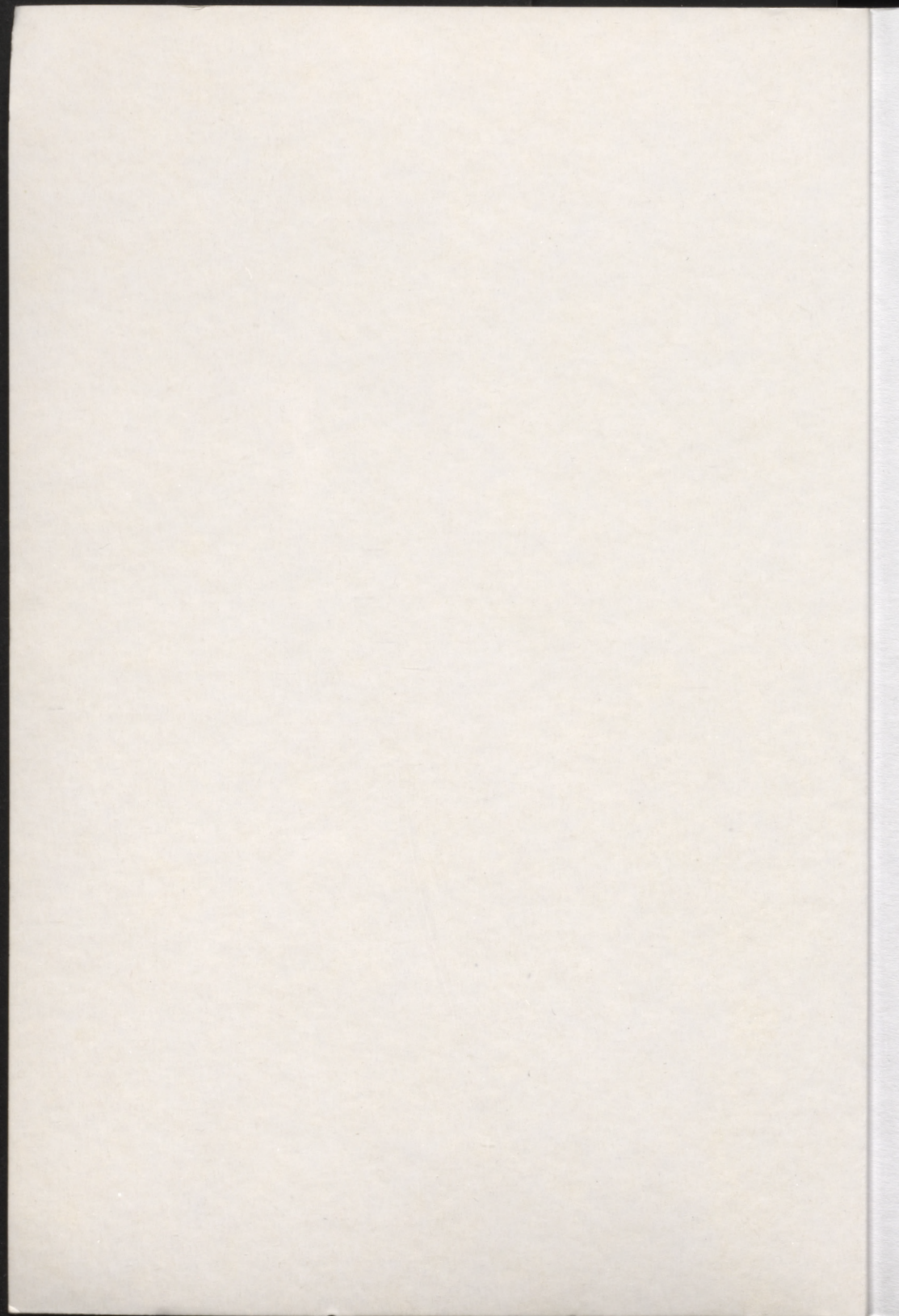
STRATĒGISKĀS
ANALĪZES
KOMISIJA

ZINĀTNISKI PĒTNIECISKIE RAKSTI

3(4) / 2005

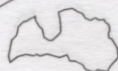
Demogrāfiskā situācija šodien un rīt

2005-3
693

ĢĢA TNISKI PĒTĪNĒJISKIE RAKSTI 3(4)/2005

STRATĒGISKĀS
ANALĪZES
KOMISIJA

Demogrāfiska situācija šodien un rīt

KOMISIJA
ANALIZIRANJE
STRATEGIJE

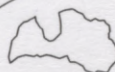
2005-3

693

3

ZINĀTNISKI PĒTNIECISKIE RAKSTI 3(4)/2005

STRATĒGISKĀS
ANALĪZES
KOMISIJA

Demogrāfiskā situācija šodien un rīt

 ZINĀTNE

UDK 314(474.3)(082)
De 496

0305041616

Zinātniskais redaktors PĒTERIS ZVIDRIŅŠ
ANDRA NIKOLAJEVA mākslinieciskais noformējums

ISBN 9984-767-59-0

© Stratēģiskās analīzes komisija, 2005
© Rakstu autori, 2005
© "Zinātne", 2005

Saturs

Ievads. <i>Pēteris Zvidriņš</i>	7
Introduction. <i>Pēteris Zvidriņš</i>	10
Depopulācija un tās novēršanas iespējas	15
<i>Juris Krūmiņš, Zane Leduskrasta</i> . Izglītības loma demogrāfiskajā un tautas attīstībā Latvijā	17
<i>Zigrida Goša</i> . Iedzīvotāju mirstība Latvijā	37
<i>Aivita Putniņa</i> . Virieši Latvijā: situācijas ieskicējums	58
<i>Pēteris Zvidriņš, Edvīns Vītolis</i> . Ielūkosimies nākotnē: jaunākās demogrāfiskās prognozes	93
Iedzīvotāju migrācija un darbaspēka kustība	115
<i>Ivars Indāns, Maira Roze</i> . Latvijas migrācijas politika pēc Eiropas Savienības paplašināšanās	117
<i>Zaiga Krišjāne, Andris Bauls</i> . Migrācijas reģionālās iezīmes Latvijā	130
<i>Uldis Ušackis</i> . Valsts iekšējās migrācijas ietekme uz iedzīvotāju skaita samazināšanos un to novecošanos Latvijas lielākajās pilsētās un rajonos	149
<i>Kristīne Krūma</i> . Trešo valstu pilsoņu brīvas pārvietošanās tiesības Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos	163
<i>Aija Lulle</i> . Multikulturālisma, transnacionālisma un kosmopolitisma traktējums augsti kvalificēta ārvalstu darbaspēka imigrācijā Latvijā	183
Rakstu autori	203

Ievads

Jau apmēram 15 gadu Latvija ir nostājusies uz iedzīvotāju skaita samazināšanās (depopulācijas) ceļa, kas būtiski bremzē tautsaimniecības attīstību. Latvija citu valstu vidū izceļas ar visai zemiem laulību noslēgšanas rādītājiem, bet ģimeņu noturība joprojām ir relatīvi zema. Iedzīvotāju mirstība ievērojami pārsniedz dzimstību, tādējādi šajā gadsimtā ik gadu samazinot mūsu valsts iedzīvotāju skaitu par 11–13 tūkstošiem. Lai gan pēdējos gados vērojams progress iedzīvotāju veselības jomā, tautas veselības un dzīvotspējas raksturojumi ir relatīvi zemi. Iedzīvotāju vidējais mūža ilgums ir viens no vismazākajiem Eiropā, it īpaši vīriešiem. Ievērojams skaits Latvijas pilsoņu dodas darba meklējumos uz citām valstīm, samazinot vietējā darbaspēka potenciālu. Galvenokārt ļoti zemās dzimstības dēļ un daļēji arī starpvalstu iedzīvotāju migrācijas ietekmē notiek ļoti strauja iedzīvotāju novecošanās. Samazinās bērnu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā, turpretim pieaug gados veco un darba nespējīgo iedzīvotāju skaits un īpatsvars. Tādējādi sistemātiski palielinās iedzīvotāju vidējais vecums. Teiktais liecina, ka valsts ir nonākusi dziļā demogrāfiskās krīzes situācijā.

Jau ilgstoši Latvijā pastāvošie ļoti nelabvēlīgie demogrāfiskie procesi aktualizējuši jautājumu par nepieciešamību tos padziļināti pētīt, izveidojot Stratēģiskās analīzes komisijas sastāvā Demogrāfisko pētījumu grupu un iesaistot tās darbā vadošos demogrāfijas speciālistus.

Demogrāfisko pētījumu grupa ir sagatavojusi un nodod lasītāju vērtējumam savu pirmo rakstu krājumu. Tajā galvenā vērība ir veltīta diviem ļoti nozīmīgiem iedzīvotāju attīstības aspektiem – depopulācijai un migrācijai.

Aizvien biežāk mums jādzird šis termins “depopulācija”, kuru visbiežāk traktē kā iedzīvotāju absolūtā skaita sistemātisku samazināšanos dabiskā ceļā, mirstībai pārsniedzot dzimstību. Mūsu valstī negatīva ir arī starptautiskās migrācijas saldo bilance, tāpēc iedzīvotāju skaita sarukšanas temps ir īpaši augsts. Pēdējās padomju tautas skaitīšanas laikā (1989. gada janvārī) Latvijā bija 2,67 miljoni cilvēku. Neatkarīgās Latvijas vienīgās 2000. gada tautskaites brīdī valstī bija 2,38 miljoni, bet kopš šā gada vidus iedzīvotāju skaits ir mazāks par 2 300 000. Tas nozīmē, ka tagad valstī iedzīvotāju ir mazāk nekā pirms 100 gadiem.

Sagatavotais rakstu krājums, protams, neatspoguļo pilnīgi visu minēto jautājumu spektru, tomēr rakstu tematika tika izvēlēta tā, lai pētījumi atspoguļotu piecu dažādību demogrāfiskajai problemātikai un izceltu abu sadaļu nozīmīgākos aspektus.

Latvijas Universitātes profesora **Jura Krūmiņa** un doktorantes **Zanes Leduskrastas** raksts ir veltīts nozīmīgajai izglītības lomai demogrāfiskajā un tautas attīstībā. Augstāks izglītības līmenis palielina indivīdu nodarbinātības iespējas, materiālo labklājību un arī ietekmē demogrāfisko uzvedību un ģimenes plānošanu. Sakarība starp dzimstību un izglītības līmeni mūsdienās ir sarežģīta, tomēr parasti izglītotākām sievietēm bērnu ir mazāk. Augstāks izglītības līmenis caurmērā nodrošina arī garāku dzīves ilgumu. Starpvalstu migrācijas rezultātā Latvija galvenokārt zaudē iedzīvotājus ar augstāku izglītības līmeni.

Iedzīvotāju mirstības problēmu apzināšanai ir veltīts Latvijas Universitātes profesores **Zigrīdas Gošas** raksts. Kopumā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas iedzīvotāju mirstība ir mazinājusies, visstraujāk – bērnu un jauniešu vidū. Tālākai mirstības samazināšanai Latvijā ir lielas rezerves, jo šeit iedzīvotāju vidējais mūža ilgums būtiski atpaliek no ekonomiski attīstītajās valstīs sasniegtā līmeņa. Vīriešu mirstība ievērojami pārsniedz šos rādītājus starp sievietēm, īpaši darbspējas vecumā. Autore rakstā plaši aplūko galvenos mirstības cēloņus, norādot uz nozīmīgām atšķirībām starp dzimumiem.

Latvijas Universitātes docētāja **Aivita Putniņa** ir pievērsusies vīriešu un vīrišķības problēmām, īpaši raksturojot vīrišķības riskanto pusī.

Rakstā atspoguļoti dažādi vīrišķības izpratnes elementi. Autore uzsver, ka ir nepieciešama vīrišķības un sievišķības attiecību pārskatīšana, lai Latvijā nebūtu vīrišķības vērtību dominēta sabiedrība. Svarīgi būtu dzimumu līdztiesības jautājumus nereducēt tikai uz sieviešu nelīdztiesību. Pētījuma ietvaros veiktas 30 anonīmas intervijas, cenšoties atlasīt dažāda vecuma, tautības, turības un sociālā stāvokļa cilvēkus.

Latvijas Universitātes profesora **Pētera Zvidriņa** un pētnieka **Edvīna Vītoliņa** rakstā sniegts vispusīgs apskats par pēdējos gados veiktajām demogrāfiskajām prognozēm. Rakstā aplūkotas pasaulē un Eiropā sagaidāmās tendences kontekstā ar Latvijā notikušo un sagaidāmo demogrāfisko procesu virzību. Pētījumā konstatēts, ka nākamajos gadu desmitos mūsu valstī turpināsies strauja iedzīvotāju skaita samazināšanās, novecosies tā sastāvs. Nākamajos 50 gados pieaugs gados veco iedzīvotāju skaits un vēl straujāk – to īpatsvars, kas izsauks nepieciešamību paaugstināt pensijas minimālo vecumu. Lai mīkstinātu pašreizējās demogrāfiskās krīzes situāciju, autori uzsver nepieciešamību realizēt aktīvu demogrāfisko politiku.

Rakstu krājuma otrajā daļā ir atspoguļoti aktuāli iedzīvotāju migrācijas jautājumi.

Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks **Ivars Indāns** un Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes priekšnieka vietniece **Maira Roze** ir pievērsušies Latvijas starpvalstu migrācijas politikas jautājumiem Eiropas Savienības paplašināšanās kontekstā. Kopš pievienošanās Eiropas Savienībai Latvijā ir pieaudzis imigrantu skaits. Ievērojami lielāks kļuvis to mūsu valsts iedzīvotāju skaits, kas ir saņēmuši darba atļaujas Rietumeiropā.

Latvijas Universitātes asociētā profesore **Zaiga Krišjāne** un zinātņu doktors **Andris Bauls**, kā arī Centrālās statistikas pārvaldes departamenta direktora vietnieks **Uldis Ušackis** ir pētījuši valsts iekšējās migrācijas procesus no dažādām pusēm. Pēdējā desmitgadē iekšējā migrācijā ik gadus iesaistās ap 40 tūkstošu cilvēku, vairāk vai mazāk ietekmējot iedzīvotāju izvietojumu pa valsts administratīvi teritoriālajām vienībām. Vērojamas migrācijas teritoriālās koncentrācijas iezīmes Rīgas aglomerācijā, īpaši Rīgas rajonā, kas pastiprinās pēdējos gados.

Taču Rīgas pilsēta migrācijas dēļ iedzīvotājus zaudē. Kopš 2003. gada ir pastiprinājušies migrācijas intensitātes rādītāji.

Ārvalstu darbaspēka imigrācijas politiskie un tiesiskie aspekti Latvijā saistībā ar iestāšanos Eiropas Savienībā ir izklāstīti attiecīgi Latvijas Universitātes doktorantes **Aijas Lulles** un Rīgas Juridiskās augstskolas doktorantes **Kristīnes Krūmas** pētījumos. Līdz šim valstī par šiem jautājumiem bija visai maz publikāciju. Cerams, ka lasītājus ieinteresēs šie un citi krājumā ietvertie raksti.

*Pēteris Zvidriņš,
Stratēģiskās analīzes komisijas
Demogrāfisko pētījumu grupas vadītājs*

Introduction

It has been now nearly 15 years since Latvia stepped on the road to decreasing number of population (depopulation), which significantly hinders the economic development. Latvia stands out among other countries with rather low indicators of concluded marriages and the stability of families is still relatively low. The mortality rate of the population exceeds considerably the birthrate, thereby reducing the number of Latvia's population in this century by 11 to 13 thousand annually. Despite the progress in the area of public health over the past years, the characteristics of health and vitality of the nation are relatively low. The average lifespan of the population is among the lowest in Europe, especially for men. A significant number of Latvian citizens leave in search of work in other countries, decreasing the potential of the local workforce. Mainly owing to the very low fertility rate and partly due to the international migration, the population is ageing very rapidly. The proportion of children in the total number of the population is shrinking, while the number and the proportion of people who are elderly and not capable of work are growing. As a result, the average age of the population is increasing systematically. The above-said indicates that Latvia has slid into a deep demographic crisis.

The continuous existence of highly unfavourable demographic processes in Latvia brought the need to research them thoroughly to the forefront by establishing a Demographic Research Group within the framework of the Commission of Strategic Analysis and by involving the leading experts of demographics in its work.

The Demographic Research Group has prepared and is presenting to the readers its first collection of research papers. The main focus of this book is devoted to two very important aspects of population development – depopulation and population migration.

We hear the term depopulation with increasing frequency, which is mostly interpreted as a systematic, natural decrease of the absolute number of population when the mortality rate exceeds birth-rate. Latvia also has a negative net balance of international migration, which is why the speed of shrinking population is particularly high. During the last Soviet-period census (in January 1989), there were 2.67 million people in Latvia. At the moment of the only census of the independent Latvia in 2000, there were 2.38 million people in the country, but since the mid-2005 the number of inhabitants is less than 2 300 000. This means that now there are fewer people in the country than there were 100 years ago.

Of course, the prepared collection of research papers does not reflect the whole spectrum of issues already referred to, yet the topics of articles were chosen so that the research reflected the various approaches to the problems of demographics and would highlight the most relevant aspects of both sections.

The article of **Juris Krūmiņš**, a professor of the University of Latvia, and **Zane Leduskrasta**, a doctoral student of the University of Latvia, focuses on the significant role of education in the demographic and population development. A higher level of education expands employment opportunities for individuals, their material welfare, as well as influences their demographic behaviour and family planning. Nowadays, the correlation between fertility rate and the level of education is complex, but usually more educated women have fewer children. A higher level of education, on the average, ensures also a longer lifespan. As a result of inter-state migration Latvia is mainly losing people with a higher level of education.

The article by the professor of the University of Latvia **Zigrīda Goša** studies the problems of population mortality. All in all, since the restoration of Latvia's independence, the population mortality

has decreased, most rapidly – among children and youth. There is a considerable reserve for further decreasing of mortality, because the average lifespan of Latvian population significantly falls behind the level achieved in economically developed states. The male mortality greatly exceeds these indicators among women, especially of working age. The author discusses extensively the main reasons for mortality, pointing out relevant differences between both sexes.

Aivita Putniņa, a lecturer at the University of Latvia, addresses the problems of men and masculinity, describing the risky side of masculinity in particular. The article reflects on different elements of the understanding of masculinity. The author emphasises that a revision of relationship between masculinity and femininity is necessary so that Latvia would not have a society dominated by masculine values. It is important not to reduce the issues of gender equality only to inequality of women. 30 anonymous interviews were conducted within the framework of the study to select people of various age, nationality, wealth and social status.

The article of a professor of the University of Latvia **Pēteris Zvidriņš** and a researcher **Edvīns Vitoliņš** provides a comprehensive survey of demographic forecasts made over the past years. The article looks at the anticipated trends in the world and in Europe in the context of past and future development of demographic processes in Latvia. The study has determined that a rapid decrease of population in Latvia will continue in the next decades, the population will age. In the next 50 years, the number of elderly people will grow, as will the proportion of such people, which will call for a need to increase the minimum retirement age. In order to soften the existing demographic crisis, the authors stress the need to implement an active demographic policy.

The second part of the book deals with important issues of popular migration.

Ivars Indāns, a researcher of the Latvian Institute of International Affairs, and **Maira Roze**, deputy director of Office of Citizenship and Migration Affairs, have focused on issues of inter-state migration policy

of Latvia in the context of the European Union enlargement. Since the accession to the European Union the number of immigrants in Latvia has increased. Also, the number of Latvian inhabitants, who have received work permits in Western Europe, has grown considerably.

Zaiga Krišjāne, an associated professor of the University of Latvia, and **Andris Bauls**, a doctor of science, as well as **Uldis Ušackis**, deputy director of the Central Statistical Bureau of Latvia, have researched the processes of Latvia's internal migration from various perspectives. During the past decade, approximately 40 thousand people were involved in internal migration annually, more or less influencing the distribution of people across the state administrative territorial units. Signs of territorial concentration of migration in the Riga agglomeration, especially in the Riga District, can be observed, and they are getting stronger in the past few years. However, the city of Riga is losing inhabitants due to migration. Since 2003, the indicators of migration intensity show growth.

The political and legal aspects of foreign workforce immigration to Latvia in relation to the accession into the EU are described in the research done by **Aija Lulle**, a doctoral student of the University of Latvia, and **Kristīne Krūma**, a doctoral student of the Riga Graduate School of Law, respectively. So far, there have been few publications regarding these issues. Hopefully, the readers will find these and other articles included in this book interesting.

Pēteris Zvidriņš,

Head, CSA Demographic Research Group

Depopulācija un tās novēršanas iespējas

05091616

Latvian Library
Latvian

in Latvia in the context of the European Union enlargement. Since the accession to the European Union the number of immigrants in Latvia has increased. Also, the number of Latvian job-seekers, who have received work permits in Western Europe, has grown considerably.

Zigis Krūmiņš, an associated professor of the University of Latvia, and Andis Kauls, a doctor of science as well as Uldis Ulmanis, deputy director of the Central Statistical Bureau of Latvia, have researched the process of migration in Latvia from various perspectives. During the 1990s, approximately 10 thousand people were recruited as labour force in the EU, more or less influencing the development of economy. The public administrative authorities have been engaged in the process of migration in the EU. Furthermore, the impact of migration on the labour market can be observed, and they are getting more and more important. However, the city of Riga is facing substantial problems. Since 2000, the indicators of migration have been growing.

The political and legal aspects of migration in Latvia are outlined in the introduction to the book. The EU has brought in the EU law in relation to the accession into the EU. As described in the research done by Aija Lulle, a doctoral student of the University of Latvia, as I Kristīne Krūmiņa, a doctoral student of the Riga Graduate School of Law, cooperation for labour force has been low. Publications regarding these issues. Hopefully, the readers will find these interesting. Good luck in future research.

Peter Zedner

Head, CMI Demography Research Group

JURIS KRŪMIŅŠ, ZANE LEDUSKRASTA

Izglītības loma demogrāfiskajā un tautas attīstībā Latvijā

Izglītība ir svarīgs priekšnoteikums gan valsts, gan tās reģionu straujākai attīstībai. Izglītības daudzums un kvalitāte veicina ekonomikas attīstību (Rubinson, Browne, 1994). Savukārt iedzīvotāju analfabētisms iet roku rokā ar nabadzību (World Bank, 2004, p. 35). Pētījumi liecina, ka, izglītības ilgumam pārsniedzot vidēji 7,5 gadus, izglītības ietekme uz izaugsmi samazinās (OECD, 2004, p. 188).

Tautas izglītības attīstību ietekmē virkne vēsturisku, kultūras un sociāli ekonomisku faktoru. Individīdam, ģimenēm un iedzīvotāju grupām augstāks izglītības līmenis palielina nodarbinātības iespējas, materiālo labklājību, veselību un konkurētspēju.

Ilgtermiņa demogrāfiskās tendences liecina, ka iepriekšējos divos gadsimtos novērotā tā saucamā demogrāfiskā pāreja, kurai raksturīgs būtisks dzimstības un mirstības samazinājums, vienlaikus ir noteikusi arī radikālas pārmaiņas izglītības un nodarbinātības līmenī un struktūrā.

Izglītības līmenis un dzimstība, dzimstība un izglītojamo skaits

Vecāku izglītības līmenis ietekmē bērnu skaitu ģimenē, kā arī dzimstības līmeni sabiedrībā kopumā. Izglītības līmenis ietekmē sieviešu un vīriešu demogrāfisko uzvedību un ģimenes plānošanu. Vispārinot demogrāfiskos datus par pietiekami ilgu laika periodu, var apgalvot, ka zemāks iedzīvotāju izglītības līmenis tiek saistīts ar augstāku dzimstību. Zemāks izglītības līmenis bija viens no galvenajiem priekšnoteikumiem tam, ka Latgalē 20. gadsimta 30. gados bija visaugstākā dzimstība un zīdaiņu mirstība, bet iedzīvotāju paredzamais mūža ilgums bija par gandrīz trim gadiem zemāks nekā valstī

0305041616

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

kopumā. Sieviešu izglītības līmeņa paaugstināšanās, ieskaitot arī masu informācijas līdzekļu izglītojošo potenciālu, tiek uzskatīta par svarīgu dzimstību samazinošu faktoru (Robey, Rutstein, Morris, 2002, p. 227).

Mūsdienās iepriekšminētajam vispārinājumam ir sastopami izņēmumi, kad augsta iedzīvotāju izglītības līmeņa apstākļos (piemēram, vairākās Ziemeļeiropas un Rietumeiropas valstīs – Dānijā, Francijā, Islandē, Īrijā, Norvēģijā, Somijā) dzimstība uzrāda ekonomiski attīstītām valstīm neraksturīgu, relatīvi augstu summāro dzimstības līmeni – 1,8 līdz 2,0 dzimušos vidēji vienai mātei (Council of Europe, 2005, p. 76). Tas tiek panākts, labklājības valsts modeļa ietvaros realizējot šajās valstīs dažādas ģimeņu atbalsta programmas.

Deviņdesmitajos gados ANO Ģimenes un dzimstības pētījums Latvijā starp citiem sociāli ekonomiskiem faktoriem izvērtēja arī augstākās izglītības ietekmi uz dzimstību. Analizējot summārā dzimstības koeficienta saistību ar ekonomisko aktivitāti, bezdarba līmeni, algu, sieviešu skaitu 18–22 gadu vecumā, kuras mācās augstskolās, šķirto laulību skaitu un citiem faktoriem, tika noskaidrots, ka sakarība starp dzimstību un izglītību ir negatīva un statistiski nozīmīga.

Tomēr pat ļoti zemas dzimstības apstākļos saskaņā ar Latvijā deviņdesmitajos gados veiktajām aptaujām reproduktīvā vecuma vecāku iecerētais bērnu skaits spētu nodrošināt mēreni paplašinātu paaudžu nomaiņu. Vīriešiem iecerētais bērnu skaits tika uzrādīts lielāks līdz ar viņu izglītības līmeņa pieaugumu, pārsniedzot 2,2 bērnus vīriešiem ar augstāko izglītības līmeni (Eglite et al., 2002, 65. lpp.). Sievietēm šī likumsakarība bija spēcīgāka un vēl spilgtāka nekā vīriešiem tikai pamata un vidējās izglītības sakarā. Sievietes ar augstāko izglītību bija iecerējušas mazāk bērnu nekā sievietes ar zemāku izglītības līmeni.

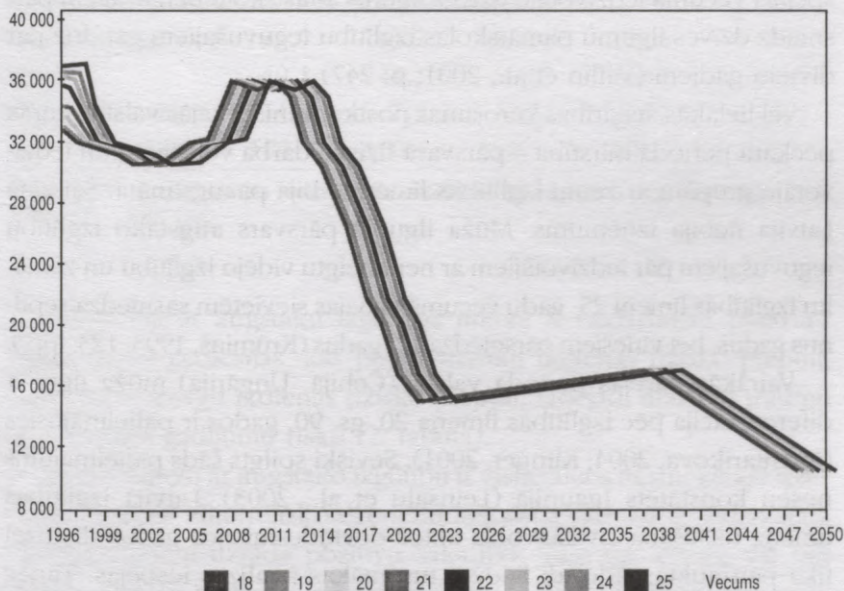
90. gados Latvijā novērotā vidējā līgavas un mātes vecuma palielināšanās par vairākiem gadiem, arī piedzimstot pirmajiem bērniem, tāpat daļēji ir saistīta ar studējošo skaita pieaugumu un jauniešu vēlmi atlikt ģimenes attiecību juridisku noformēšanu un bērnu radīšanu uz vēlāku laiku pēc augstākās izglītības iegūšanas.

Dzimstības un dzimušo skaita izmaiņas laika gaitā ietekmē izglītojamo skaitu un demogrāfisko sastāvu. Dzimstības pieaugums astoņ-

desmitajos gados, kad dzimušo skaits 1986.–1988. gadā pārsniedza 41 tūkstoši un bija visaugstākais visā pēckara periodā, pašlaik ietekmē skaitliski lielāku vidējo izglītību ieguvušo un augstskolu reflektantu skaitu (1. att.). Vēl ilgi pāri Latvijas izglītības iestādēm virzīsies deviņdesmito gadu dzimstības samazināšanās izraisītā demogrāfiskā ieplaka, kuras dēļ izglītojamo skaits saruks aptuveni uz pusi.

1. attēls

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SKAITA DINAMIKA 1996.–2005. g.
UN PROGNOZE LĪDZ 2050. g. VECUMGRUPĀS NO 18 LĪDZ 25 GADIEM

Avots: Aprēķini veikti saskaņā ar Eiropas valstu demogrāfisko procesu konverģences scenāriju pēc – Europe: one continent, different worlds. Population scenarios for the 21st century. Scenario Browser developed by C. Huisman and E. van Imhoff. NIDI, 1999 (CD).

Augstskolas šī demogrāfiskā ieplaka sasniegs pēc dažiem gadiem. Pēc tam var sekot ilgstošs studējošo skaita samazinājums, ja vien augstskolas nesāks vairāk piesaistīt ārvalstu studentus, izvērst mūžizglītības un tālmācības studiju programmas. Augstākās izglītības demogrāfiskās komponentes uzlabošanās var sākties atkal ap 2015.–2020.

gadu, viņņveidīgi turpinoties nākotnē, ja vien nenotiks radikālas izmaiņas dzimstībā un migrācijas procesos.

Izglītība, veselība un dzīves ilgums

Atšķirības veselības stāvoklī, mirstībā un mūža ilgumā saistībā ar izglītības līmeni ir konstatētas gan ekonomiski attīstītajās, gan attīstības ceļu ejošajās valstīs. Pat ar visai labvēlīgām izmaiņām mirstības līmenī ekonomiski attīstītajās valstīs, piemēram, Itālijā, darb-spējīgā vecuma iedzīvotāju dzīves ilgums augstskolu beigušajiem pārsniedz dzīves ilgumu pamatskolas izglītību ieguvušajiem gandrīz par diviem gadiem (Vallin et al., 2001, p. 247).

Vēl lielākas atšķirības vērojamas postkomunistiskajās valstīs, kurās pēckara periodā mirstība – pārsvarā fiziskā darba veicējiem un iedzīvotāju grupām ar zemu izglītības līmeni – bija paaugstināta. Šai ziņā Latvija nebija izņēmums. Mūža ilguma pārsvars augstāko izglītību ieguvušajiem pār iedzīvotājiem ar nepabeigtu vidējo izglītību un zemāku izglītības līmeni 25 gadu vecumā Latvijas sievietēm sasniedza septiņus gadus, bet vīriešiem pārsniedza 12 gadus (Krūmiņš, 1993, 123. lpp.).

Vairākās pārejas perioda valstīs (Čehijā, Ungārijā) mūža ilguma diferenciācija pēc izglītības līmeņa 20. gs. 90. gados ir palielinājusies (Rychtarikova, 2004; Klinger, 2001). Sevišķi spilgts šāds palielinājums nesen konstatēts Igaunijā (Leinsalu et al., 2003). Latvijā izglītības līmeņa fiksēšana civilstāvokļa aktos deviņdesmitajos gados diemžēl tika pārtraukta, tādējādi liedzot turpmākas analīzes iespējas. Tāpēc spriest par izglītības lomu dažādu iedzīvotāju grupu veselības stāvokļa atšķirībās mūsu valstī pēdējo desmit gadu laikā var tikai pēc izlases apsekojumu datiem.

2003. gada iedzīvotāju veselības apsekojums parādīja, ka iedzīvotāji ar augstāko un vidējo izglītību vairāk brīvprātīgi apdrošina veselību (1. tabula). Cilvēki ar augstāko izglītību biežāk nekā pārējie vērtē savu vispārējo veselības stāvokli kā labu un ļoti labu. Savukārt iedzīvotāji ar pamatskolas un zemāku nekā pamatskolas izglītību biežāk ir kritiskāki savā veselības stāvokļa vērtējumā, ko daļēji var izskaidrot ar viņu augstāku demogrāfiskās novecošanas līmeni.

1. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VESELĪBAS APDROŠINĀŠANA
UN VISPĀRĒJĀ VESELĪBAS STĀVOKĻA PAŠNOVĒRTĒJUMS
SADALĪJUMĀ PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA

	Kopā	Tai skaitā			
		augstākā	vidējā	pamatskolas	zemāka nekā pamatskolas
Vai Jums ir kāds brīvprātīgs veselības apdrošināšanas veids? (%)					
Jā	15,6	25,5	15,1	9,9	10,3
Kopā	100	100	100	100	100
Kā Jūs vērtējat savu vispārējo veselības stāvokli? (%)					
Labs un ļoti labs	36,7	43,2	35,7	35,4	33,7
Vidējs	49,1	49,3	52,0	45,9	34,8
Slikts un ļoti slikts	14,2	7,5	12,3	18,7	31,5
Kopā	100	100	100	100	100

Avots: 2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti. Rīga: CSP, 2004. 125., 137. lpp.

Iedzīvotāji ar augstāku izglītības līmeni ir nodarbināti pārsvarā garīga darba profesijās, kas prasa mazāku ikdienas fizisko piepūli, it sevišķi – smagu ikdienas fizisko piepūli, tādējādi mazinot traumu un nelaimes gadījumu risku (2. tabula).

Iedzīvotājiem ar augstāko izglītību ir vislielākais nesmēķētāju īpatsvars. Turpretī alkoholisko dzērienu lietošana saistībā ar iedzīvotāju izglītības līmeni uzrāda pozitīvu sakarību. Tam par cēloni var būt lielāks sieviešu īpatsvars pamatskolas un zemāku izglītību ieguvušo iedzīvotāju grupā (sevišķi pensijas vecumā), jo sievietes alkoholu lieto mazāk.

Sieviešu izglītības līmenis ir būtiski augstāks nekā vīriešu visās vecuma grupās – gan augstāko izglītību, gan vidējo speciālo izglītību ieguvušajiem, bet vidējo vispārējo izglītību ieguvušajiem – vecumā līdz 29 gadiem un no 50 līdz 59 gadiem (Goša, 2005, 46. lpp.). Pēc vidējo un augstāko izglītību ieguvušo skaita 20–24 gadu vecumā Latvijas sievietes apsteidz Eiropas Savienības dalībvalstu vidējo līmeni, bet vīrieši no tā atpaliek. Līdzīga situācija ir arī mūžizglītības rādītāju

2. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU KAITĪGI IERADUMI
UN FIZISKĀS AKTIVITĀTES PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA

	Kopā	Tai skaitā			
		augstākā	vidēja	pamatskolas	zemāka nekā pamatskolas
Vai Jūs katru dienu vai reizēm smēķējat? (%)					
Jā	34,8	25,2	41,5	42,8	26,6
Nē	61,6	74,8	58,5	57,2	73,4
Kopā	100	100	100	100	100
Vai pēdējā gada laikā Jūs lietojāt kādus alkoholiskus dzērienus? (%)					
Jā, lietoju	77,3	82,9	81,3	70,8	50,3
Kopā	100	100	100	100	100
Kāda bija pēdējo 3 nedēļu laikā Jūsu ikdienas fiziskā aktivitāte? (%)					
Pārsvarā sēžu vai guļu	11,9	17,2	11,0	10,0	14,5
Pārsvarā stāvu vai staigāju	31,3	40,0	30,1	27,9	32,8
Ir ikdienas fiziska piepūle	47,2	39,4	48,1	50,7	46,6
Ir smaga ikdienas fiziska piepūle	9,6	3,4	10,8	11,4	6,1
Kopā	100	100	100	100	100

Avots: 2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti. Rīga: CSP, 2004. 149., 151., 163. lpp.

ziņā. Mūsu valstī vairāk nekā ¼ vīriešu 18–24 gadu vecumā pēc vidusskolas beigšanas neturpina izglītību. Tikai četrās ES dalībvalstīs šis īpatsvars ir vēl lielāks (European Commission, 2004). Augstāks sieviešu izglītības līmenis Latvijā lielā mērā nosaka visai prāvo sieviešu mūža ilguma pārsvaru pār vīriešu mūža ilgumu (vairāk nekā desmit gadu) salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm. ES dalībvalstīs vīriešu mūža ilguma pārsvars pār sieviešu mūža ilgumu ir seši gadi.

Izglītība un migrācija

NORBALT II 1999. gada pētījums par dzīves apstākļiem parādīja, ka iedzīvotāji ar augstāku izglītību ir relatīvi mobilāki. Novērtēts, ka laikā no 1989. līdz 1999. gadam 9,5% visu Latvijas iedzīvotāju ir mainījuši dzīvesvietu starp Latvijas pašvaldībām, turklāt iedzīvotājiem ar augstāko un vidējo izglītību šī proporcija bija attiecīgi 10,5% un 10,6%, bet ar pamatzglītību – tikai 7,5% (CSP un FAFO, 2000). Balstoties uz šā apsekojuma datiem, aprēķināts, ka jauniem cilvēkiem ar augstāko izglītību dzīvesvietas mainīšanas varbūtība ir vislielākā (gan faktiski, gan nākotnes plānos).

Pašlaik vēl ir grūti spriest par starpvalstu ilgtermiņa migrācijas rezultativitāti Latvijā – vai iedzīvotāji maina dzīvesvietu uz citu valsti pastāvīgai dzīvei vai uz īsāku laiku. Emigrācijas apjomi Latvijā nav lieli un arī laika distance vispārinājumu izdarīšanai ir par mazu.

2001. gadā 23 procenti no ilgtermiņa imigrantiem, kuri ieradās Latvijā, bija arī dzimuši Latvijā (CSP, Demogrāfijas gadagrāmata, 2002, 155. lpp.). Tas liecina par to, ka zināma daļa no Latvijas aizbraukušo uz mācībām, darbā vai citu motīvu vadīti, pēc laika atgriežas dzimtenē.

82 procenti Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju ir dzimuši Latvijā, bet starp emigrantiem jeb no Latvijas izbraukušajiem tādu bija 37 procenti. Tas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka starpvalstu mobilitāte ir augstāka tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri nav dzimuši Latvijā, kā arī secināt par ilgtermiņa migrantu atgriešanos mītnes zemēs pēc mācībām vai darba Latvijā (CSP, 2002, 135. lpp.; CSP, Demogrāfijas gadagrāmata 2002, 155. lpp.).

Kāda ir starpvalstu migrācijas saistība ar iedzīvotāju izglītības līmeni? Parasti imigrācijas valstis piesaista izglītotu darbaspēku visnepieciešamākajās specialitātēs un profesijās savas tautsaimniecības un zinātnes potenciāla straujākai attīstībai. Piemēram, ASV gūst ievērojumu labumu no citu valstu investīcijām izglītībā, iesaistot to sagatavotos pētniekus un inženierus savā aprītē (Stephan and Levin, 2001). Turpretī ekonomiski vājāk attīstītās emigrācijas valstis sastopas ar “smadzeņu aizplūdi”, ko papildina arī nekvalificēta darbaspēka legālā un nelegālā emigrācija.

Ņemot vērā Latvijas ekonomikas attīstības līmeni un negatīvo starpvalstu migrācijas saldo, var pieļaut, ka arī Latvija sastopas ar izglītotāko iedzīvotāju zaudēšanu (pastāvīgi vai uz laiku). Attiecinot statistikā reģistrēto negatīvo migrācijas saldo 1998.–2001. gadā pēc migrantu izglītības līmeņa pret tūkstoš Latvijas iedzīvotājiem 15 un vairāk gadu vecumā ar attiecīgo izglītības līmeni, mēs iegūstam datus par migrantu izglītības līmeni (3. tabula).

3. tabula

MIGRĀCIJAS SALDO LATVIJĀ PĒC MIGRANTU IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA
1998.–2001. g. (UZ 1000 IEDZĪVOTĀJIEM)

Migrācijas saldo vidēji visās izglītības grupās, %	Migrācijas saldo pēc migrantu izglītības līmeņa			
	augstākā	vidējā speciālā	vispārējā vidējā	pamatskolas un zemāka
100	109	175	81	100

Aprēķināts no: Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, 187. lpp.; attiecīgo gadu Demogrāfijas gadagrāmatas.

Tādējādi Latvija patiešām starpvalstu migrācijas rezultātā galvenokārt zaudē iedzīvotājus ar augstāku izglītības līmeni, visvairāk – ar vidējo speciālo izglītību un augstāko izglītību. Statistikā neregistrētā migrācija šajos datos varētu ienest zināmas korekcijas, taču kopējā likumsakarība tāpēc nemainīsies, jo reģistrētā un neregistrētā migrācija pēc iedzīvotāju izglītības līmeņa visticamāk sadalās vienmērīgi.

Ar interneta portāla “Delfi” starpniecību 2003. gadā veiktās aptaujas par cilvēku plāniem doties strādāt uz ES valstīm rezultāti (Hazans, 2003) liecina, ka respondenti ar augstāku izglītības līmeni ir nedaudz vairāk motivēti doties strādāt uz ārzemēm nekā ar zemāku izglītību. Turklāt potenciālie emigranti jaunākajās vecuma grupās ar augstāko izglītību un dzīvesvietu Rīgā biežāk atbildēja, ka negrāsās atrieties Latvijā.

Ir jāpiekrīt autoriem, kuri uzskata, ka prāvais labāk izglītoto personu īpatsvars starp emigrantiem no Baltijas valstīm ilgtermiņa perspektīvā tām radīs cilvēkkapitāla zaudējumus un negatīvi ietekmēs darba ražīgumu un ekonomikas izaugsmi (Kieltyte and Kacs, 2002,

p. 276–277). Tomēr šo autoru ierosinātās emigrācijas maksas ieviešana visas ar migrāciju saistītās problēmas neatrisinās. Ir jāpanāk straujāka ienākumu līmeņa izlīdzināšanās starp jaunajām un vecajām ES dalībvalstīm.

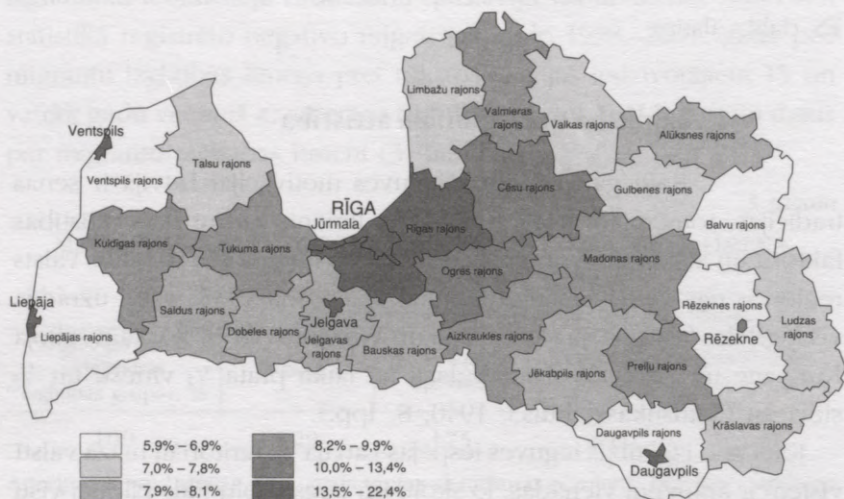
Izglītība un reģionālā attīstība

Kaut gan izglītības ieguves motivācijai Latvijā ir senas tradīcijas, tomēr iedzīvotāju izglītības līmenis vēsturiskās attīstības faktoru un atšķirīgā ekonomiskās attīstības līmeņa dēļ dažādos valsts reģionos nav vienāds. Ceturtā tautas skaitīšana 1935. gadā uzrādīja visaugstāko lasītpratēju skaitu Rīgā un Vidzemē (96–97%), kam sekoja Kurzeme un Zemgale. Latgalē lasīt tai laikā prata $\frac{1}{5}$ vīriešu un $\frac{2}{3}$ sieviešu (Statistikas tabulas, 1940, 8. lpp.).

Kaut gan izglītības ieguves iespējas Latvijā kā teritoriāli mazā valstī visiem ir aptuveni vienādas, jo skolu un augstskolu tīkls pārklāj visu teritoriju, tomēr pastāv reģionālas atšķirības iedzīvotāju izglītības līmenī un tās kvalitātē. Augstāku izglītības līmeni ieguvušo pārcelšanās uz dzīvi attīstītākajā valsts centrālajā daļā ap galvaspilsētu un uz citām pilsētām iedzīvotāju izglītības līmeņa reģionālās atšķirības vēl vairāk palielina (2. att.).

Relatīvi visvairāk iedzīvotāju ar augstāko izglītību ir Rīgā un lielākajās republikas pilsētās. Vismazāk – Ventspils un Liepājas rajonā, kā arī Latgalē. Arī vidējo speciālo izglītību ieguvušie vairāk nekā valstī vidēji ir republikas pilsētās. Pagastos, sevišķi ar spilgtu demogrāfiskās novecošanas pakāpi, izglītības līmenis ir zemāks nekā rajonu pilsētās. Vairākos iedzīvotāju skaita ziņā nelielos pagastos personas ar augstāko izglītību var saskaitīt uz abu roku pirkstiem.

Reģionos ar zemu jauniešu īpatsvaru iedzīvotāju kopskaitā dzimstības samazināšanās pie pārējiem nemainīgiem nosacījumiem pavisam drīz var apdraudēt pieprasījumu pēc kvalificētiem speciālistiem un izraisīt darbaspēka trūkumu. Šādos apstākļos reģionos nākotnē var rasties vajadzība pēc iepriekš izbraukušo iedzīvotāju reemigrācijas, atgriežoties savā dzimtajā novadā, vai pēc ārvalstu darbaspēka piesaistes.

PERSONU AR AUGSTĀKO IZGLĪTĪBU ĪPATSVARS REPUBLIKAS PILSĒTĀS
UN RAJONOS (PROCENTOS)

Avots: Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums. Rīga: CSP. 186. lpp.

Izglītība un darba tirgus

Pēc darbaspēka izlasveida apsekojuma datiem no Latvijas nodarbinātajiem iedzīvotājiem 15–74 gadu vecumā gandrīz $\frac{2}{3}$ ir vidējā izglītība, $\frac{1}{5}$ ir augstākā izglītība, 13 procentiem ir pamatzglītība, bet 0,9 procenti ir ar izglītību, kas zemāka par pamatskolas, vai arī tie ir bez skolas izglītības (CSP B, 2004, \html\tables\lv\t05_03.htm). No tendenču izvērtējuma viedokļa kopš deviņdesmito gadu vidus nedaudz palielinās to nodarbināto īpatsvars, kam ir augstākā un vidējā vispārējā izglītība, bet sarūk vidējo profesionālo un zemāku par pamatskolas izglītību ieguvušo īpatsvars.

Latvija gan 15, gan 25 ES dalībvalstu vidū atšķiras ar mazāku darbaspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvaru, kuriem ir pamatskolas izglītība, bet apsteidz pēc vidējo izglītību ieguvušo īpatsvara (4. tabula).

4. tabula

DARBSPĒJAS VECUMA (15–64 GADI) IEDZĪVOTĀJU SASTĀVS
PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA ES VALSTĪS*

	Pamata	Vidējā	Augstākā
Apvienotā Karaliste	16,9	55,9	27,2
Dānija	24,9	48,0	27,2
Somija	29,3	43,4	27,2
Kipra	37,0	36,9	26,1
Igaunija	21,2	54,6	24,8
Beļģija	40,6	34,8	24,6
Zviedrija	22,2	53,9	23,9
Īrija	39,2	37,6	23,2
Spānija	56,5	20,4	23,0
Nīderlande	36,0	42,6	21,4
Francija	38,4	40,6	21,0
Vācija	23,3	56,2	20,6
Lietuva	22,9	57,5	19,6
Luksemburga	41,2	42,6	16,2
Grieķija	45,9	38,8	15,3
Latvija	26,5	58,5	15,0
Slovēnija	25,8	59,9	14,4
Austrija	26,2	59,6	14,2
Ungārija	30,3	56,9	12,9
Polija	24,8	63,9	11,3
Čehija	18,4	71,7	9,9
Slovākija	20,7	69,9	9,4
Itālija	53,5	37,3	9,2
Portugāle	76,3	14,9	8,7
Malta	77,9	13,7	8,4
ES-15	36,9	43,2	19,8
ES-25	34,8	46,7	18,5

* Valstis tabulā ir sarindotas pēc augstākās izglītības līmeņa. Avots: Employment in Europe 2004. Recent Trends and Prospects. European Commission, 2004. P. 31.

Pēdējam zināmā mērā izskaidrojumu sniedz padomju periodā ieviestās “obligātās” vidējās izglītības fakts.

Visai ievērojami Latvija atpaliek no daudzām ekonomiski attīstītām Eiropas valstīm un ES vidējiem rādītājiem augstāko izglītību ieguvušo

īpatsvara ziņā. Piemēram, Dānijā un Somijā augstāko izglītību ieguvušo īpatsvars darbaspējas vecumā ir gandrīz divas reizes lielāks nekā Latvijā. Šai ziņā Latviju apsteidz arī Igaunija un Lietuva.

No izglītojamo vecuma struktūras viedokļa Latvija salīdzinājumā ar vairākām Eiropas valstīm pašlaik atrodas nedaudz labvēlīgākā situācijā. 15 vecajās ES dalībvalstīs 2002. gadā iedzīvotāji 3–25 gadu vecumā bija 28 procenti, bet Latvijā – 31 procents. Šis īpatsvars Eiropā galvenokārt atšķirīga dzimstības līmeņa rezultātā variē visai plašās robežās – no 24 procentiem Itālijā līdz 43 procentiem Albānijā (Education across Europe, 2003, p. 18–19).

5. tabula

LATVIJAS UN ES VALSTU SASNIEGTĀ NODARBINĀTĪBAS LĪMEŅA
ATBILSTĪBA LISABONAS UN STOKHOLMAS MĒRĶA RĀDĪTĀJIEM

	Vispārējā nodarbinātība		Sieviešu nodarbinātība		Nodarbinātība vecumā	
	2003. g.	starpība līdz mērķm*	2003. g.	starpība līdz mērķm*	2003. g.	starpība līdz mērķm*
Latvija	61,8	8,2	57,9	2,1	44,1	5,9
Max	75,1	>	71,5	>	68,6	>
Dānija			Zviedrija		Zviedrija	
Min	51,2	18,8	33,6	26,4	23,5	26,5
Polija			Malta		Slovēnija	
ES 15	64,3	5,7	56,0	4,0	41,7	8,3
ES 25	62,9	7,1	55,0	5,0	40,2	9,8
Mērķis 2010. g.	70%		Vairāk nekā 60%		50%	

* Starpības rādītāji kalpo tikai ilustratīvam nolūkam, jo mērķa rādītāji attiecas uz ES kopumā, nevis uz atsevišķām valstīm. Atzīme ">" liecina, ka mērķa rādītājs ir pārsniegts. Avots: Employment in Europe 2004. Recent Trends and Prospects. European Commission, 2004. P. 27.

Latvija vairāk nekā virkne citu ES dalībvalstu atpaliek no Lisabonas un Stokholmas mērķa rādītājiem iedzīvotāju nodarbinātības ziņā. Sevišķi tas sakāms par vīriešu nodarbinātību. Sieviešu nodarbinātība un nodarbinātība vecākajās vecuma grupās Latvijā no minētajiem mērķiem atpaliek mazāk nekā ES valstīs kopumā.

Izglītība un tās rezultātā iegūtā kvalifikācija ir svarīgs konkurētspējas rādītājs darba tirgū. Mainoties pieprasījumam darba tirgū, daļa strādājošo kļūst par bezdarbniekiem, un viņiem ir nepieciešama pārkvalificēšanās. ES-25 dalībvalstīs bezdarba līmenis personām ar augstāko izglītību ir 4,2 procenti, personām ar vidējo izglītību – 7,9 procenti, bet personām ar zemāku izglītības līmeni – 10,5 procenti (European Commission, 2004, p. 26).

Latvijā, pēc autoru aprēķiniem, personām ar augstāko izglītību risks kļūt par bezdarbnieku ir divas reizes mazāks nekā personām ar vispārējo vidējo izglītību un 3–4 reizes mazāks nekā personām ar vidējo profesionālo izglītību. Aptuveni $\frac{2}{3}$ bezdarbnieku Latvijā ir vidējā izglītība, t. sk. lielākajai daļai no tiem ir vidējā profesionālā izglītība (6. tabula). Tas liecina, ka viņu iegūtā kvalifikācija neatbilst darba tirgus prasībām.

6. tabula

BEZDARBNIEKU SADALĪJUMS LATVIJĀ PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA
(PROCENTOS NO BEZDARBNIEKU KOPSKAITA GADA BEIGĀS)

	1993	2003
Pavisam	100	100
Augstākā izglītība	8,4	7,1
Vidējā vispārējā izglītība	32,1	25,5
Vidējā profesionālā izglītība	20,9	37,4
Arodizglītība*	10,4	...
Pamatizglītība	28,2	21,6
Zemāka par pamatskolas izglītību un bez skolas izglītības	...	1,8
Izglītība nav uzrādīta	...	6,6

*Arodizglītību ieguvušo bezdarbnieku skaitā iekļauti arī tie, kas beiguši arodskolu, vienlaicīgi iegūstot vidējo izglītību. Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2004 (kompaktdisks) \html\tables\lv\05_11.htm

Grūti atrast darbu ir arī cilvēkiem ar pamatzglītību. 2003./2004. mācību gadā apliecību par iegūto pamatzglītību nesaņēma gandrīz desmitā daļa no tiem, kas mācījās devītajā klasē (ĀM un ANO AP, 2005, 23. lpp.). Šādiem vairāk nekā trim tūkstošiem jauniešu ir liegta iespēja iegūt vidējo vai profesionālo izglītību un atliek strādāt mazkvalificētus darbus vai kļūt par bezdarbniekiem.

Ceturtā daļa jauniešu konkrētajā vecuma grupā neiegūst vispārējo vai profesionālo vidējo izglītību. Aptuveni 5 procenti to, kas mācās vispārizglītojošajās dienas vidusskolās, tiek dažādu iemeslu dēļ atskaitīti. Tikai ar pabeigtu profesionālo izglītību persona var uzsākt darbu profesijā vai turpināt iegūt augstāko profesionālo izglītību.

Tādējādi izglītības līmeņa paaugstināšana un profesionālās izglītības sakārtošana atbilstīgi reālajām darba tirgus vajadzībām kļūst par aizvien neatliekamāku uzdevumu. Jebkura vecuma Latvijas iedzīvotājam ir jādod iespēja pabeigt pamatskolu, un līdz 2015. gadam jānodrošina iespēja 85 procentiem jauniešu iegūt vispārējo vidējo vai profesionālo vidējo izglītību.

Izglītības loma tautas attīstībā

ANO Attīstības programmas ziņojumos pēdējos 10–15 gados plaši lietotais tautas attīstības indekss (Human Development Index) šobrīd ir visuniversālākais rādītājs, kas summāri mēra cilvēkkapitāla attīstības līmeni trijās pamatdimensijās: veselība (paredzamais dzīves ilgums), izglītības līmenis (pieaugušo iedzīvotāju lasīt un rakstīt prasme un visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētība) un materiālā labklājība.

Aprēķinot tautas attīstības indeksu, tiek pieņemts, ka visas trīs tā sastāvdaļas ir vienlīdz nozīmīgas. Tautas attīstības indeksu plaši izmanto starptautiskos salīdzinājumos un reģionu attīstības analizē.

Latvija tiek ierindota starp valstīm ar augstu tautas attīstības indeksu (virs 0,8). Šā indeksa skaitliskā vērtība Latvijā palielinās un 2005. gadā sasniedza 0,836. Visaugstākais tautas attīstības indekss 2005. gadā ir sasniegts Norvēģijā (0,963). ES-15 "vecajās" dalībvalstīs tas bija robežās no 0,946 Zviedrijā un Luksemburgā līdz 0,904 Portugālē, ko galvenokārt noteica augstāki ienākumi un paredzamais dzīves ilgums (United Nations, 2005, p. 219).

Raksturīgi, ka valstīs ar augstu tautas attīstības indeksu ir augsts iedzīvotāju izglītības gadu skaits. Piemēram, Norvēģijā tas ir 18 gadu, Lielbritānijā, Somijā, Zviedrijā – 17 gadu (World Bank, 2004, p. 84–86).

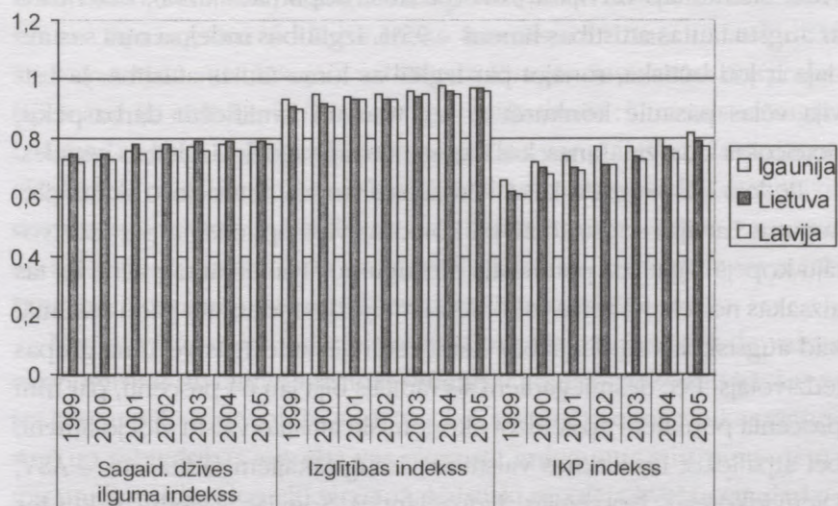
Latvijas rādītājs – 14 gadu – atbilst Čehijas, Japānas un Ungārijas sasniegtajam līmenim. Tomēr jāņem vērā, ka izglītības gadu skaits ir atšķirīgs dažādās iedzīvotāju grupās. Latvijā tas ir lielāks sievietēm nekā vīriešiem un pilsētniekiem lielāks nekā lauciniekiem. Šo atšķirību saglabāšanās tiek prognozēta nākamajos 15–20 gados (Eglīte, Ivbulis, 1999, 72. lpp.).

Latvijas, Lietuvas un Igaunijas visai augstos tautas attīstības indeksus galvenokārt nosaka augstais izglītības indekss (3. att.). 2005. gadā tā vērtība Latvijā sasniedza 0,96 jeb 96 procentus no maksimāli iespējamā. Tomēr tautas attīstības indeksa pieaugumu no 1999. līdz 2005. gadam galvenokārt ir nodrošinājis materiālās labklājības pieaugums, jo iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju šajā laikā ir audzis visstraujāk (4. att.).

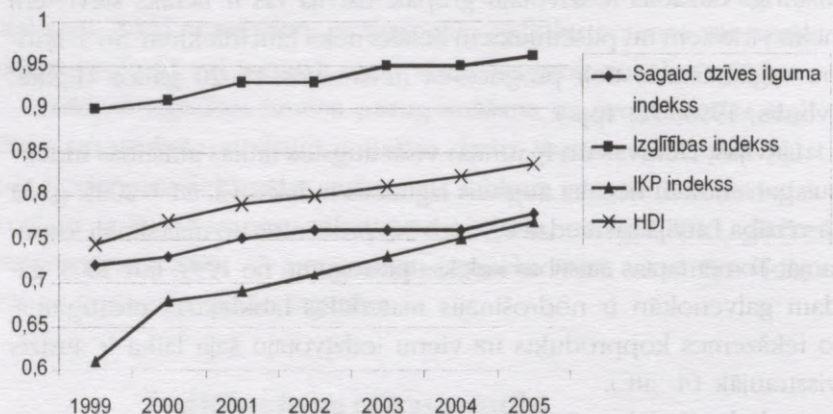
Izglītības indeksa augstais līmenis Latvijā ir jāvērtē diezgan piesardzīgi, jo pieaugušo iedzīvotāju lasīt un rakstīt prasmei, kas Latvijā ir 99,7%, šā indeksa aprēķinos tiek piešķirts svars $\frac{2}{3}$. Pēc iedzīvotāju lasīt un rakstīt prasmes Latvija ievērojami apsteidz jaunattīstības valstis,

3. attēls

BALTIJAS VALSTU TAUTAS ATTĪSTĪBAS INDEKSA SASTĀVDAĻU IZMAIŅAS
1999.–2005. GADĀ

Avots: UN World Population Monitoring 1999.–2005. gada izdevumi.

IZGLĪTĪBAS UN CITU TAUTAS ATTĪSTĪBAS INDEKSA KOMPONENTU
DINAMIKA LATVIJĀ 1999.–2005. GADĀ

Avots: UN World Population Monitoring 1999.–2005. gada izdevumi.

kur tā veido vidēji 77%, bet aptuveni atbilst ekonomiski attīstīto valstu vidējam līmenim.

Pēc izglītības indeksa otras sastāvdaļas, kurai tiek piešķirts svars $\frac{1}{3}$ un kuru veido izglītības iestāžu apmeklētība, Latvija nav līdervalstu vidū. Šis rādītājs Latvijā ir 90% (pasaulē kopumā – 67%), bet valstīs ar augstu tautas attīstības līmeni – 95%. Izglītības indeksa otra sastāvdaļa ir ļoti būtiska, runājot par izglītības lomu tautas attīstībā. Ja Latvija vēlas pasaulē konkurēt ar izglītotu un kvalificētu darbaspēku, noteicošas kļūst zināšanas, kas iegūstamas, apmeklējot izglītības iestādes.

Pēdējo desmit gadu laikā vērojamais straujais studējošo skaita pieaugums Latvijas augstskolās un koledžās vieš optimismu par iedzīvotāju kopējā izglītības potenciāla pieaugumu. Tomēr jāņem vērā, ka tas aizsākās no relatīvi zema sākotnējā līmeņa deviņdesmito gadu sākumā, kad augstskolas studenti bija katrs ceturtais attiecīgās vecuma grupas iedzīvotājs. Pēc desmit gadiem šis rādītājs bija jau 64 procenti, par trim procenta punktiem apsteidzot ekonomiski attīstīto valstu vidējo līmeni, bet atpaliekot no virknes valstu ar visaugstākajiem rādītājiem – ASV, Dienvidkorejas, Norvēģijas, Jaunzēlandes, Somijas, Zviedrijas, kur tas sasniedzis 70–85 procentus (World Bank, 2004, p. 76–78).

Secinājumi

Iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšana, palielinot to iesaisti visās izglītības pakāpēs (pirmsskolas, pamatizglītības, vidējās izglītības, augstākās izglītības, mūžizglītības) un iegūstot darba tirgum nepieciešamu kvalifikāciju, ir vitāli nozīmīgs uzdevums Latvijas sociāli ekonomiskajai attīstībai un darbaspēka konkurētspējas paaugstināšanai.

Saspringtā demogrāfiskā situācija, kurai raksturīgs nepietiekams paaudžu nomaiņas līmenis un negatīvs migrācijas saldo, saistībā ar izglītības līmeņa atšķirībām pēc dzimuma, vecuma un dzīvesvietas ir drauds līdzsvarotai un ilgtspējīgai attīstībai Latvijas reģioniem un valstij kopumā.

Ir jārēķinās ar to, ka izglītības līmeņa paaugstināšanās var kavēt dzimstības līmeņa atgriešanos mēreni paplašinātai paaudžu nomaiņai nepieciešamā līmenī gan lielākajās pilsētās, gan laukos. Tomēr nepietiekamo dzimstības līmeni zināmā mērā kompensēs iedzīvotāju dzīves kvalitātes pieaugums, ekonomiski aktīvā un veselīgā dzīves ilguma palielināšanās.

Izglītības līmeņa paaugstināšanai ir jāiet roku rokā ar iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugumu, nabadzības un bezdarba samazināšanos. Jāpaaugstina nodarbinātības līmenis, izlīdzinot tā atšķirības ar ekonomiski attīstītākajām valstīm un Eiropas Savienības nosprautajiem mērķa rādītājiem. Dzīves līmeņa atšķirību ar citām valstīm saglabāšanās augoša izglītības līmeņa apstākļos var palielināt "smadzeņu aizplūdes" risku uz ekonomiski spēcīgākām valstīm, tādējādi samazinot uz inovācijām un intelektu balstītas tautsaimniecības izaugsmi. Šo risku pastiprinās brīvas darbaspēka kustības ierobežojumu atcelšana no jaunuzņemtajām dalībvalstīm Eiropas Savienībā.

Ņemot vērā to, ka virknē jaunattīstības un pārejas perioda valstu ekonomiskās un tautas attīstības līmenis ir zemāks nekā Latvijā, Latvijas ģeogrāfiskais stāvoklis, apdzīvotība, stabilitāte ekonomikas izaugsmē un sabiedrības attīstībā var piesaistīt imigrantus austrumu-rietumu un dienvidu-ziemeļu virzienā. Valstiski regulēta kvalificēta darbaspēka pieplūde Latvijas tautsaimniecības attīstībai nozīmīgos sektoros,

kā arī darbaroku trūkuma novēršana atsevišķās profesijās var sekmēt ekonomikas izaugsmi. Šie pasākumi ir jāveic, vienlaicīgi veicinot sabiedrības integrācijas procesus un, galvenais, nostiprinot Latvijas valstiskumu un latviešu valodas lietojumu sabiedrībā.

Literatūra

Aidukaite J., 2004. The Emergence of the Post-socialist Welfare State: The Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. PhD Thesis. Huddinge: Södertörns högskola.

Anspaks J. (ed.), 1997. Education in Latvia // Humanities and Social Sciences, Latvia. No. 4.

Ārlietu ministrija un ANO Attīstības programma, 2005. Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā?: Ziņojums par Tūkstošgades mērķiem Latvijā. Rīga, 2005.

Centrālā statistikas pārvalde (CSP). Demogrāfijas gadagrāmata. Dažādi gadi.

CSP, 2002. Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums.

CSP A, 2004. 2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti. Rīga, 2004.

CSP B, 2004. Latvijas statistikas gadagrāmata 2004. Rīga (CD).

CSP un FAFO, 2000. NORBALT II apsekojums.

Cimdiņš P., 2001. Higher Education: Decentralization and Development in the Regions // Humanities and Social Sciences Latvia. Vol. 4 (33). Rīga: University of Latvia. P. 20–28.

Council of Europe, 2005. Recent Demographic Developments in Europe. Strasbourg.

Dahlin B., 2002. The Impact of Education on Economic Growth. Duke University.

Dedze I., Heinemans S., Catlaks G., 2003. Pārmaiņas Latvijas izglītībā: Izaicinājums sistēmas vadībai. Rīga: Sorosa fonds – Latvija un Sabiedriskās politikas centrs "Providus".

Education across Europe, 2003. Theme 3. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg.

Eglīte P., Ivbulis B., 1999. Latvijas darba potenciāla prognoze laikposmam līdz 2020. gadam. Latvijas darba potenciāls un tā atjaunošanas iespējas XX–XXI gs. mijā // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Nr. 5. Rīga: LZA Ekonomikas institūts. 63.–79. lpp.

Eglīte P., Markausa I., Pavlina I., Gņedovska I., Ivbulis B., Brants M., 2002. Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Rīga: BO SIA LZA Ekonomikas institūts. Nr. 9.

European Commission, 2004. The Social Situation in the European Union 2004. Overview.

Eurostat reference data base <http://europe.eu.int/newcronos/>. Education domain: Theme 3/educ.

Goša Z., 2005. Trends in the Educational Level of Latvia's Labour Force // Humanities and Social Sciences Latvia. Riga: University of Latvia. 4 (44). P. 39–51.

Hazans M., 2003. Potential Emigration of Latvian Labour Force after Joining the EU and its Impact on Latvian Labour Market. Baltic International Center for Economics Policy Studies. 56.

Human Development Indicators. Demographic trends – <http://hdr.undp.org/reports/global/2002>.

Kangro A. (editor), 1999. Education Science in Latvia: Comparative Research and Measurements // Humanities and Social Sciences Latvia. No. 2.

Kazāks M. and Ķilis R. (editors), 1999. Education and Economic Competitiveness of Latvia. Riga: SSE in Riga.

Key Data on Education in Europe 2002 // Joint DG Education and Culture, Eurostat, Eurydice Publication / European Commission (ed.). Brussels.

Kielyte J. and Kacs A., 2002. Migration in the Enlarged European Union: Empirical Evidence for Labour Mobility in the Baltic States // Journal of Baltic Studies. Vol. 33. No. 3. P. 259–279.

Klinger A., 2001. Mortality Differences by Educational Level in Hungary // Demografia. Vol. 44. P. 227–258.

Krumins J. (editor), 1995. Higher Education in Transition // Humanities and Social Sciences Latvia. No. 3.

Krūmiņš, 1993. Iedzīvotāju mūža ilgums: Tendences un palielināšanās problēmas. Riga: Latvijas Universitāte.

Latvijas iedzīvotāju sastāvs 21. gadsimta sākumā, 2004. Riga: Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs.

Leinsalu M., Vågerö D. and Kunst E., 2003. Estonia 1989–2000: Enormous Increase in Mortality Differences by Education // International Journal of Epidemiology. 32. P. 1081–1087.

Markausa I. M., 1999. Profesionālā izglītība un darba tirgus: Latvijas darba potenciāls un tā atjaunošanas iespējas XX–XXI gs. mijā // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem. Riga: LZA Ekonomikas institūts. Nr. 5. 52.–62. lpp.

OECD, 2004. Education at Glance: OECD Indicators 2004. Paris.

Pētījumi par izglītību. <http://www.politika.lv>.

Relations between State and Higher Education, 1996. The Hague: Kluwer Law International.

Robey B., Rutstein S. O. and Morris L., 2002. The Fertility Decline in Developing Countries // Population and Society. Essential Readings / Ed. by F. Trovato. Oxford University Press.

Rubinson R. and Browne I., 1994. Education and the Economy // The Handbook of Economic Sociology / N. J. Smelser and R. Swedberg (eds). New York: Princeton Univ. Press.

Rychtarikova J., 2004. The case of the Czech Republic: Determinants of the recent favourable turnover in mortality // Demographic Research. Special Collection. 2 (5). Available at www.demographic-research.org.

Statistikas tabulas, 1940. Latvijas PSR Tautsaimniecības statistikas pārvalde. Rīga.

Stephan P. and Levin S., 2001. Exceptional Contributions to US Science by the Foreign-born and Foreign-educated // Population Research and Policy Review. 20. P. 59–79.

UN/ECE, 2000. Fertility Decline in the Transition Economies, 1989–1998: Economic and Social Factors Revisited // Economic Survey of Europe. No. 1.

United Nations, 2004. World Population Monitoring 2003. New York.

United Nations, 2005. World Population Monitoring 2004. New York.

Vallin J. and Mesle F., Valkonen T., 2001. Trends in Mortality and Differential Mortality // Population Studies. No. 36. Council of Europe Publishing.

World Bank, 2004. World Development Indicators 2004. Washington D. C.

ZIGRĪDA GOŠA

Iedzīvotāju mirstība Latvijā

Dzīves kvalitātes jēdziens ir kļuvis par vienu no atslēgas vārdiem gan pētījumos par dzīves apstākļiem Eiropas Savienības dalībvalstīs, gan stratēģiskajā attīstības politikas plānošanā, tas ir saistīts ar Eiropas Savienības politiku, kuras mērķis ir veselāka, drošāka un saliedētāka Eiropas sabiedrība. Dzīves kvalitāti parasti saista ar labu veselību, labu izglītību, pienācīgu darba un brīvā laika līdzsvaru un dzīvi drošā un tīrā vidē.

Divdesmitā gadsimta beigās pasaulē un arī Latvijā saasinās daudzas sociāli ekonomiskās un demogrāfiskās parādības, kuras savstarpēji ir cieši saistītas: iedzīvotāju nodarbinātība, bezdarbs, iedzīvotāju ieņēmumi, nabadzība, saslimtība un mirstība, izglītības kvalitāte un līmenis u. c. Šīm parādībām tiek veltīta liela uzmanība. ANO sadarbībā ar valstu vadītājiem, zinātniekiem, sabiedriskajām organizācijām un citām institūcijām ir izstrādājusi vairākas programmas, kurās nosprausti galvenie mērķi, uzdevumi un pasākumi sociālo, demogrāfisko un citu parādību un procesu pilnveidošanai.¹

Strauji mainoties ekonomiskajai situācijai Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, daudzas sociālās un demogrāfiskās problēmas saasinās. Bet Latvijas valdība parakstījusi ne tikai 1994. gadā Kairā izstrādāto Ricības programmu "Par iedzīvotājiem un attīstību", bet arī Kopenhāgenas deklarāciju un darbības programmu, kuru pieņēma 1995. gadā. Parakstot Kopenhāgenas deklarāciju, Latvijas valdība ir apņēmusies nodrošināt, lai nabadzībā dzīvojošiem cilvēkiem un sabiedrībām ar zemiem ienākumiem būtu pieejama kvalitatīva aprūpe, kas par velti vai par pieņemamām cenām jānodrošina veselības pamataprūpes dienestiem.

Pēdējo gadu laikā vērojama Latvijas iedzīvotāju vispārējā veselības stāvokļa pasliktināšanās. Iedzīvotāju veselība un to mirstība ir savstarpēji saistīti procesi.

Pēdējos piecdesmit gados vislielākais mirušo skaits Latvijā bija 1994. gadā, kad nomira 41,8 tūkst. cilvēku jeb 16,6 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem. Augsts mirstības līmenis bija arī 1993. gadā – 15,3 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem – un 1995. gadā – 15,7 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem. No 1999. gada mirušo skaits ir samazinājies, tomēr katru gadu nomirst apmēram 32 tūkst. cilvēku.

Raksta mērķis ir analizēt iedzīvotāju mirstības līmeņa un mirstības cēloņu izmaiņu 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā Latvijā.

Autore analīzes rezultātā centīsies atklāt galvenos vīriešu un sieviešu mirstības cēloņus, mirstības intensitāti un to izmaiņas laikposmā no 1990. gada līdz 2004. gadam.

Iedzīvotāju mirstību raksturo kopējais mirušo skaits un mirušo skaits pa vecuma grupām un dzimumiem, mirušo skaits pa nāves cēloņiem, mirstības vispārējais koeficients un mirstības vecuma grupu koeficienti, standartizētais mirstības vispārējais koeficients un vidējais paredzamais mūža ilgums.

Vīriešu un sieviešu mirstības intensitāte

Mirstības vispārējā līmeņa izmaiņas ir cieši saistītas ar tās izmaiņām dažādās vecuma grupās, kuru rezultātā mainās iedzīvotāju vidējais paredzamais mūža ilgums. Vīriešu un sieviešu mirstības intensitāti atsevišķās vecuma grupās raksturo mirstības vecumkoeficienti.²

Vīriešu mirstība ir ievērojami augstāka nekā sieviešu, it īpaši darbības vecumā. Ļoti liela atšķirība ir divdesmitgadīgo un trīsdesmitgadīgo vīriešu un sieviešu mirstības līmenī (1. tabula).

Mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem spilgti parāda, ka divdesmitgadīgo vīriešu mirstība ir gandrīz četras reizes un trīsdesmitgadīgo vīriešu – trīs reizes lielāka nekā attiecīgā vecuma sieviešu mirstība. Arī 40–60 gadu veco vīriešu mirstība ir trīs reizes lielāka (1. tabula).

Ja salīdzina mirušo vīriešu un sieviešu skaitu uz 1000 attiecīgā vecuma un dzimuma iedzīvotājiem 2004. gadā ar to skaitu 1990. gadā, jāsecina, ka visstraujāk ir samazinājusies bērnu mirstība, apmēram

1. tabula

VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU MIRSTĪBAS KOEFICIENTI PĒC VECUMA
UN TO IZMAIŅAS LATVIJĀ³

Vecums, gadi	Miruso skaits uz 1000 attiecīgā dzimuma un vecuma iedzīvotājiem 2004. gadā		Vīriešu mirstības koeficienti salīdzinājumā ar sieviešu mirstības koeficientiem 2004. gadā, reizes	Mirstības koeficientu pieaugums vai samazinājums (-) 2004. g. salīdzinājumā ar 1990. gadu, %	
	vīrieši	sievietes		vīrieši	sievietes
0-4	2,3	2,3	1,0	-39	-18
5-9	0,5	0,3	1,7	-50	-25
10-14	0,3	0,1	3,0	-63	-67
15-19	0,9	0,5	1,8	-53	-29
20-24	1,7	0,6	2,8	-26	-
25-29	2,1	0,5	4,2	-34	-44
30-34	3,4	1,1	3,1	-17	10
35-39	4,6	1,4	3,3	-6	-13
40-44	6,9	2,5	2,8	-12	-
45-49	10,8	3,5	3,1	3	-13
50-54	16,3	5,6	2,9	-4	2
55-59	23,3	7,8	3,0	4	-4
60-64	31,1	11,8	2,6	-11	-8
65-69	46,2	16,8	2,8	-6	-30
70-74	62,1	27,4	2,3	-3	-22
75-79	89,0	49,8	1,8	-8	-20
80-84	128,8	91,6	1,4	-6	-12
85<	240,8	204,9	1,2	6	4
Vidēji Latvijā	14,9	12,9	1,2	9	3

par 25% ir samazinājusies 20-34 gadus veco vīriešu mirstība. Ievērojami mazāk samazinājusies pensijas vecuma iedzīvotāju, it sevišķi vīriešu mirstība. Vecumā no 65 līdz 84 gadiem sieviešu mirstība ir samazinājusies no 12% līdz 30%, bet vīriešu – tikai no 3% līdz 8%. Negatīvi ir tas, ka 45-49 gadu un 55-59 gadu veco vīriešu, kā arī 30-34 gadu un 50-54 gadu veco sieviešu mirstība ir pat palielinājusies, tas ir, palieli-

nājusies darbības vecuma iedzīvotāju mirstība. Pēdējos 14 gados atšķirība vīriešu un sieviešu mirstības līmenī nav samazinājusies, bet atsevišķās vecuma grupās ir pat palielinājusies. Tas nozīmē, ka nepieciešams veikt analīzi, lai noskaidrotu galvenos mirstības cēloņus, kuru dēļ ir tik liela atšķirība vīriešu un sieviešu mirstības līmenī.

Lai gan vīriešu un sieviešu mirstība ir samazinājusies gandrīz visās vecuma grupās, mirstības vispārējais koeficients 2004. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu vīriešiem ir palielinājies par 8,8% un sievietēm – par 3,2%. Mirstības vispārējo koeficientu¹ ietekmē ne tikai mirstības intensitāte atsevišķās vecuma grupās, bet arī iedzīvotāju vecumsastāvs. Tāpēc aplūkosim iedzīvotāju vecumsastāva izmaiņas laikā no 1990. gada un to ietekmi uz mirstības vispārējo koeficientu.

Vīriešu un sieviešu vecumsastāvs

Vīriešu un sieviešu vecumsastāvs laikā no 1990. gada sākuma līdz 2005. gada sākumam ir būtiski izmainījies (2. tabula).

Laikā no 1990. gada pakāpeniski samazinājies bērnu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā un palielinājies darbības vecuma un pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars. Tabulas dati uzskatāmi parāda, ka vīriešu un sieviešu vecumsastāvs būtiski atšķiras. 2005. gada sākumā 65 gadu veco un vecāku sieviešu īpatsvars ir 1,8 reizes lielāks nekā vīriešu

2. tabula

VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU GALVENO VECUMGRUPU ĪPATSVARS
IEDZĪVOTĀJU KOPSKAITĀ LATVIJĀ GADA SĀKUMĀ, PROCENTOS⁵

Gads	Vecums, gadi					
	0–14		15–64		65 un vairāk	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
1990	23,5	19,6	68,7	65,1	7,8	15,3
1995	23,0	19,0	68,0	63,7	9,0	17,3
2000	20,0	16,3	69,8	65,0	10,2	18,7
2005	16,4	13,4	71,9	65,9	11,7	20,7

īpatsvars, bet 15–64 gadu veco vīriešu īpatsvars ir par 6,0 procentpunktiem⁶ lielāks nekā sieviešu īpatsvars. Vīriešu un sieviešu vecumsastāva atšķirības ietekmē mirstības vispārējo koeficientu vīriešiem un sievietēm.

Iedzīvotāju vecumsastāvu ietekmē dzimstības, mirstības un migrācijas procesi valstī.

Pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā strauji samazinājās dzimstība. Kopš neatkarības atjaunošanas bērnu skaits samazinājies apmēram par 230 tūkstošiem jeb 40% un to īpatsvars – no 21% līdz 15%. Laikā no 1990. gada līdz 2005. gadam migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits samazinājies par 181 tūkstoši.⁷ Deviņdesmito gadu sākumā galvenokārt izbrauca darbaspējas vecuma iedzīvotāji un bērni. Latvijā intensīvi notiek iedzīvotāju novecošana – palielinās vidējais vecums, pieaug gados veco iedzīvotāju īpatsvars, bet samazinās bērnu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā. 1989. gadā Latvijas iedzīvotāju vidējais vecums bija 36,3 gadi, bet 2004. gadā – 39,9 gadi. Sievietes vidēji ir par 5–6 gadiem vecākas par vīriešiem. 2004. gadā vīriešiem vidējais vecums bija 37,0 gadi, bet sievietēm – 42,4 gadi.⁸

Standartizētais mirstības vispārējais koeficients

Lai novērstu iedzīvotāju vecumsastāva ietekmi uz mirstības vispārējo koeficientu, aprēķina standartizēto mirstības vispārējo koeficientu⁹ (tālāk tekstā – standartizētais koeficients), kuru ietekmē tikai mirstības intensitāte atsevišķās vecuma grupās, bet neietekmē iedzīvotāju skaits atsevišķās vecuma grupās.

Ja laikā no 1990. gada līdz 2003. gadam vīriešu un sieviešu skaits atsevišķās vecuma grupās būtu nemainīgs, tad mirstības vispārējais koeficients salīdzinājumā ar 1990. gadu nevis palielinātos, bet gan samazinātos. To spilgti parāda standartizētie koeficienti (3. tabula). Ja par salīdzinājuma bāzi pieņem 1995. gadu, kad Latvijā bija viens no augstākajiem mirstības līmeņiem pēdējos piecdesmit piecos gados, tad vīriešiem un sievietēm ir samazinājies ne tikai standartizētais koeficients, bet arī mirstības vispārējais koeficients (3. tabula).

3. tabula

MIRSTĪBAS VISPĀRĒJAIS UN STANDARTIZĒTAIS KOEFICIENTS LATVIJĀ
(MIRUŠO SKAITS UZ 1000 ATTIECĪGA DZIMUMA IEDZĪVOTĀJIEM)

Gads	Mirstības vispārējais koeficients ¹⁰		Standartizētais koeficients ¹¹		Standartizētais koeficients % pret 1990. gadu	
	virieši	sievietes	virieši	sievietes	virieši	sievietes
1990	13,7	12,5	15,7	14,5	100	100
1995	17,7	13,9	19,5	15,4	124,2	106,2
2000	14,8	12,5	15,4	13,0	98,1	89,7
2003	14,8	13,2	14,8	13,2	94,3	91,0

Viriešiem un sievietēm mirstības vispārējais koeficients pakāpeniski palielinās, turpretim standartizētie koeficienti, kurus ietekmē tikai mirstības intensitāte atsevišķās vecuma grupās, samazinās. Standartizētais koeficients 2003. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu viriešiem samazinājies par 5,7%, bet sievietēm – 1,6 reizes straujāk. Standartizētie koeficienti apstiprina jau iepriekš izdarīto secinājumu, ka, izņemot atsevišķās vecuma grupas, vīriešu un sieviešu mirstība ir samazinājusies.

Pēdējos gados iedzīvotāju vecumsastāvs ir izmainījies, tomēr abu dzimumu vecumsastāva būtiskās atšķirības turpina pastāvēt (2. tabula). 2004. gada sākumā 65 gadus veco un vecāku sieviešu skaits ir 2,1 reizi lielāks nekā vīriešu skaits, bet šajā vecumā mirstība ir ievērojami augstāka nekā citās vecuma grupās (1. tabula). Tāpēc vīriešu un sieviešu mirstības līmeņa atšķirības precīzāk raksturo standartizētie koeficienti¹² (4. tabula).

Standartizētais koeficients spilgti parāda, ka atšķirība starp vīriešu un sieviešu mirstības intensitāti pēdējos divdesmit gados ir pakāpeniski palielinājusies. Tikai 2003. gadā tā ir nedaudz samazinājusies, tomēr vīriešu mirstība ir 1,9 reizes augstāka nekā sieviešu. Mirstības vispārējais koeficients, kuru būtiski ietekmē vīriešu un sieviešu vecumsastāvs, būtisko atšķirību vīriešu un sieviešu mirstības līmenī tik spilgti neparāda.

Standartizētais koeficients apstiprina jau iepriekš atklāto likumsakarību, ka vīriešu mirstība visās vecuma grupās ir augstāka nekā

4. tabula

STANDARTIZĒTIE KOEFICIENTI LATVIJĀ
(MIRUŠO SKAITS UZ 1000 IEDZĪVOTĀJIEM)

Gads	Standartizētais koeficients		Koeficienti vīriešiem salīdzinājuma ar koeficientu sievietēm, %	
	vīrieši	sievietes	mirstības vispārējais koeficients	standartizētais koeficients
1990	20,8	11,5	109,6	180,9
1995	25,1	12,3	127,3	204,1
2000	20,2	10,3	118,4	196,1
2003	19,8	10,4	112,1	190,4

sieviešu, turklāt šī atšķirība nevis samazinās, bet, izņemot 2003. gadu, pat palielinās.

Līdz ar to rodas nepieciešamība pētīt galvenos nāves cēloņus, kuru ietekmē vīriešu mirstība ir ievērojami augstāka nekā sieviešu mirstība.

Galvenie nāves cēloņi

Iedzīvotāju dzīvotspējas analīze nevar būt pilnīga bez nāves cēloņu¹³ izpēti visiem iedzīvotājiem un atsevišķām to grupām. Nezinot nāves cēloņu struktūru un izmaiņas, nevar izdarīt iedzīvotāju veselības stāvokļa pareizu novērtējumu un izstrādāt priekšlikumus mirstības samazināšanai valstī.

Iedzīvotāji galvenokārt mirst no asinsrites sistēmas slimībām, audzējiem un ārējiem nāves cēloņiem, kurus var uzskatīt par galvenajiem nāves cēloņiem. Visus citus nāves cēloņus autore apvieno grupā "pārējie nāves cēloņi".¹⁴

No galvenajiem nāves cēloņiem mirst apmēram 85% no kopējā mirušo vīriešu un sieviešu skaita, bet nāves cēloņu struktūra būtiski atšķiras (5. tabula).

No visiem nāves cēloņiem vīriešiem un sievietēm pirmajā vietā ir asinsrites sistēmas slimības, vīriešiem otrajā vietā – audzēji. Sievietēm otrajā vietā ir pārējie nāves cēloņi, kuros ietilpst dažādi cēloņi. Sīkāk analizējot, jāsecina, ka katra atsevišķa sieviešu nāves cēloņa īpatsvars kopējā mirušo sieviešu skaitā ir mazāks par ārējo nāves cēloņu un

MIRUŠO VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU NĀVES CĒLOŅU STRUKTŪRA LATVIJĀ
(% NO MIRUŠO VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU SKAITA)¹⁵

Gads	Vīrieši				Sievietes			
	asinsrites sistēmas slimības	audzēji	ārējie nāves cēloņi	pārējie nāves cēloņi	asinsrites sistēmas slimības	audzēji	ārējie nāves cēloņi	pārējie nāves cēloņi
1990	50,4	17,6	16,4	15,6	65,8	14,4	5,3	14,5
1995	48,9	14,7	19,6	16,8	63,5	13,5	6,5	16,5
2000	47,7	18,8	17,6	15,9	63,3	16,2	5,8	14,7
2004	49,8	20,2	14,6	15,4	61,9	16,1	5,3	16,7

audzēju īpatsvaru. Līdz ar to jāsecina, ka arī sievietēm otrajā vietā ir audzēji un trešajā vietā – ārējie nāves cēloņi.

Statistikas dati liecina, ka krasi atšķiras vīriešu un sieviešu īpatsvars, kuri miruši no asinsrites sistēmas slimībām un ārējiem nāves cēloņiem. No asinsrites sistēmas slimībām mirušo īpatsvaru būtiski ietekmē iedzīvotāju vecumsastāvs. Jau iepriekš analizē tika uzsvērts, ka sieviešu skaits virs darbības vecuma ir apmēram divas reizes lielāks nekā vīriešu skaits, bet mirstības intensitāte no asinsrites sistēmas slimībām virs darbības vecuma sievietēm ir ievērojami lielāka nekā darbības vecuma sievietēm.

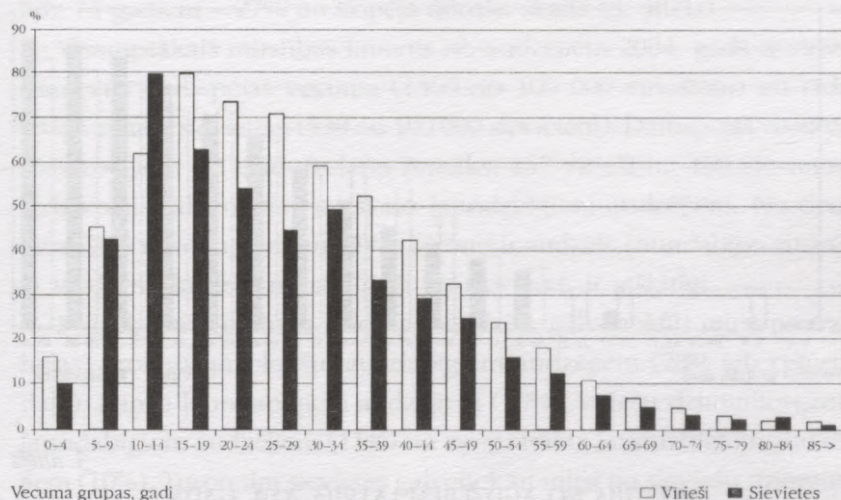
Pakāpeniski palielinās mirušo vīriešu un sieviešu īpatsvars, kuriem nāves cēlonis ir audzēji. Pozitīvi no valsts ekonomiskā, sociālā un demogrāfiskā viedokļa ir tas, ka nedaudz samazinās vīriešu un sieviešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem.

Demogrāfiskās un sociālās politikas izstrādei nepieciešams analizēt nāves cēloņu struktūru pa vecuma grupām.

Katras vecuma grupas nāves cēloņu struktūra rada iespēju nāves cēloņus sarakstīt un noteikt, kurš cēlonis ir pirmajā, kurš otrajā un kurš – trešajā vietā. Dažāda vecuma vīriešu un sieviešu nāves cēloņu struktūras ir atšķirīgas, bet tām ir kopējas tendences.

Vispirms aplūkosim nāves cēloni, kas 2004. gadā atrodas pirmajā vietā. Zēniem un meitenēm vecumā no dzimšanas līdz 4 gadiem pirmajā vietā ir pārējie nāves cēloņi. Bērnu mirstība visbiežāk ir saistīta ar zīdaiņu un bērnu veselības stāvokli, iedzimtību un citiem nāves cēloņiem.¹⁶

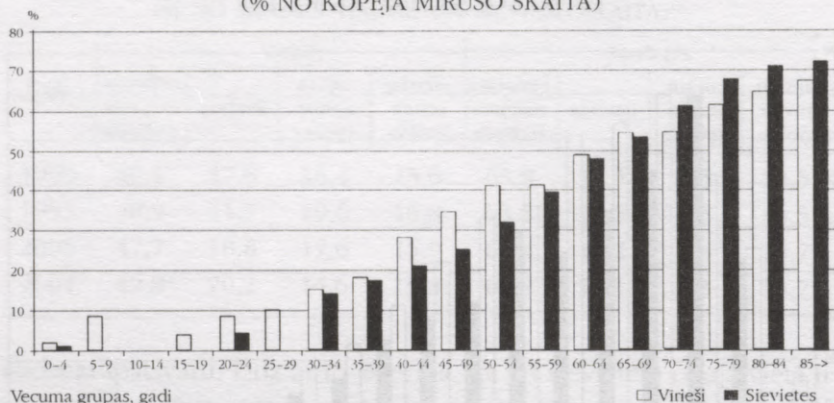
1. attēls

MIRSTĪBA NO ĀRĒJIEM NĀVES CĒĻONĒM LATVIJĀ 2004. GADĀ
(% NO KOPĒJĀ MIRUŠO SKAITA)

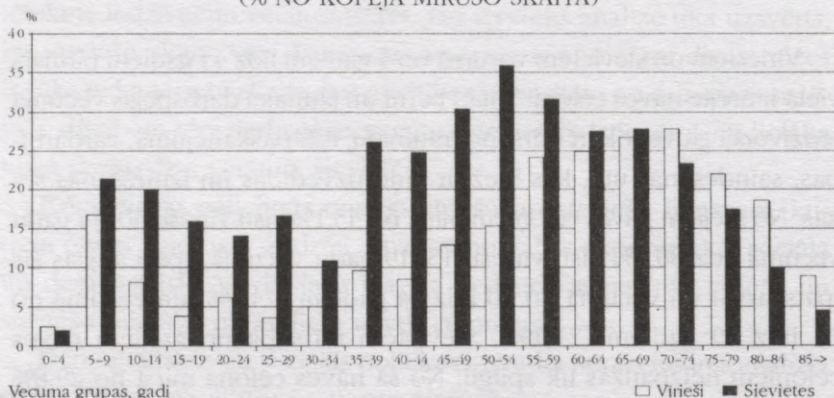
Vīriešiem un sievietēm vecumā no 5 gadiem līdz 44 gadiem pirmajā vietā ir ārējie nāves cēloņi. Tātad bērni un jaunākā darbspējas vecuma iedzīvotāji galvenokārt mirst no traumām, tiša paškaitējuma, vardarbības, saindēšanās utt., kas bieži ir viņu uzvedības un izturēšanās sekas. No ārējiem nāves cēloņiem mirst no 43,1% visu vīriešu 40–44 gadu vecumā līdz 80,3% visu vīriešu 15–19 gadu vecumā. Īpaši augsts šis īpatsvars ir arī vecumā no 20 līdz 24 gadiem (74,3%) un vecumā no 25 līdz 29 gadiem (71,1%). Sievietēm mirstība no ārējiem nāves cēloņiem neizpaužas tik spilgti. No šā nāves cēloņa mirst no 29,8% visu sieviešu 40–44 gadu vecumā līdz 80,0% 10–14 gadu vecumā (1. attēls).

Vīriešiem vecumā no 45 gadiem un sievietēm vecumā no 55 gadiem līdz sirmam vecumam pirmajā vietā ir mirstība no asinsrites sistēmas slimībām. Pieaugot iedzīvotāju vecumam, pieaug no asinsrites sistēmas slimībām mirušo īpatsvars kopējā mirušo skaitā. Vīriešiem tas pieaug no 34,8% 45–49 gadu vecumā līdz 68,3% 85 gadu un lielākā vecumā. Sievietēm no asinsrites sistēmas slimībām mirušo īpatsvars attiecīgi pieaug no 25,2% līdz 73,0% (2. attēls).

2. attēls

MIRSTĪBA NO ASINSRITES SISTĒMAS SLIMĪBĀM LATVIJĀ 2004. GADĀ
(% NO KOPĒJĀ MIRUŠO SKAITA)

3. attēls

MIRSTĪBA NO AUDZĒJIEM LATVIJĀ 2004. GADĀ
(% NO KOPĒJĀ MIRUŠO SKAITA)

Sievietēm vecumā no 45 gadiem līdz 54 gadiem pirmajā vietā ir mirstība no audzējiem. No šīs slimības mirst 34% no kopējā mirušo sieviešu skaita.¹⁷

Viriešiem un sievietēm visās vecuma grupās, izņemot 20–54 gadus vecos vīriešus, otrajā vietā ir mirstība no audzējiem. Īpaši spilgti tas ir vīriešiem vecumā no 55 gadiem līdz 84 gadiem, kad no audzējiem

mirst apmēram 25% no kopējā mirušo skaita. Sievietes no audzējiem bieži mirst jau 5–14 gadu vecumā (21%) un vecumā no 35 gadiem līdz 74 gadiem – 27% no kopējā mirušo skaita (3. attēls).

Visaugstākais mirstības līmenis no audzējiem 2004. gadā ir vīriešiem virs darbspējas vecuma (1300 no 100 000 vīriešiem) un tāda paša vecuma sievietēm (538 no 100 000 sievietēm). Darbspējas vecuma iedzīvotājiem tas ir ievērojami zemāks: 157 vīrieši un 109 sievietes. Iedzīvotāji galvenokārt mirst no ļaundabīgiem audzējiem. No tiem mirst 99% cilvēku, kuriem nāves cēlonis ir audzēji. Ļaundabīgo audzēju veidi, no kuriem mirst vīrieši un sievietes, ir atšķirīgi.

Vīrieši, kuriem nāves cēlonis ir audzēji, galvenokārt mirst no trahejas, bronhu un plaušu ļaundabīgiem audzējiem (28% jeb ceturtdaļa), kuņģa ļaundabīgiem audzējiem (10%), vīriešu dzimumorgānu ļaundabīgiem audzējiem (11%) un zarnu trakta ļaundabīgiem audzējiem (10%). Turpretim sievietes galvenokārt mirst no sieviešu dzimumorgānu ļaundabīgiem audzējiem (18%), krūts ļaundabīgiem audzējiem (16%), zarnu trakta ļaundabīgiem audzējiem (15%) un kuņģa ļaundabīgiem audzējiem (10%).¹⁸

Sievietēm mirstība no ļaundabīgiem audzējiem ir cieši saistīta ar sievietes veselību, turpretī vīriešiem tā bieži saistīta ar smēķēšanu un alkoholisko dzērienu lietošanu. Vīriešu mirstība no trahejas, bronhu un plaušu ļaundabīgiem audzējiem ir 5,4 reizes augstāka nekā sieviešu mirstība, no lūpu, mutes dobuma un rīkles ļaundabīgiem audzējiem – 4,6 reizes augstāka un no urīnpūšļa ļaundabīgiem audzējiem – 3,1 reizi augstāka nekā sieviešu mirstība. Viens no ļaundabīgo audzēju, asinsrites sistēmas slimību un elpošanas sistēmas un citu slimību riska faktoriem ir smēķēšana.

2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti liecina, ka pētījuma brīdī bija 32,7% regulāru smēķētāju un vēl 5,7% smēķēja epizodiski. Neregulāro smēķētāju biežumā dzimumu atšķirību nav, bet regulāro smēķētāju vīriešu daļa ir ievērojami lielāka par sieviešu daļu (vīrieši – 50,6%, sievietes – 17%). Vīrieši smēķētāji vidēji dienā izsmēķē 15,1 cigareti, bet sievietes – 8,7 cigaretes. Jaunieši parasti uzsāk smēķēt agrāk nekā jauniešes. Līdz 14 gadu vecumam

uzsākuši smēķēt 14,6% vīriešu, kuri apsekojuma laikā smēķē vai ir smēķējuši, un tikai 4,8% sieviešu. Visbīstamākais smēķēšanas sākšanai ir 15–18 gadu vecums, kad smēķēt sākuši 49,8% vīriešu un 39,0% sieviešu.¹⁹

Iedzīvotāju saslimstība ar ļaundabīgajiem audzējiem pakāpeniski palielinās. Slimnieku skaits, kuriem diagnoze noteikta pirmoreiz, no 100 000 iedzīvotājiem 2003. gadā bija 394 iedzīvotāji. Salīdzinājumā ar 2000. gadu slimnieku skaits palielinājies par 7,7%.²⁰

Speciālisti uzskata, ka vairāk valsts uzmanības jāvelta onkoloģiskajām saslimšanām, to ārstēšanai un diagnostikai. No otras puses, arī iedzīvotājiem ir jābūt vērīgākiem pret savu veselību, veicot profilaktiskās apskates. Galvenie slimības novēlotās diagnosticēšanas iemesli ir slimnieku novēlota vēršanās pie ārsta un slēpta slimības gaita.²¹

Salīdzinot darbspējas vecuma vīriešu un sieviešu mirušo skaitu no 100 000 vīriešiem un 100 000 sievietēm, jāsecina, ka vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem ir 3,7 reizes lielāka nekā sieviešu mirstība, no asinsrites sistēmas slimībām – 2,6 reizes un no audzējiem – 1,4 reizes lielāka.

Līdz ar to vidējais paredzamais mūža ilgums²² vīriešiem ir ievērojami mazāks nekā sievietēm, un starpība ievērojami samazinās tikai pēc darbspējas vecuma, kad mirstības intensitāte starp vīriešiem un sievietēm samazinās. 2004. gadā starpība starp jaundzimušo vidējo paredzamo mūža ilgumu sievietēm²³ un vīriešiem Latvijā ir 10 gadu (attiecīgi 77,2 gadi sievietēm un 67,1 gads vīriešiem), bet 62 gadu vecumā starpība ir 5,4 gadi (attiecīgi 20,1 gads sievietēm un 14,7 gadi vīriešiem). Visaugstākais jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums sievietēm un vīriešiem ir Šveicē (attiecīgi 83,0 gadi un 77,9 gadi), starpība – tikai 5,1 gads. Eiropas Savienības 15 vecajās dalībvalstīs jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem ir par 9,9 gadiem lielāks nekā Latvijā un sievietēm – par 4,7 gadiem lielāks.²⁴

Nāves cēloņu struktūras analīze ļauj secināt, ka darbspējas vecuma iedzīvotājiem galvenie nāves cēloņi ir ārējie, kas mazāk saistīti ar veselības aprūpes darba kvalitāti, bet galvenokārt ar iedzīvotāju uzvedību.

Ārējie nāves cēloņi

Vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem ir ievērojami lielāka nekā sieviešu mirstība, it īpaši 20–39 gadu vecumā. Mirušo vīriešu skaits šajā vecumā ir 4,5 reizes lielāks nekā mirušo sieviešu skaits. Arī pārējās vecuma grupās mirušo vīriešu skaits ir 1,9–3,8 reizes lielāks. Tikai vecumā pēc 75 gadiem no ārējiem nāves cēloņiem

6. tabula

VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU MIRSTĪBA NO ĀRĒJIEM NĀVES CĒLOŅIEM
LATVIJĀ 2004. GADĀ²⁵

Vecums, gadi	Mirušo skaits		Mirušo vīriešu skaits % pret mirušo sieviešu skaitu	Uz 100 000 attiecīgās vecuma grupas un dzimuma iedzīvotājiem	
	vīrieši	sievietes		vīrieši	sievietes
0–4	19	11	172,7	37	23
5–9	11	6	183,3	22	13
10–14	15	4	375,0	19	5
15–19	65	28	232,1	69	31
20–24	110	27	407,4	125	32
25–29	123	19	647,4	153	24
30–34	166	46	360,9	205	57
35–39	191	39	489,7	247	49
40–44	251	66	380,3	299	73
45–49	286	79	362,0	361	90
50–54	272	76	357,9	403	95
55–59	244	74	329,7	438	104
60–64	209	77	271,4	374	98
65–69	156	64	243,8	319	83
70–74	99	52	190,4	274	78
75–79	61	63	96,8	264	109
80–84	22	71	31,0	226	212
85 <	22	47	46,8	408	233
Nav uzrādīts	2	–	–	–	–
Latvijā	2324	849	273,7	218	68

vīrieši mirst retāk nekā sievietes. Šajā vecumā miruši 105 vīrieši un 181 sieviete (6. tabula). Tātad no ārējiem nāves cēloņiem galvenokārt mirst darbības spējas vecuma iedzīvotāji, it sevišķi vīrieši. 2004. gadā 82% visu mirušo vīriešu bija darbības spējas vecumā un tikai 16% – vīrs darbības spējas vecumā. Sievietēm šī attiecība ir ievērojami citādāka – 63% bija darbības spējas vecumā un 35% vīrs darbības spējas vecumā.

Mirušo skaits spilgti parāda lielo atšķirību vīriešu un sieviešu mirstībā no ārējiem nāves cēloņiem, tomēr vēl precīzāku informāciju sniedz mirstības vecumkoeficienti, tas ir, mirušo skaits uz 100 000 iedzīvotājiem (6. tabula).

Ārējo nāves cēloņu mirstības vecumkoeficienti Latvijā 2004. gadā ļauj izdarīt šādus secinājumus. Pārsteidzoši augsta ir bērnu mirstība 0–4 gadu vecumā, kad bērnam ir jāatrodas vecāku vai citu pieaugušu cilvēku uzraudzībā. Bērnam vajadzētu būt pieskatītam un mīlētam. Diemžēl šajā vecumā bērni mirst no vecāku vai citu cilvēku vardarbības, transporta nelaimes gadījumos, pakļaušanas dūmu, uguns, liesmu un ūdens iedarbei.

Sākot ar 15 gadu vecumu, mirstības vecumkoeficienti pakāpeniski palielinās un maksimumu sasniedz 55–59 gadu vecumā, pēc tam mirstības intensitāte nedaudz samazinās. Augsta mirstības intensitāte ir arī pensijas vecuma iedzīvotājiem, un vecumā pēc 80 gadiem tā sasniedz maksimumu. Salīdzinot līdz darbības spējas, darbības spējas un vīrs darbības spējas vecumam esošo iedzīvotāju mirstības līmeni uz 100 000 iedzīvotājiem, jāsecina, ka vīriešiem tas visaugstākais ir darbības spējas vecumā (263 vīrieši) un sievietēm vīrs darbības spējas vecuma (89 sievietes). Tikai nedaudz zemāks tas ir vīriešiem vīrs darbības spējas vecuma (229 vīrieši).

Samazinot iedzīvotāju, it sevišķi vīriešu mirstību no ārējiem nāves cēloņiem, vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem palielinātos par vairākiem gadiem.

Ārējo nāves cēloņu grupā ietilpst ļoti atšķirīgi cēloņi. Analizējot ārējo nāves cēloņu sastāvu, tālāk tekstā un tabulā tiks lietoti saīsināti nāves cēloņu nosaukumi.²⁶

Ārējo nāves cēloņu struktūra vīriešiem un sievietēm ir atšķirīga (7. tabula).

Ārējie nāves cēloņi ir saistīti ar iedzīvotāju uzvedību, rīcību, domāšanas veidu, nejaušību un citiem iemesliem. No visiem ārējiem nāves

7. tabula

VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU MIRSTĪBA NO ĀRĒJIEM NĀVES CĒĻIEM LATVIJĀ
2004. GADĀ²⁷

Nāves cēloņi	Miruso skaits		Miruso vīriešu skaits % pret sievietēm	Nāves cēloņu struktūra, %	
	vīrieši	sievietes		vīrieši	sievietes
Tišs paškaitējums	456	106	430,2	19,6	12,5
Transporta nelaimes gadījumi	388	150	258,7	16,7	17,7
Pārmērīga aukstuma iedarbe	189	74	255,4	8,1	8,7
Saindēšanās ar alkoholu	183	55	332,7	7,9	6,5
Kritieni	172	102	168,6	7,4	12,0
Vardarbība	139	78	178,2	6,0	9,2
Nejauša noslikšana	139	44	315,9	6,0	5,2
Pakļaušana liesmu iedarbei	133	57	233,3	5,7	6,7
Kaitīgu vielu iedarbe	74	37	200,0	3,2	4,3
Pārējie cēloņi	451	146	308,9	19,4	17,2
Kopā	2324	849	273,7	100	100

cēloņiem vīriešiem pirmajā vietā ir tišs paškaitējums, kas veido gandrīz piekto daļu, otrajā vietā – transporta nelaimes gadījumi un trešajā – pārmērīga aukstuma iedarbe. Sievietēm pirmajā vietā ir transporta nelaimes gadījumi, otrajā – tišs paškaitējums un trešajā – kritieni. Latvijā vīrieši no ārējiem nāves cēloņiem mirst 2,7 reizes biežāk nekā sievietes, bet no atsevišķiem nāves cēloņiem atšķirība ir vēl lielāka. Vīrieši no tiša paškaitējuma mirst 4,3 reizes biežāk nekā sievietes, no nejaušas noslikšanas – 3,2 reizes, no saindēšanās ar alkoholu – 3,3 reizes un no transporta nelaimes gadījumiem – 2,6 reizes biežāk. Vīriešu mirstība arī no citiem ārējiem nāves cēloņiem ir divas reizes lielāka nekā sieviešu mirstība.

No tiša paškaitējuma gada laikā 1993.–1995. gadā mira vairāk nekā 1000 cilvēku. Pēdējos gados mirstība no tiša paškaitējuma ir samazinājusies, tomēr relatīvie pašnāvību rādītāji ir vieni no augstākajiem Eiropā. No tiša paškaitējuma mirst vairāk cilvēku nekā transporta nelaimes gadījumos.

Kā galvenie pašnāvību cēloņi jāmin iedzīvotāju materiālās grūtības, nespēja piemēroties jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem

un ģimenes konfliktsituācijas, kā arī alkoholisko dzērienu lietošanas pieauguma izraisītās sekas.²⁸ Tikai trešdaļai pašnāvnieku ir kāda psihiatriska saslimšana, piemēram, šizofrēnija. Citi pašnāvības riska faktori ir sociālā atstumtība, darba zaudēšana, smagi dzīves notikumi, radnieku pašnāvības mēģinājumi un citi.

2004. gadā no tīša paškaitējuma mira viens pusaudzis 10–14 gadu vecumā. Vairums bērnu pusaudža vecumā jūtas nesaprasti, viņi atrodas konfliktā ar citiem un paši ar sevi. Pusaudži, kas izšķiras par pašnāvību, ir trauzlāki, jūtīgāki, vieglāk sāpināmi, aizkaitināmi, pakļaujas ārējiem faktoriem, viņiem ir sarežģījumi attiecībās ar vecākiem.

Lai risinātu pašnāvību problēmas, Veselības ministrija izstrādā garīgās veselības pamatnostādnes. Tās ietvers daudzus garīgās veselības aspektus, arī pašnāvību. Veselības ministrija finansēs izglītības programmu "Bērnu emocionālā audzināšana".

Transporta nelaimes gadījumos mirušo skaits 2004. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu ir samazinājies 2 reizes, tomēr salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijā ir vislielākais bojā gājušo skaits uz 100 000 iedzīvotājiem (21 cilvēks). Tikpat augsts rādītājs ir tikai Lietuvā un Krievijā.²⁹

Satiksmes drošības jautājums ļoti lielā mērā ir atkarīgs no indivīda kā satiksmes dalībnieka apzinīguma un disciplinētības. Diemžēl viens no galvenajiem ceļu satiksmes negadījumu rašanās cēloņiem ir ceļu satiksmes dalībnieku pārvietošanās alkohola reibumā.

Pēdējos gados Ceļu satiksmes drošības direkcija Ceļu satiksmes drošības nacionālās programmas ietvaros sabiedrībā realizē dažādus izglītojošus pasākumus, lai paaugstinātu visu satiksmes dalībnieku, ne tikai vadītāju, informētības un disciplīnas līmeni.

Sabiedrībā nepārtraukti pieaug vardarbība pret bērniem, sievietēm, veciem cilvēkiem, bet mirušo skaits laikā no 1993. gada, kad no vardarbības mira 640 cilvēku, pakāpeniski samazinājies līdz 217 cilvēkiem 2004. gadā. Mirušo skaita samazinājums tikai daļēji raksturo vardarbības izplatību. No vardarbības divas reizes biežāk cieš zēni nekā meitenes, sievietes nekā vīrieši. Diemžēl noziedzīgus nodarījumus izdara pat pusaudži. 2003. gadā 14–17 gadu veci pusaudži izdarījuši 11 slepkavību, 20 smagu miesas bojājumu un 10 izvarošanu.³⁰ Vardarbība pret saviem vienaudžiem izpaužas

jau skolas gados. Baltijas valstīs ņirgāšanās par citiem bērniem ir plašāk izplatīta nekā citās valstīs.³¹ Ņirgāšanās par citiem skolēniem 11–15 gadu vecumā nākotnē var novest pat līdz vardarbībai ar smagām sekām. Vardarbība ir cieši saistīta ar izmisumu, nespēju rast risinājumu samilzušām un gluži ikdienišķām situācijām: sarežģījumi savstarpējās attiecībās vai darbā, palikšana bez dzīvesvietas vai ienākumiem, sociāli smagais stāvoklis un neveiksmju pieaugums. Risinājuma vietā stājas agresija, kuras rezultātā cietušais iegūst fizisku, psiholoģisku vai emocionālu traumu vai arī no vardarbības cietušais nomirst. Vardarbība pret citiem cilvēkiem, it sevišķi gados veciem, bieži ir ar mērķi iegūt naudu un citas materiālas vērtības.

Par vardarbības mazināšanu ir atbildīga gan visa sabiedrība, gan valdība un profesionāļi. Ir nepieciešamas izmaiņas likumdošanā, jāveido mācību programmas. Īpaši būtiskas ir izglītības darbinieku, arī sociālo pedagogu, prasmes agrīni diagnosticēt vardarbību, veidot draudzīgu gaisotni skolā.

Vīriešu augstā mirstība no ārējiem nāves cēloņiem un asinsrites slimībām, it sevišķi darbības vecumā, būtiski ietekmē vidējo paredzamo mūža ilgumu un tā nemainīgi zemo līmeni salīdzinājumā ar citām valstīm. Salīdzinājumā ar 1980. gadu jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem pagarinājies par 3,5 gadiem un sievietēm par 3,4 gadiem. 2004. gadā vīrieši ir sasnieguši 1963.–1964. gada līmeni, kad jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums vīriešiem bija vislielākais – 67,0 gadi. Sievietēm situācija ir ievērojami labāka. Pēc 1994. gada, kad jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums sievietēm bija 72,9 gadi, tas pagarinājies par 4,3 gadiem.³²

Lai izskaidrotu vīriešu un sieviešu vidējā paredzamā mūža ilguma lielās atšķirības, vispirms jāatzīmē, ka pastāv vīriešu un sieviešu organismu anatomiski fizioloģiskās īpatnības un to dažādās pretošanās spējas ārējās vides faktoru kaitīgai ietekmei. Izslēdzot eksogēno nāves cēloņus (infekcijas, parazitārās slimības, traumas, visdažādākie nelaimes gadījumi u. c.) atšķirības, starpība sieviešu un vīriešu vidējā paredzamā mūža ilgumā ir aptuveni divi gadi.³³

Noteicošā loma vīriešu un sieviešu mūža ilguma atšķirību veidošanā pašlaik ir nevis bioloģiskiem, bet citiem faktoriem. Starp tiem tiek minēta atšķirīgā saslimstības un invaliditātes pakāpe fizisko un psiholoģisko iztu-

rēšanās faktoru dēļ (smēķēšana, alkoholisms, rekreācijas un darba apstākļi, atšķirīga pieeja slimību un stresa simptomu izpratnē un turpmākajā rīcībā to novēršanā, kā arī medicīniskās palīdzības izmantošanā).³⁴

Eiropā un Latvijā galvenais politiskais dokuments, kas runā par sabiedrības veselības jautājumu risināšanu, ir Pasaules veselības organizācijas politikas pamatnostādnes Eiropas reģionam "Veselību visiem – 21". 1999. un 2000. gadā tika izstrādāta un plaši apspriesta "Sabiedrības veselības stratēģija", kas 2001. gada 6. martā akceptēta Ministru kabinetā.³⁵

Valsts politika lēnām, bet mērķtiecīgi virzās uz slimību cēloņu novēršanu, arvien lielāku uzmanību atvēlot veselības veicināšanas un kvalitatīvas dzīves vides jautājumiem.

Kopsavilkums

Veiktās analīzes rezultātā autore secina, ka 2004. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu visstraujāk ir samazinājusies bērnu mirstība. Apmēram par 25% ir samazinājusies 20–34 gadus veco vīriešu mirstība, bet ievērojami mazāk samazinājusies pensijas vecuma iedzīvotāju, it sevišķi vīriešu mirstība. Turpreti ir palielinājusies atsevišķu darbspējas vecuma grupu iedzīvotāju mirstība.

Atšķirība vīriešu un sieviešu mirstības līmenī ir būtiski izmainījusies. Tā ir samazinājusies tikai 30–49 gadu vecumā, bet pārējās vecuma grupās tā ir pat palielinājusies. To spilgti parāda 2000. gada standartizētais koeficients, kurš vīriešiem bija 2,0 reizes lielāks nekā sievietēm. Tikai 2003. gadā atšķirība mirstības līmenī ir nedaudz samazinājusies.

Pozitīvi jāvērtē tas, ka Latvijā kopumā mirstības līmenis pazeminās. To uzskatāmi parāda vīriešiem un sievietēm aprēķinātie standartizētie koeficienti, kaut gan mirstības vispārējie koeficienti parāda pretēju tendenci.

Dažāda vecuma vīriešu un sieviešu nāves cēloņu struktūras ir atšķirīgas. Struktūra rada iespēju noteikt, kurš nāves cēlonis ir pirmajā vietā, otrajā vietā un trešajā vietā katrā vecuma grupā. Vīriešiem un sievietēm vecumā no 5 gadiem līdz 44 gadiem pirmajā vietā ir ārējie nāves cēloņi. Tātad bērni un jaunākā darbspējas vecuma iedzīvotāji galvenokārt mirst no traumām, tīša paškaitējuma, vardarbības, saindēšanās u. tml., kas

bieži ir viņu uzvedības un rīcības sekas. Vīriešiem vecumā no 45 gadiem un sievietēm vecumā no 55 gadiem līdz sīram vecumam pirmajā vietā ir mirstība no asinsrites sistēmas slimībām. Sievietēm vecumā no 45 gadiem līdz 54 gadiem pirmajā vietā ir mirstība no audzējiem.

No ārējiem nāves cēloņiem galvenokārt mirst darbspējas vecuma iedzīvotāji. 2004. gadā 82% no visiem mirušajiem vīriešiem bija darbspējas vecumā un tikai 16% – vīrs darbspējas vecuma. Sievietēm šī attiecība ir ievērojami citādāka – 63% bija darbspējas vecumā un 35% vīrs darbspējas vecuma. Vīrieši no tīša paškaitējuma mirst 4,3 reizes biežāk nekā sievietes, no nejaušas noslikšanas – 3,2 reizes, no saindēšanās ar alkoholu – 3,3 reizes un no transporta nelaimes gadījumiem – 2,6 reizes biežāk.

Vīriešiem un sievietēm otrajā vietā gandrīz visās vecuma grupās ir mirstība no audzējiem. Visaugstākais mirstības līmenis no audzējiem ir vīriešiem vīrs darbspējas vecuma (1300 no 100 000 vīriešu) un tāda paša vecuma sievietēm (538 no 100 000 sieviešu). Darbspējas vecuma iedzīvotājiem tas ir ievērojami zemāks: 157 vīrieši un 109 sievietes. Vīrieši galvenokārt mirst no trahejas, bronhu un plaušu (28%), kuņģa (10%), vīriešu dzimumorgānu (11%) un zarnu trakta (10%) ļaundabīgiem audzējiem. Sievietes galvenokārt mirst no sieviešu dzimumorgānu (18%), krūts (16%), zarnu trakta (15%) un kuņģa (10%) ļaundabīgiem audzējiem. Vīriešu mirstība no trahejas, bronhu un plaušu ļaundabīgiem audzējiem ir 5,4 reizes lielāka nekā sieviešu mirstība no minētajiem audzējiem, no lūpu, mutes dobuma un rīkles audzējiem – 4,6 reizes augstāka. Augstā vīriešu mirstība bieži ir saistīta ar smēķēšanu un alkoholisko dzērienu lietošanu.

Mirušo vīriešu skaits uz 100 000 vīriešu no ārējiem nāves cēloņiem ir 3,7 reizes lielāks nekā mirušo sieviešu skaits uz 100 000 sieviešu, no asinsrites sistēmas slimībām – 2,6 reizes un no audzējiem – 1,4 reizes lielāks.

Mirušo vīriešu skaits no ārējiem nāves cēloņiem 20–39 gadu vecumā ir 4,5 reizes lielāks nekā sieviešu skaits. Arī pārējās vecuma grupās mirušo vīriešu skaits ir 1,9–3,8 reizes lielāks.

2004. gadā Latvijā vīriešiem jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums ir 67,1 gads, bet sievietēm – 77,2 gadi. Salīdzinājumā ar 1980. gadu vīriešiem tas ir pagarinājies par 3,5 gadiem, bet sievietēm – par 3,4 gadiem.

Atsauces un piezīmes

- ¹ ICPD'94. Starptautiskās konferences "Par iedzīvotājiem un attīstību" Rīcības programmas kopsavilkums. Rīga, 1998. 6.–9. lpp.
- ² Mirstības vecumkoeficients – vidējais mirstības līmenis noteiktā iedzīvotāju vecuma grupā. Parasti izteikts promilēs katram dzimumam. Koeficients tiek aprēķināts, attiecinošā gada laikā mirušo skaitu attiecīgajā vecuma grupā pret gada vidējo šīs pašas vecuma grupas iedzīvotāju skaitu (LR CSP. Demogrāfija 2005: Statistisko datu krājums. Rīga, 2005. 186. lpp.).
- ³ LR CSP. Demogrāfija 2005. 86. lpp.
- ⁴ Mirstības vispārējais koeficients – noteiktā laikā mirušo skaita attiecība pret vidējo iedzīvotāju skaitu noteiktā teritorijā. Parasti izteikts promilēs par vienu kalendāro gadu (LR CSP. Demogrāfija 2005. 186. lpp.).
- ⁵ LR CSP. Demogrāfija 2005. 29. lpp.
- ⁶ Relatīvo lielumu absolūto starpību izteiksmes forma ir punkti, piemēram, procentpunkti.
- ⁷ LR CSP. Demogrāfija 2005. 129. lpp.
- ⁸ Turpat. 33. lpp.; Latvijas iedzīvotāju sastāvs 21. gadsimta sākumā. Rīga: LU Demogrāfijas centrs, 2004. 5. lpp.
- ⁹ Aprēķinot standartizēto koeficientu, par svariem var izmantot dažādu dzimumu, valstu un gadu iedzīvotāju skaitu. Svarus izvēlas autors, vadoties no pētījuma uzdevuma. Raksta autore aprēķinās divus dažādus standartizētos koeficientus.
- ¹⁰ LR CSP. Demogrāfija 2005. 114.–115. lpp.
- ¹¹ Lai analizētu vīriešu un sieviešu mirstības vispārējā koeficienta dinamiku, standartizētie koeficienti aprēķināti, par svariem izmantojot 2003. gada vidējo vīriešu un sieviešu skaitu.
- ¹² Lai salīdzinātu vīriešu un sieviešu mirstības līmeni laikā no 1990. gada līdz 2003. gadam, standartizētie koeficienti aprēķināti, par svariem izmantojot 2003. gada vidējo iedzīvotāju skaitu.
- ¹³ Nāves cēlonis – slimība, patoloģisks stāvoklis vai trauma, kas ir izraisījusi nāvi vai veicinājusi to, kā arī nelaimes gadījums vai vardarbības akts, kura rezultātā iestājusies nāve (LR CSP. Demogrāfija 2005. 186. lpp.).
- ¹⁴ Pārējie nāves cēloņi: ieskaitītas infekcijas un parazitārās slimības; nervu sistēmas slimības; asins un asinsrites orgānu slimības un imūnsistēmas traucējumi; endokrīnās, uztures un vielmaiņu slimības; psihiski un uzvedības traucējumi; ausu un aizauss paugura slimības; elpošanas sistēmas slimības; gremošanas sistēmas slimības; ādas un zemādas audu slimības; skeleta, muskuļu un saistaudu slimības; uroģenitālās sistēmas slimības; grūtniecība, dzemdības

- un pēcdzemdību periods; noteikti perinatālā perioda stāvokļi; iedzimtas kromosomas, deformācijas un hromosomu anomālijas; citur neklasificēti simptomi, pazīmes un anomāla kliniska un laboratorijas atrade (LR CSP. Demogrāfija 2005. 122.–124. lpp.).
- ¹⁵ LR CSP. Demogrāfija 2005. 89.–90. lpp.
 - ¹⁶ Goša Z. Bērnu veselība, saslimstība un mirstība // Dzīves jautājumi: Zinātnisko rakstu krājums. Rīga: SDSPA "Attīstība", 2001. 239.–251. lpp.; LR CSP. Bērni Latvijā: Statistisko datu krājums. Rīga, 2004. 13.–16. lpp.
 - ¹⁷ LR CSP. Demogrāfija 2005. 100.–104. lpp.
 - ¹⁸ Turpat. 94. lpp.
 - ¹⁹ LR CSP. 2003. gada Latvijas iedzīvotāju veselības apsekojuma rezultāti. Rīga, 2004. 47.–49. lpp.
 - ²⁰ LR CSP. Latvijas statistikas gadagrāmata 2004. Rīga, 2004. 101. lpp.
 - ²¹ LR CSP. Sociālie procesi Latvijā: Analītiskais apskats. Rīga, 2003. 71. lpp.
 - ²² Vidējais paredzamais mūža ilgums noteikta vecuma iedzīvotājiem – gadu skaits, kādu vidēji nodzīvotu attiecīgo vecumu sasniegušās personas, ja viņu turpmākās dzīves laikā mirstība katrā vecumā saglabātos aprēķina gada līmenī. Visbiežāk šo rādītāju aprēķina atsevišķi vīriešiem un sievietēm (LR CSP. Demogrāfija 2005. 188. lpp.).
 - ²³ Jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums – gadu skaits, kuru vidēji nodzīvotu attiecīgajā gadā dzimušie, ja viņu turpmākās dzīves laikā mirstības līmenis katrā vecumā paliktu tāds pats, kāds tas bija dzimšanas gadā. Datus iegūst no mirstības un vidējā paredzamā mūža ilguma tabulām (LR CSP. Demogrāfija 2005. 185. lpp.).
 - ²⁴ LR CSP. Demogrāfija 2005. 108.–110., 151. lpp.
 - ²⁵ Turpat. 104. lpp.
 - ²⁶ Ārējie nāves cēloņi: transporta nelaimes gadījumi; kritieni; nejauša noslikšana un sliksana (tālāk – nejauša noslikšana); pakļaušana dūmu, uguns un liesmu iedarbei (tālāk – pakļaušana liesmu iedarbei); pārmērīga dabiska aukstuma iedarbe (tālāk – pārmērīga aukstuma iedarbe); saindēšanās un pakļaušana kaitīgu vielu iedarbei, tostarp saindēšanās ar alkoholu, tālāk tiek sadalīta divās grupās: saindēšanās ar alkoholu un kaitīgu vielu iedarbe; tišs paškaitējums; vardarbība (LR CSP. Demogrāfija 2005. 123.–124. lpp.).
 - ²⁷ LR CSP. Demogrāfija 2005. 104. lpp.
 - ²⁸ Zvidriņš P. Depopulācija // Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne, 2004. Nr. 1. 95. lpp.
 - ²⁹ LR CSP. Latvijas statistikas gadagrāmata 2004. 254. lpp.
 - ³⁰ LR CSP. Bērni Latvijā. 50. lpp.
 - ³¹ Turpat. 57.–58. lpp.
 - ³² LR CSP. Demogrāfija 2005. 108. lpp.
 - ³³ Krūmiņš J. Iedzīvotāju mūža ilgums – tendences un palielināšanās problēmas. Rīga: LU, 1993. 99. lpp.
 - ³⁴ Turpat. 99.–100. lpp.
 - ³⁵ Sociālais ziņojums 2001. Rīga: LR Labklājības ministrija, 2001. 86. lpp.

AIVITA PUTNIŅA

Vīrieši Latvijā: situācijas ieskicējums

Vīrieša vidējais paredzamais mūža ilgums Latvijā ir viszemākais Eiropā. No vienas puses, šie skaitļi liecina, ka valsts ik gadus zaudē darbaspēku un līdzekļus, kas šā darbaspēka sagatavošanā ir ieguldīti. No otras puses, sabiedrība zaudē neīstenotu ieguldījumu sabiedrībā un cilvēku attiecībās. Vidējā paredzamā mūža ilguma rādītāji ir tuvi citu bijušo padomju republiku rādītājiem, liecinot, ka savu lomu te spēlē gan padomju gadu mantojums, gan pārmaiņu laiks. Taču aiz cipariem stāv pavisam reālu cilvēku dzīves un pasaules uzskati. Šis raksts ir pirmais mēģinājums ieskicēt vīrišķības izpratni Latvijas sabiedrībā, meklējot statistikas datu kontekstu. Tam sekos arī cilvēka dzīves kvalitātes analīze, raugoties caur vīrišķības prizmu.

Dzimuma faktors sociālajās zinātnēs un sabiedrībā Latvijā tiek uztverts kā pašsaprotama atšķirības zīme. Dzimtes pētījumi ar nelieliem izņēmumiem¹ lielākoties bijuši vērsti uz sievietēm, pieņemot, ka sievietes ir tās, kas dzīvo atšķirīgu dzīvi. Gan statistikas rādītāji, gan pētījumi liecina, ka Latvijas cilvēku dzīvesgājumā būtiska nozīme ir dzimumam, ietekmējot cilvēka pašidentitāti un dzīves stratēģijas – uzvedības modeļus, izglītības, profesijas izvēli, lomu ģimenē un sabiedrībā. Pētot dažādas publiskās dzīves jomas, sievietes apliecina, ka viņām ir grūtāk nekā vīriešiem nodarboties ar uzņēmējdarbību,² sievietēm politikā un valsts pārvaldē tiek izvirzītas augstākas prasības nekā vīriešiem,³ savukārt mājas darbus un daļēji arī bērnu audzināšanu lielākā daļa sabiedrības uzticētu sievietēm.⁴

Šis raksts piedāvā citu skatījumu uz vīriešiem, pārkāpjot labi zināmo stereotipu uzskaites līmeni un tā vietā raugoties, kā uzskati par vīrišķību ietekmē vīriešu dzīvi Latvijā. Līdz šim vīrieši pētījumos kalpojuši kā references grupa, tādējādi atspoguļojot priekšstatu par

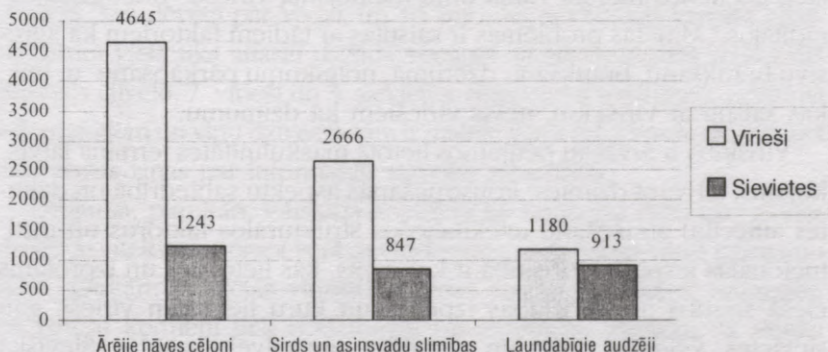
sabiedrību, kas balstīta vīrišķās vērtībās un uztver šīs vērtības kā pašas par sevi saprotamas. Līdzīgi sievietēm arī vīrieši nav monolīta sociāla grupa. Sabiedrībā līdztekus pastāv vairākas vīrišķības, neatkarīgi no dzimuma ietekmējot gan cilvēku ķermeņus, gan uzvedību. Dažas no tām tiek uzskatītas par dominējošām, lai arī ne vienmēr tām atbilst vairākums vīriešu. Lai arī statistikas rādītājos vīrieši ir pret-nostatīti sievietēm kā grupa, atšķirības starp diviem vīriešiem var būt daudz lielākas nekā starp statistiski konstruētu vidēju vīrieti un sievieti.

Latvijas vīriešu vidējais paredzamais mūža ilgums

Vīriešu vidējais paredzamais dzīves ilgums Latvijā joprojām ir zemākais Eiropā, ievērojami atpaliekot no vidējā paredzamā mūža ilguma Eiropā. Jāatzīmē, ka kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā – sagaidāmais mūža ilgums ir nedaudz augstāks. Ja raugās uz starpību vīriešu un sieviešu vidējā paredzamā mūža ilgumā, Eiropā vidēji šī starpība 2002. gadā ir 6,3 gadi, kamēr Latvijā tā ir 11,2 gadi.⁵

Dažāda statistika zemo vidējo paredzamo dzīves ilgumu saista ar augstu vīriešu mirstību nelaimes gadījumos darbā un sadzīvē, auto-avārijās, pašnāvībām, augstu alkoholisma līmeni un riskantu dzīves

ZAUDĒTIE DZĪVES GADI LATVIJĀ (UZ 100 000)
TRĪS GALVENO NĀVES CĒLOŅU DĒĻ PA DZIMUMIEM 2003. GADĀ

Avots: Sabiedrības veselības aģentūras pētījums "Potenciāli zaudētie dzīves gadi Latvijā 2003. gadā"

stilu. Šī cēlonība ir raksturīga arī citām Rietumu valstīm, atšķiroties tikai ciparos.⁶ Latvija zaudē gandrīz četras reizes vairāk vīriešu nekā sievietes dzīves gadu ārēju nāves cēloņu dēļ, trīs reizes vairāk – sirds un asinsvadu slimību dēļ (sk. attēlu).⁷

Lielākā starpība vīriešu un sievietes zaudētajos mūža gados novērojama 20–45 gadu vecuma grupās, agrākā vecumā lēnām pieaugot un vēlākā vecumā samazinoties.

Statistikas dati uzrāda arī būtiskas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju vidējā paredzamajā mūža ilgumā. Tiesa, tas nenozīmē, ka dzīvesvieta tieši nosaka cilvēka mūža garumu – aiz tās slēpjas daudzi citi faktori – cilvēku tuksība, mūža pieredze, prasme priecāties un daudzi citi.

Vīrieši un vīrišķība

Pētnieki ir atteikušies no domas, ka atšķirīgie vīriešu un sievietes statistikas rādītāji būtu atkarīgi no dzimumu atšķirīgiem bioloģiskajiem parametriem. Par to liecina arī nāves cēloņu analīze. Atšķirīgos rādītājus rada sociālie faktori – uzvedība, priekšstati par pareizu uzvedību, prasmes. Pētījums vērsts uz vīrišķību, kas iemiesota cilvēku ķermeņos un prātos, nevis vīriešiem kā sociālu grupu. Tā saskaņā ar CSDD datiem satiksmes noteikumus vīrieši kā bioloģiski definēta grupa pārkāpj relatīvi biežāk un smagāk nekā sievietes, taču tas nenozīmē, ka vaina būtu meklējama vīriešu “bioloģiskajos” rādītājos.⁸ Minētās problēmas ir saistītas ar tādiem faktoriem kā agresīvu braukšanu, braukšanu dzērumā, noteikumu pārkāpšanu u. tml., kas saistīti ar vīrišķību, nevis vīriešiem kā dzimumu.

Vīrišķība ir ārvalstu pētījumos lietotā maskulinitātes termina latviskojums, ietverot dzimtes⁹ konstruēšanas aspektu sabiedrībā un dzimtes attiecību atražošanu ietekmējošos strukturālos faktoros un institucionālās iespējas. Vīrišķība ir koncepts, kas lietojams un izprotams ciešā saistībā ar sievišķības izpratni un kuru lieto gan vīrieši, gan sievietes, veidojot savas un papildot citu cilvēku gaidas. Sievišķā un vīrišķā kategorijas ir hierarhiskas, vīrišķajam sabiedrībā piešķirot augstāku autoritāti un prestižu. Šī hierarhija ļauj uzturēt augstu pres-

tižu agresīvai braukšanai, lai arī vienlaikus daļā sabiedrības tā tiek nosodīta. Līdzīgu attieksmi pret agresīvu uzvedību politikā atklāj arī pētījums par vīriešiem un sievietēm politikā.¹⁰ Citu valstu pētījumi rāda, ka ietekmēt vīriešu agrīnu mirstību var, tikai mainot vīrišķības izpratni un dzimtes hierarhiskās attiecības.

Šā pētījuma mērķis ir ieskicēt tās jomas un cilvēciskās attiecības, kurās tiešā vai netiešā veidā atklājas pastāvošais dzimtes režīms, īpaši pievēršoties statistikas definētajām problēmzonām. Galamērķis ir tālākas rīcības ieteikumi politikas līmenī. Līdzīgi risinājumi ir meklēti un ieviesti Ziemeļvalstīs (Holter, 2003), Austrālijā (Connell, 1995, 2000). Pētījumi par sievietēm liecina, ka Latvijā un pēcsociālisma sabiedrībās dzimte tiek izprasta vai ignorēta citādi nekā Rietumu kultūrā,¹¹ līdz ar to vīrišķības pētījumi pasaulē var sniegt labu atbalsta platformu tālākai izziņai.

Pētījuma blakusuzdevums ir arī atrast Latvijas sabiedrībai pieņemamu un saprotamu veidu, kā runāt par dzimtes režīma ietekmi uz cilvēka dzīvi. Dzimte, patriarhija, vara un dominēšana ir termini, ko lieto Rietumu sabiedrībās. Tie ir attīstījušies noteiktā vēsturiskā kontekstā un pieredzē, bijuši saistīti ar feminisma kustību un bieži Latvijā nav saprasti un pieņemti.¹²

Pētījuma ietvaros tika veiktas 30 intervijas. Ņemot vērā zināmās statistiski nozīmīgās atšķirības, tika intervēti 10 cilvēki no pilsētām attālā pagastā, pētījumā dēvētā par Raubeni, 10 cilvēki pilsētai tuvā pagastā, šeit dēvētā par Vēdzi, un 10 informanti vairākās Latvijas pilsētās. Katrā vietā tika atlasīti dažāda vecuma, tautības, turības un sociālā stāvokļa cilvēki, 7 vīrieši un 3 sievietes. Intervijas ir anonīmas, pētījumā informantiem un viņu dzīvesvietām ir mainīti vārdi un nosaukumi, atstājot tikai dažas ziņas par informantu stāvokli sabiedrībā.

Pētījumā, pirmkārt, vīrišķība analizēta kā koncepts dažādos cilvēka dzīves kontekstos, ņemot vērā deviņdesmito gadu sabiedrības pārmaiņu laiku. Otrkārt, meklētas vīrišķības pēdas vīriešu ķermeņos, raugoties, kā vīriešu ķermeņi tiek nodarbināti un atpūtināti. Treškārt, tā skatīta vīrišķības un sievišķības mijiedarbībā ģimenē. Visbeidzot, analizētas sociālās kompetences prasmes un to vieta vīrišķības pieredzē.

Vīrišķības izpratne

Priekšstati par vīrišķību daudzās intervijās ar vīriešiem tika formulēti skopi, bet daži intervētie vīrieši atteicās abstrakti definēt vīrišķību. Taču ar to visu dzimtes aspekts parādījās visās intervijās, runājot par cilvēka ikdienas pieredzi un uzskatiem. Tas norāda uz diviem faktoriem. Pirmkārt, vīrišķība neattiecas tikai uz vienu konkrētu dzimumu; tā nosaka vērtību, hierarhiju, attiecību kopumu, kuru cilvēki piedzīvo neatkarīgi no dzimuma. Otrkārt, kā norāda Džefs Hērn (Hearn, 2003, 52), dzimtes aspekta nesaredzēšana vīriešu politiskajās un biznesa organizācijās ir sava veida dzimtes profilēšana. Līdz ar to dzimtes atšķirības tiek uztvertas kā tik dabiskas un acīmredzamas, ka tās kļūst nemanāmas. Savukārt, ja vīrišķība tiek uztverta kā dabiska, tad par to netiek diskutēts. Interviju dalībnieku vairākums vīrišķību aprakstīja tradicionālā ģimenes modeli, kur vīrietis uzņemas apgādnieka lomu, bet sieviete – bērnu audzināšanu un mājas uzturēšanu.

Atkāpjoties vēsturē, apgādnieka loma kā vīrišķības sastāvdaļa ir radusies 19. gadsimtā līdz ar industrializāciju, kas līdztekus jaunai ekonomikai ievieš arī jaunu dzimtes režīmu.¹⁴ Tolaik jaunā ekonomika atdalīja ražošanu no atražošanas. Atražošanas darbs bija nepieciešams ražošanas nodrošināšanai; tas tika norobežots mājas sfērā un nebija tieši saistīts ar ražošanu. Atražošana tika atalgota caur ražošanu, ļaujot vīrietim ar savu algu uzturēt ģimeni. Šis modelis ir spēkā arī patlaban Latvijas nodokļu sistēmā: atvieglojumi par apgādājamiem tiek piešķirti vienam ģimenes strādājošajam loceklim. Šādi radās tagad par dabisku uzskatītais lomu dalījums ģimenē: sieva – mājas uzturētāja un vīra un bērnu aprūpētāja, bet vīrs – pelnītājs.

20. gadsimta vidū situācija mainījās, visā Rietumu pasaulē sievietēm arvien lielākā skaitā ienākot darba tirgū. Apgādnieka modeli piekopt var atļauties tikai samērā neliels procents ģimeņu. Lielāka daļa ģimeņu dzīves līmeni var uzturēt, tikai abiem vecākiem strādājot. Vienlaikus pieaug arī valsts līdzdalība atražošanas nodrošināšanā – profesionalizējot bērnu un vecu cilvēku aprūpi, maksājot pabalstus par aprūpes veikšanu mājās. Lai arī Padomju Savienība bija ieintere-

sēta uzmanīt un balstīt gan ražošanu, gan sabiedrības atražošanu, vienlīdz iesaistot abus dzimumus darba tirgū un atslogojot mājas soli ar profesionālu bērnu aprūpi un dažādiem sadzīves pakalpojumiem, pētnieki atzīmē,¹⁴ ka padomju režīms smagāk skāra sievietes. Viņām vajadzēja uzņemties dubultslodzi, strādājot darbā un mājās. Kā norāda Atvudas (Attwood, 1985) pētījums par dzimti un tās priekšstatiem padomju psiholoģijā, sievietes ir ieguvušas papildu rakstura iezīmes un pienākumus, rūpējoties par mājas sfēru un strādājot algotu darbu, kamēr vīrieši turpina pildīt tradicionālo pelnītāja lomu.

Šā pētījuma intervijas liecina, ka padomju gados arī vīriešiem rodas papildu pienākumi, kas arī tagad veido būtisku vīrišķības daļu. Rietumu feministes šo aspektu ir ignorējušas. Vāja komunālo pakalpojumu organizācija un kvalitāte padomju gados vīriešu pienākumos ietilpina arī dažādu remontdarbu un celtniecības iemaņas. Šīs prasmes joprojām tiek pieprasītas un veido vīriešu veicamo darbu daļu. Informante Zoja vienviet uzskaita vairākas vīrišķības pamatprasības: spēju nodrošināt ģimeni, spēju veikt remontdarbus, būt devīgam pret sievu, spēju atturēties no alkohola un citām sievietēm, kā arī vēlmi rūpēties par bērniem. Šie kritēriji tādā vai citā kombinācijā parādās arī citās intervijās. Sievietēm ir svarīgākas pelnītāja un remontētāja iemaņas, bet vīrieši biežāk min ģimenes apgādātāja un aprūpētāja funkcijas. Vīrišķības definīcijās svarīgu lomu aizņem darbs un nauda, bez kuriem, kā saka Pēteris, vīrietis nemaz nav vīrietis.

Vīrišķība kā vērtību kopums parādās ne tikai cilvēku pašu izvēlētajās prioritātēs, bet arī prasībās un gaidās pret otru cilvēku. Vadims un Viesturs kā apgrūtinošu vīrietības slogu saskata savu kaislības trūkumu pret tehniku, kuru abi izjutuši saskarsmē ar sievietēm. Arī Vizmas stāsts par iepazīšanos ar savu nākamo vīru liecina, ka vīrišķības kritēriji ir slēpti pat dziļās cilvēku emocijās:

"Man atkal mans [nākamais] vīrs likās tāds mīkstčaulītis, tāds memmes dēliņš. Tad atvērās man acis. Draudzene vēl teica, ka viņam tāda gaita kā cīkstonim. Es teicu: "Nē, tas nevar būt." Paprasiņu, tiešām izrādījās cīkstonis [grieķu-romiešu cīņā]. Skatos, viņam tādas baltas rokas – tāds neko neprot ne no tehnikas, ne

citu darbu. Bet tad viņš pie manis uz motocikla atbrauc, un nu mana sirds atkūst. Ir tā, ka mainās iespaids."

Informante Taņa izšķir divus vīrišķības avotus, dalot vīrišķību, kas saistīta ar apgādnieka funkciju sekmīgu pildīšanu, un to, kas saistīta ar sociālo kompetenci.

"Es domāju, ka tomēr īsts "vecis" nav tas, kas pelna baigo žūksni: es esmu ģimenes galva, pelnu baigo naudu, un nu es tagad esmu "baigais vecis". Jā, viņa patmīlibai tas ir ļoti liels dzinulis un arguments, jo tas viņu kaut kā izceļ, padara lielāku pašapziņu. Tas ir ļoti labi, ka tā viņš var, ka tas viņam ir iekšā, ka viņš visu var dabūt cauri, – tas ir kolosāli. Bet vai tas ir īsts "vecis"? To ir grūti pateikt. Es domāju, ka īsts "vecis" ir tad, ja viņš var runāt, saprast, var uzturēt komunikāciju, kontaktus ar apkārtējiem un sev tuvākiem, viņš saprot, izprot. Es domāju, tas ir īsts vecis. Jo tad, ja šīs īpašības ir, tad tu vari justies droši aiz šā cilvēka muguras. [...] Jo tad, kad viņam pēkšņi gadīsies kaut kādas grūtības, pēkšņi pazudīs tas lielais naudas žūksnis, ja viņam būs šīs īpašības, viņš varēs atrast veidu, kā tikt galā."

Sociālā kompetence ir stāvokļa sabiedrībā zīme. Informantes Zojas "kārtīga" vīrieša prasībās sociālā kompetence formulēta kā vienpusēja, uz ārišķību vērsta komunikācija – devīgums, uzticība, rūpes –, vērsta virzienā uz sievu, kamēr informantei Taņai tā ir spēja komunicēt gan sabiedrībā, gan ģimenē.

Intervijas liecina, ka vīrišķība nav viendabīga, tai ir sava hierarhija. Tā izpaužas gan sabiedrības vertikālajā stratifikācijā, gan viena cilvēka dažādos vecuma posmos.

Vīrišķība un stāvoklis sabiedrībā

Darbs un atalgojums ir galvenie kritēriji, kas nosaka vīrieša stāvokli sabiedrībā. Vīrišķība ir saistīta arī ar varu sabiedrībā un ģimenē, varas turēšanu izvirzot par augstu sociālu vērtību. Informants Uģis šo vērtību izmanto, lai skaidrotu medijos populāro sižetu par vīrieti ap 40, kurš šķiras un dibina jaunas attiecības ar daudz jaunākām sievietēm. Viņaprāt, varas zaudēšana ģimenē spēj apdrau-

dēt vīrišķības izjūtu, liekot meklēt jaunas attiecības, kurās vīrietis tiek respektēts. Vīrišķības uzturēšana un partneru maiņa tiek minēta arī citās intervijās, liecinot, ka jauneklība ir nozīmīga vīrišķības daļa pretstatā "mierīgai novecošanai kopā". Informante Zoja gan uzsver "jauneklības meklēšanas" sociālo hierarhiju, apgalvojot, ka jaunas meitenes pie veca strādnieka vai šofera neskrietu. Informantes Zojas teiktais liecina arī par pieprasītu vīrišķību, kurai raksturīga vara sabiedrībā un nauda.

Vīrišķība un vecums

Vīrišķība ir dinamiska. Intervijas liecina par vecuma hierarhiju, saskaņā ar kuru zēni līdz pusaudža gadiem ģimenē veic tradicionālos sieviešu darbus – mājas uzkopšanu, trauku mazgāšanu. Tas ir laiks, kuru vairākuma informantu ģimenēs zēni pavada kopā ar māti. Pusaudža gadi ir robeža, kad zēni sāk darīt vīriešu darbus kopā ar tēvu, kļūstot par apgādniekiem.

Otrs vīrieša dzīves posms, kad tā vīrišķības identitāte ir apdraudēta, ir pensijas laiks, kad atrašanās mājās izmaina līdzšinējās lomas gan publiskajā, gan ģimenes sfērā. To apstiprina arī informants Juris, kurš savos pensijas gados aktīvi strādā un strādāšanu saista ar sevis uzturēšanu labā formā. Viņš arī prognozē, ka nespēja izkustēties ārpus mājas būs viņa gals.

Spēja pārvaldīt

Vīrietības hierarhijā būtisku lomu spēlē spēja pārvaldīt savu dzīvi. Tā ir vērtība, kas veido darba hierarhiju. Tā izpaužas gan spējā uzņemties un veidot veiksmīgu uzņēmējdarbību, gan spējā dzert un nepārkāpt to robežu, kur alkohola lietošana kļūst nepārvaldāma. Alkohols novelk robežu starp tiem, kas tā lietošanu vairs nespēj uzmanīt paši, un tiem, kas to spēj. Dzeršana un spēja izturēt kā vīrišķības kritērijs tiek minēta vairākās intervijās. Ugis savus dzeršanas paradumus nodala no "dzeršanas rūpnieciskos apmēros", uzskatot, ka bez dzeršanas spēj nodoties arī citām aktivitātēm. Spēja nepārkāpt robežu un nekļūt par alkoholiķi tiek saistīta ar organisma stiprību.

Vīrišķām vērtībām sabiedrībā dominējot, pret tām ir grūti vērsties. Lai arī, no vienas puses, tās tiek nosodītas, to cēloņi meklējami sabiedrībā valdošajā vērtību sistēmā. Pārvaldīšanas spējai turpinot būt vērtībai, veltīgi būs apelēt pie rīcības, kas ir pretrunā ar šo vērtību. Informants Rihards atzīst, ka joprojām pārsniedz ātrumu, bet vairs nebrauc reibumā. Viņš, braucot reibumā, izraisījis divas smagas avārijas. Taču tas netraucē viņam braukšanu reibumā, kas, viņaprāt, ir pārvaldāma, nodalīt no tādas braukšanas dzērumā, kas nav pārvaldāma. Arī informants Modris iezīmē piesardzīgu vidusceļu: reibumā braukt var, tikai jābrauc lēni un piesardzīgi. Pārliecība, ka cilvēks spēj savu rīcību pārvaldīt, ļauj "normalizēt" braukšanu reibumā. Informants Uģis par braukšanu dzērumā saka:

"Es zinu, ka varu, teiksim, saņemties, nokoncentrēties. Ja apstādīnās policija un tu viņam neko nepierādīsi. Un tas automātiski nozīmē problēmas. Priekš kam man tas vajadzīgs."

Situācijas risinājumu daudzi redz sabiedrības uzraudzības palielināšanā, samazinot pašiem individiem sniegtās uzmanīšanas iespējas. Risinājums ir vīrišķīgs, tas izmanto tās pašas varas un autoritātes formas, kuras apliecina iereibušie braucēji. Jauno vīriešu vidū daudz lielāks atbalsts ir paša indivīda pārvaldīšanas spējai – tā ir paša cilvēka "problēma", ja viņš nespēj sevi "savākt".

Otrs risinājums saistīts ar paša indivīda atbildības paaugstināšanu. Informants Ziedonis uzskata, ka atbildīgu attieksmi pret braukšanu var iegūt, tikai pašam piedzīvojot avāriju. Līdzīgi arī informants Juris piedāvā mazāk ekstrēmu piedzīvojumu, piedāvājot katram nobraukt pa šauru taciņu ar velosipēdu pēc glāzes mājas vīna iztukšošanas. Viņš pēc šīs agrīnās jaunības pieredzes nekad nebija braucis reibumā, zinot, ka ķermeņa pārvaldīšanas sajūta dzērumā ir maldinoša.

Protesta vīrišķība

Vīrišķības sastāvdaļa ir arī dzīve ārpus kategorijām un rāmjiem. Informants Haralds vīrišķību tā arī definē – kā neatbilstību nekādiem kritērijiem. Protesta vīrišķība ļauj, no vienas puses, norobežoties no apkārtējās pasaules, bet, no otras puses, paust aktīvu attiek-

smi pret apkārt notiekošo. Parasti protesta vīrišķību piekopoļ zaudētāji pastāvošajā sociālajā sistēmā. Taču tā Latvijas gadījumā var liecināt par cilvēku attieksmi pret valsti, ļaujot šādi norobežoties no valsts varas.

Informants Rihards ātruma pārsniegšanu izbauda kā protesta vīrišķību, jau padomju gados apliecinot savu varēšanu attiecībā ar valsti. Savu un ligavas braucienu uz laulību ceremoniju maršrutā, kas, braucot pēc noteikumiem, aizņēmu pusotru stundu, Rihards apraksta šādi:

“Lielākais piedzīvojums bija no C. līdz V. aizbraukt pusstundas laikā. Drāzāties ar ātrumu 140 km stundā. Mums nebija iespējas, bija vienaldzīga tā ceremonija. [...] Milicis mūs izskrēja apturēt, bet palika bezpalīdzīgs, kad mēs kā melna stripa bijām garām.”

Alkohola lietošanas ekspresīvo dabu uzsver informants Viesturs, kurš alkohola lietošanu un agresīvu uzvedību pats interpretē kā vīrieša sociālo protestu un pašapliecināšanos. Protesta formu no tās kļūšanas par neizbēgamu ikdienu atdala šaura robežšķirtne – spēja fiziski izturēt un pārvaldīt spējas, kas ir definētas kā vīrišķas. Līdz ar to protesta vīrišķība sniedz sabiedrībā akceptētu iespēju apliecināt vīrišķību alternatīvā veidā, lai arī pats apliecinājuma veids pēc savas dabas var būt asociāls. Lai arī intervijās tika nosodīta jauniešu pārgalvīga braukšana, jauniešu rīcība kā vecumam atbilstīga rīcības forma tiek akceptēta un dabiskota, iekļaujot vīrišķības protesta formas vīrišķības konceptā. Tas ļauj vīrišķību konstruēt gan ar sabiedrībā akceptētiem līdzekļiem – varas pozīciju, naudu –, gan ar alternatīviem līdzekļiem tiem, kuriem akceptēto, dominējošo līdzekļu pietrūkst. Šāda protesta forma palīdz apliecināt dominējošo vīrišķību, vienlaikus neļaujot to apšaubīt.

Protesta kultūra ir dinamiska. Arī jauniešu protesta kultūrai var rasties sava pretkultūra. Informants Modris stāsta par jaunāko brāli, kurš bija izkopoļ savu uzvedības stilu, kas ļauj viņam saglabāt atšķirību:

“Brauc atpūsties, cits pērk sev aliņu (viņi ir jaunieši), viņš pērk limonādi. 20 gadi, arī tiesības [vadīt automašīnu] ir. Viss ir. Arī mašīna. Un viņš sev limonādi pērk. Citi brīnās. Viņš pats ar savu mašīnu brauc. [...] Policists, kad aptur, brīnās: “Kā, neesi dzēris?”

Ko tāds samieļojies, visu nakti negulējis?" Liek pūst trubiņā, nekā [smejas]."

Stāstā spilgti izpaužas vīrišķība – ņemt virsroku un demonstrēt zināmu pārkumu, šajā situācijā efektu panākot ar izņēmuma uzvedību uz vairākuma rīcības fona. Izjutot citu jauniešu spiedienu piedalīties alkohola lietošanā, Modra brālis paskaidro, ka ir pie stūres, operējot nevis ar sabiedrībā pieņemtām normām, bet uzsverot atšķirību no savā sociālajā grupā pieņemtās uzvedības.

Vīrišķība un pārmaiņu laiks

Vīrišķība un brīvība

Intervijās lielu nozīmi cilvēku rīcības skaidrošanā pārmaiņu laikā ieņem brīvības metafora, izmantojot vārda negatīvo slodzi. Sairst kolektīvā drošības sistēma, un cilvēki paliek vieni paši. Ar brīvības iegūšanu tiek saistīta gan cilvēku iespēja rīkoties, gan arī bezpalīdzība, pasivitāte un noslēgtība, ko rada cilvēcisko attiecību trūkums un "kultūras". Arī runājot par augsto satiksmes negadījumu skaitu, cēloņsakarību meklējumi krustojas pie stabilitātes izjukšanas un kultūras trūkuma cilvēku attiecībās. Tā vietā nākusi steiga un atsvešinātība.

"Nesas, skrien nezin kur. Nav braukšanas kultūras. Nav kultūras. Kur tad tās kultūras būs, ja pamatos pašam cilvēkam pašam pret sevi nav cieņas. Nav ieaudzīnāts, ka cilvēks, kas cits citu ciena, kas mīlestībā ģimenē audzīs, nebūs agresīvs. Neskries kā aptracis" (Maiga).

Cilvēku apspiešana padomju laikos traktēta kā universāla¹⁵ un neatkarīga no dzimuma. Taču cilvēku stāsti liecina, ka pārmaiņām ir spēcīgs dzimtes konteksts:

"Padomju laikos visiem bija darbs, visi strādāja. Tad pēkšņi viss jūk un brūk un nav vairs tā stabilitāte! Nav tā, ka viss būs un tev visu pienesis. Sievieteit it kā jāzina par bērniem, jāzina, ko liks galdā. Viņai visu laiku ir jādomā, kur tos līdzekļus rast. Sieviete nevar tā – "uzvelku segu uz galvas un neko nedomāju". Sieviete

iet un piedāvā sevi, to, ko viņa māc, atklāj. Vīrietim varbūt grūtāk sevi darba tirgū piedāvāt, kā saka, kā precī. Viņi tā ieslēdzas: "Es taču neiešu tagad sevi tur reklamēt." Bet šodien jau tā ir: ja tu nemācēsi sevi pasniegt, parādīt, tu arī pie tā darba netiksi" (Inta, uzņēmēja laukos).

Ekonomikas sistēmas maiņa Latvijā 90. gados vissmagāk skārusi darba tirgu un līdz ar to – arī tradicionālo vīrišķību, kur vīrietim jābūt apgādniekam. Padomju gados individuālās iniciatīvas slāpēšana notika publiskajā, tradicionāli vīrišķajā jomā. Mājas cilvēkiem saglabājās iniciatīvas iespējas. Informanti laukos un mazpilsētās liecina, ka viņu ģimenes padomju gados strādāja papildu ienākumu gūšanai, sākot ar vasarā kaplētām biešu vagām līdz pašaudzētu sakņu tirgošanai Krievijā. Informants Alfrēds, kurš padomju gados piedalījās saimniecības vadišanā, stāsta:

"Mehanizators faktiski bija traktora pielikums. Viņš bija nedomājoša būtne. Es pietiekoši ilgi nostrādāju kopsaimniecībā. Jo, kā es smējos, lai strādātu kopsaimniecībā par agronomu, man nebija vajadzīgs pieci gadi Jelgavā mācīties akadēmijā. Man būtu pieticis ar triju mēnešu miliča kursiem. Jo bija tā: viņš no rīta uz to darbu atnāk, un brigadieris viņam pasaka: tu šodien darīsi to un to. Solis ne pa labi, ne pa kreisi. Ja kas nošķiebjas, tad stāvi. [...] Un šeit laikam ir tā lielākā problēma, ka tiešām padomju laikā tika šī personiskā iniciatīva apspiesta. Jo mēs bijām nonivelēti."

Sieviešu veiksmē tiek vērtēta pēc to lomas ģimenes un mājas sfērā, kur padomju režīms būtiski neiejaucās. Lai arī katra cilvēka rīcība pārmaiņu laikos tiek individualizēta, dzimtes konteksts tajā ir stiprs. Sievietes iespējas ierobežo rūpes par mājām un bērniem, kamēr no vīrieša tiek sagaidīta lielāka mobilitāte un iniciatīva.

Viriešiem darbs tiek cieši saistīts ar sociālo statusu sabiedrībā un ģimenē. Veiksme ģimenes apgādāšanā ir dabiska un uztverta kā pienākums, un izdošanās īpaši netiek izcelta. Savukārt neveiksme šajā sfērā ietekmē vīrišķības apziņu. Informants Alfrēds, raksturojot pārmaiņu situāciju Raubenē pagastā, atsaucas uz tradicionālā dzimtes režīma apdraudējumu, kas noved pie krīzes:

“Visu laiku tika potēts, ka vīrietis ir tas, kam jāuztur ģimene. Izrādījās, ka situācija ir mainījusies, jo neuztur vairs tas vīrs to ģimeni, bet sāk uzturēt tā sieva. Es domāju, ka lielākā daļa vīriešu, viņi skaļi to nepateiks, bet tas bija smags trieciens. Un daudzi, kas netika pāri tam, arī nodzērās. Es daudzus piemērus varētu konkrēti minēt.”

Padomju gados, lai arī abi dzimumi tika iesaistīti darba tirgū, darba dalīšana un atalgojums bija pielāgoti tradicionālā dzimtes režīma uzturēšanai, ļaujot vīram uzturēt apgādnieka funkciju, ja viņš strādāja vīrišķajā sfērā. Pārmaiņu laikā darba un atalgojuma struktūra veidojās saskaņā ar citu šķiru režīmu. Lai arī atalgojuma struktūra Latvijā pilnībā vēl neatbilst Rietumu sabiedrībā akceptētajām proporcijām, tomēr tā virzās uz augstāka atalgojuma saņemšanu augstāka izglītības un profesionālā līmeņa īpašniekam. Līdz ar to maiņa vissāpīgāk skāra padomju gados labi atalgotos manuālo darbu strādniekus, kuri, mainoties ekonomikai, pēkšņi atradās sabiedrības hierarhijas lejpusē bez īpašām prasmēm situāciju mainīt. Lai arī smags manuālais darbs joprojām ir atrodams, atalgojums salīdzinājumā ar padomju gadiem par to ir pazemojoši zems.

Darbs visiem intervētajiem vīriešiem bija nozīmīga vīrišķās identitātes daļa. Jo darbs ir neregulārāks un mazāk atalgots, jo zemāka ir vīrieša pašvērtība. Laukos situācija ir īpaši smaga, jo iedzīvotāju mobilitāte ir ierobežota gan iniciatīvas, gan tradicionālās “sava zemes pleķīša” un “zemniecības kā nācijas šūpuļa” ideoloģijas dēļ. Laukos novērojams arī krasākais darba samaksas kritums.

Dzimtes atšķirīgā uzvedība tiek naturalizēta. Sievietes tiek uzskatītas par labāk piemērotām maiņai, kamēr vīrieši tajā salūst. Vairāki informanti to sauc par “mātes instinktu” vai “dzimtas turpinātājas instinktu”, kas ir spēcīgāks par “tēva instinktu”. Ar dabiskumu tiek pamatota sieviešu sliekme domāt par nākotni, kamēr vīrieši ir tendēti domāt par tagadni. Šis skaidrojums parādās, gan runājot par alkohola lietošanu, gan par auto vadīšanu, gan par attieksmi pret sociālo apdrošināšanu.

Raugoties uz “dabiskās” kārtības cēloņiem, pētījumi par sieviešu uzņēmējdarbību un iesaistišanos politikā¹⁶ liecina, ka bērni sievietēm

kalpo par stipru motivāciju, lai saņemtos un izrādītu iniciatīvu gan ekonomikā, gan politikā. Bērni tiek uztverti kā iekšēja sievietes sastāvdaļa un atbildība. Kā intervijā saka pētījuma "Sievietes un vīrieši pārvaldībā" dalībiece, pagasta priekšsēdētāja, bērni ir tie, kas vistiešākā veidā ietekmējot viņas nodarbinātības izvēli. Šim pētījumam veiktās intervijās vīrieši savu ekonomisko aktivitāti pamatoja ar apgādnieka funkcijas pildīšanu, kas vairāk saistīta ar noteiktas lomas pildīšanu sabiedrībā un ģimenē, nevis organisku vienību ar bērniem.

Darbs un vīrieša ķermenis

Padomju gados smags fizisks darbs tika augsti vērtēts gan ar prestižu, gan atalgojumu. Smagais mehanizatora, celtnieka darbs, pārslodze un atslābināšanās pēc darba ar alkoholu ietekmējusi vīriešu mūža ilgumu. Raubenē vairāki informanti liecināja, ka pensijas vecuma vīrieši ir palicis pavisam maz. Maiga, medmāsa pirmspensijas vecumā, runājot par tipisku vīrieti, saistīja vīrieša dzīves stilu ar mazu mūža ilgumu:

"Kārtīgi šņabi dzert, kārtīgi kulaku uzsist galdā, strādāt kā zirgam. Tur tas ir, ka vīrietis nedzīvo tik ilgi."

Par šo problēmu netieši liecināja arī Raubenē pensionāru klubīņš – tajā pulcējās tikai sievietes, kuru vairākums mūža novakari pavadīja vienas.

Ne tikai laukos, bet arī pilsētās vīrieši joprojām strādā papildu oficiālajam darba laikam.¹⁷ Intervijās tika atklāts, ka gan laukos, gan pilsētā vīrieši papilddarbus strādāja gan darbavietā, gan savās mājās, gan palīdzot citiem par maksu. Laukos papildus tika audzētas arī saknes pārtikai vai uzturēta neliela naturālā saimniecība. Informants Vitālijs, jauns pilsētnieks un pārdevējs veikalā, algoto darbu nemaz nesaista ar peļņu:

"Man mēnesis sastāv no 15 darbdienām un 15 brīvdienām, tā ir manā oficiālajā darbā. It kā viss ir normāli – es tās 15 dienas atstrādāju. Bet [Vitālija uzsvars] man taču vajag vēl kaut ko peļnīt. Pamata alga it kā arī ir normāla, bet es jūtu, ka varu vairāk nopelnīt. Tāpēc es arī atlikušās 15 dienas izmantoju. [...] Un visu

šo laiku esi kustībā, uz nerviem. Tas viss krājas, brīvdiena atkal pazūd. Tad man mājās vajag kaut ko padarīt, man tagad remonts pilnā sparā iet – tagad virtuvi beidzam. Un tā, kad saskaiti, cik tev sanāk tiru brīvdienu, kad es tikai atpūšos, piemēram, sēžu pie televizora, tad tādu dienu ir maksimums divas mēnesī. Pat tagad es nedaudz priecājos, ka esmu saslimis (lai gan tā [priecāties] nedrīkst), jo tagad man ir slimības lapa un pēc slimnīcas varēšu nedaudz atpūsties. Kā reiz depresiju pabidīt tālāk no manis. Varbūt tāpēc nodzīvošu lieku pusgadu. Tādas man parasti ir dienas: darbs, mājas, darbs, mājas.”

Gan informants Vitālijs, gan informants Modris pārmērīgo strādāšanu saistīja ar stabilitātes sagādāšanu ģimenei. Abi aktīvi iegādājās preces lizingā un jutās atbildīgi par dzīves līmeņa nodrošināšanu. Nevienš no viņiem neuzticējās valstij sociālās drošības sagādāšanā. Vitālijs šo apgādnieka funkcijas radīto spriedzi tieši saistīja ar depresiju un “nerviem” – pārslodzes rezultātā viņa ķermenis nebija izturējis:

“It kā 25 gadi, jauns, vesels, bet nokļuvi slimnīcā ar kaut kādu angīnu – pat smiekli nāk. Labi, ja būtu kaut kāds sešdesmitgadīgais invalīds, tad vēl varētu saprast.”

Pārslodze darbā ir saistīta ar rutīnas darba organizēšanu. Viesturs, četrdesmitgadīgs pilsētnieks, kurš strādāja labi atalgotu darbu informāciju tehnoloģiju sfērā, savu virsstundu darbu skatīja kā nepieciešamību un obligātu nosacījumu karjerai. Viņa vērojumos parādās sievišķā un vīrišķā darba dalījuma ietekme uz cilvēka karjeru. Darba organizācija, brīvprātīgi uzņemoties darbu papildu oficiālajam darba laikam, ir labāk piemērota vīriešiem, kamēr sievietes ieņem stabilāku un normētu, lai arī mazāk apmaksātu darbu ar mazākām karjeras iespējām. Sieviete ir iespēja šo robežu pārkāpt, darba tirgus ir atvērts, taču viņai atšķirībā no vīrieša informanta Viestura izpratnē jāreķinās ar bērniem un ģimenes dzīvi.

Problēmas rada nevis vīrieša ķermenis, bet veids, kādā cilvēks tiek nostrādināts. Informante Taņa ir ieņēmusi tradicionālo apgādnieka vietu, jo vīrs ir bezdarbnieks, darbu sameklējot pilsētā. Viņa mājās, kas atrodas citā pilsētā, atgriežas nedēļas nogalēs un izjūt

darba slodzi kā pasivitāti un nomāktību, sakot: "Tas ir atkarīgs no tā, kāda ir bijusi diena: ja ļoti stresaina, tad tiešām negribas nekur iet, runāt ar draugiem."

Bezdarbs un pašapziņa

Ja nodarbinātību un apgādniecību redz kā pašsaprotamu vīrišķības apliecinājumu, tad bezdarbs ir ne tikai individuāla vai ģimenes krīze. No vienas puses, informantu uzskats bija, ka darbu var atrast jebkurš, tikai cilvēki nevēlas to darīt. Ilgstošie bezdarbnieki tika uzskatīti par degradētiem cilvēkiem.

"Man vajag darbiniekus, kam nav problēmas – ar alkoholu, ar visādām lietām. Profesionāli bezdarbnieki, kas no rīta salāsās, tādi vīri.. Iet un salāsās pie lielās astoņgrādigās alus burkas. Tad tur parādās Čirkas, Boņi, Klemmes, vienam pat ir augstākā izglītība" (Rihards, uzņēmējs).

No otras puses, pašu bezdarbnieku pieredze liecina, ka ne vien ir grūti dabūt darbu, bet arī pats bezdarba brīdis ir pazemojošs un apliecina nepilnvērtību. Kā apgalvo informants Jānis, darbs ļauj cilvēkam turēties noteiktos rāmjos. Informants Juris uzsver vēl vienu vīriešu darba īpatnību. Smags darbs, arī sports iejūdz cilvēka ķermenī noteiktā ritmā un ļauj cilvēkam identificēties ar darbu:

"Treneru vidē pēc aktīvā sporta beigšanas daudzi par alkoholiķiem palikuši. Viņš visu laiku kā cietuma režīmā dzīts – vairāk viņš nav nekas, neprot pāriet. Cita profesija viņam nav. Dabū traummu – vairs nevienam nav vajadzīgs, talonus ēšanai nedod, cauri, sāk dzert."

Vīrišķības kritērijiem neatbilst jebkurš darbs. Informants Ziedonis ar prieku stāsta, ka viņam patik strādāt mājās, ceļot lapeni un taisot jumtu, taču vienlaikus stāstījumā jūtams, ka šis darbs nav "īsts", jo par to viņš nesaņem atalgojumu. Viņa sieva iezīmē, kā vīrišķība ietekmē darba tirgus prasības un attiecības ģimenē:

"Ziedonim ir ļoti smagi, jo viņš bezdarbnieks. Kolbozs juka ārā, vairs tie elektriķi nebija vajadzīgi. Tad par ekspeditoru. Bet tajā vietā vēl viens, jaunāks, viņu tikai izmantoja. Vienmēr jaunākais

[dabū darbu]. Morāli grauj vīrieša pašapziņu. Zinu, kāds ir pēc tam. Ilgi jārunā. Mežā iet – ļoti priecājos. Svarīgi, lai nezustu pašapziņa. Ziemā, kad bija vētra, tad labi nopelnīja. Darbs, ko mājā izdara, [par] to nemaksā. Es domāju gan, ka vīrietim svarīgāk. [...] A vīrietim, kaut vai viņš smēķē, kā viņam ir to kabatas naudu sievietei paprasīt. Ir jābūt cilvēkam, bez naudas nav nekas. Drošības sajūtu arī nauda rada. Kaut vai tev būs tas lats, divi kabatā, bet nevar to vīieti pataisīt tādu bezpersonisku, bez kapeikas.”

Intervijās informanti vairākkārt minēja savus vērojumus, ka sievietes vieglāk uzņemas dažāda veida darbus. Šie uzskati neliecina par dzimuma noteiktu rīcību, taču norāda, ka vīrieša nodarbinātības iespējas ierobežo vīrieša sociālā statusa cieša saistība ar darbu un izpeļņu. Risks dzīves satricinājumam ir lielāks, ja cilvēks dzīvo tikai vienā – darba – vidē. Zūdod nodarbinātībai, zūd arī personība.

Dzeršana un darba kultūra

Pārmērīga alkohola lietošana tiek uzskatīta par vienu no biežākajiem vīriešu nelaimes gadījumu un mirstības cēloņiem. Dzeršanai kā atslābināšanās veidam ir dziļas tradīcijas vīriešu darba kultūrā. Informants Alfrēds gan min, ka dzeršana sniedz atpūtu no smaga darba:

“Šie vīri, kas ar vecajiem padomju laika kāpurķēžu traktoriem brauca. Viņi praktiski arī neviens pensijas gadus tā isti nesagaidīja. Tās veselības bija sabeigtas. Tā partijas sekretāre man pārmeta: “Vai tu neredzi, ka viņi piedzērušies?!” Es viņai atklātā tekstā atbildu: “Es vairāk brīnītos, ka viņi nemaz nedzer nekā, ka viņi piedzērušies.” Tas bija ļoti smags darbs. Nu, arī tas, ka to naudu saņēma. Tā nauda bija, tās preces nebija. Nebija, kur šo naudu realizēt. Tajā laikā bija nekvalitatīvs alkohols.”

Informante Valda apraksta līdzīgu pieredzi, svētku svinēšanu darbavietā saistot ar alkohola lietošanu. Rīkojot kolektīva ekskursijas, organizatori rūpējušies arī par pietiekama daudzuma alkohola paņemšanu līdzī. Savukārt informants Juris stāsta par ikmēneša

treneru izbraukuma sapulcēm, kuras notikušas pirti ar alkoholu un "zakusku".

Atpūtas un darba robežas saplūšana ir spēcīga padomju laika tradīcija. Informants Alfrēds stāsta par viņa padomju saimniecības grezno pirti, kurā tika izklaidēti dažāda ranga funkcionāri, lai panāktu sev izdevīgāku fondu sadali. Pēc pirts izklaidēm augstie viesi dzērumā rausušies automašīnās un paši braukuši mājās. Alfrēds domā, ka tagad viss turpinās kā iepriekš, taču šis agrāk elitārais dzīvesveids nu ir vieglāk pieejams un šādu piedzērušu braucēju uz ceļiem ir vairāk.

Tradīcija savienot darbu ar izklaidi joprojām ir spēkā daudzos kolektīvos. Informants Andris, piestrādājot celtniecībā pats un atce-roties tēva darba pieredzi, stāsta par kolektīvu atslābināšanos pēc smaga darba, noņemot uzkrājušos spriedzi. Informants Antons, dzīvē balansējot uz alkoholisma robežas, izvēlas darbus, kur strādāšana nenāk kopā ar dzeršanu, zinot, ka nespēs atturēties. Rezultātā viņš visbiežāk strādā viens.

Intervijās iezīmējas arī tradīciju maiņa, kolektīva svētkos iesaistot ģimenes un radot jaunu saturu. Informante Inta vada uzņēmumu, kurā strādā sievietes. Svētku svinēšana kopā dod gan motivāciju darbiniekiem, gan apliecina rūpes par tiem. Intas aprakstītā darba kultūra ir "sievīšķīga" un balstīta ģimeniskās vērtībās. Kā pretpolu var minēt informanta Vitālija darba kolektīvu, kurā dominē "vīrišķas vērtības" – flirts ar mazākumā esošajām darbiniecēm sievietēm un atklāti dienesta romāni paralēli ģimenes dzīvei.

Svētku svinēšana un atpūta: tradīcija un atsvešinātība

Tikpat svarīga vieta kā darba kultūrā alkohola lietošanai ir arī atpūtā. Informante Ieva, vadot Vēdzes kultūras namu, to minēja par lielāko sava darba problēmu. Visi viņas rīkotie plašie kultūras pasākumi beigušies ar dzeršanu. Informants Alfrēds, kurš savā Raubenē pagastā mēģina radīt citas atpūtas iespējas, stāsta, ka sporta svētki parasti beidzas vienādi – ar zaļumballi un iedzeršanu. Arī uz jaunizveidoto pludmales volejbola laukumu spēlētāji ierodas ar alus

pudelēm. Pārliecīgās dzeršanas dēļ pagasts bijis spiests atteikties no alus mucīņas uzsaukšanas zaļumballē.

Informante Maiga problēmas dziļumu vērtē nopietni. Aptaujājot jauniešus vietējā skolā, viņa atklājusi, ka alkohola lietošana Raubenē sākas jau agrā pusaudzā vecumā. Informanta Ivara stāstījums liecina, ka jaunieši apzināti turpina pieaugušo tradīcijas. Viņš Jāņus sācis svinēt ārpus ģimenes 12 gadu vecumā. Pēc dažiem gadiem svētkiem sarūpētās limonādes pudeles nomainījušas alus pudeles.

Tuvam cilvēku lokam un noturīgām tradīcijām ir liela nozīme svētku svinēšanā bez pārmērīgas alkohola lietošanas. Informanti Ivars un Andris stāsta, ka alkohola lietošana izklaidējoties ir mazāka, ja jauniešu pulks ir ciešāks un atpūta aktīvāk organizēta. Viņš dzeršanas lomas palielināšanos saista ar mazāk pazīstamu jauniešu sanāksšanu kopā, kur alkohols atvieglo komunikācijas prasmi. Vienlaikus viņš atzīmē savas jauniešu grupas izīršanu – draugi studē Rīgā vai arī ir aizbraukuši darbā un mācībās uz ārzemēm. Līdz ar to vientulības un atsvešināšanās pieredze skar ne tikai deviņdesmito gadu pārmērīgas piedzīvojušos. Augsta sociālā mobilitāte pastāvīgi rada atsvešināšanās draudus, liekot rast līdzekļus šīs atsvešināšanās pārdzīvošanai.

Vīrišķība un ģimene

Viena no vīrišķības pamatgultnēm ir ar ģimenes uzturēšanu saistītie pienākumi. Tie vīrieši, kas bija pametuši ģimenes vai tādas nebija nodibinājuši, intervijās iezīmēja savu vīrišķību kā protesta formu ģimenes vīrišķībai, šādi vienlaikus atzīstot tās dominējošo statusu.

Viena no visredzamākajām vīrišķības izpausmes jomām ir darba dalīšana ģimenē. Vira un sievas loma informantu ģimenēs tika izprasta un pildīta dažādi, sākot ar tradicionālu darba dalīšanu un beidzot ar vienlīdzīgas ģimenes modeli, kurā mājās veicamie pienākumi ir savstarpēji aizvietojami. Darba dalīšana atspoguļo cilvēku uzskatus par sievišķā un vīrišķā ķermeņa robežām, lai arī stāstījumā tās tiek pasniegtas kā individuālas:

“Veikals un virtuve – tas, protams, ir manējais. Nē, ir arī vīrieši, kuriem patīk pašiem gatavot. Kā Ķena [meita] stāsta: [meitas vīrs,

amerikānis/ Džo pats atnes visu nepieciešamo pārtiku, pagatavo, tad [pasniedz] brokastis gultā. Viņam patīk ar to ņemties. Bet manējais [vīrs] kādreiz teica: "Tikai trūka, lai es ar pavārnīcām dimdinātu!" Veikali arī. Viņš neorientējas cenās. Viņš uzskata, ka tas ir labāks, kas ir dārgāks, bet tā ne vienmēr ir. Vienīgais, ko viņš var nopirkt, – alus" (Zoja).

Informants Modris pārstāv vienlīdzīgas ģimenes modeli, darbus dalot atkarībā no katra partnera brīvā laika. Kamēr sieva ir darbā, Modris pieskata bērnu, gatavo vakariņas, sagaida un ved sievu mājās no darba. Ģimenēs, kurās ir stingra darba dalīšana pēc dzimuma un krasi nodalīti darbi, kurus vīrietis nedara, darba dalīšana netiek aktualizēta. Abi partneri tradicionālo darba dalīšanu uzskata par dabisku, automātisku un arī vienlīdzīgu. Informants Mārtiņš, raksturojot savu piedalīšanos mājas darbos, stāsta:

"Nu, trauku mazgāšanā gan es nepiedalos! Bet tāda dalīšana nav. Katram ir redzams, kas jādara. Nu, vienalga, kurš tur malku ienes vai kā. Tas viss pats par sevi, automātiski. Nav nevienam sadalīts. Ko redzi, to dari."

Līdzīgi informants Vitālijs nošķir sieviešu un vīriešu darbus, pamatojot dalījumu ar abu laulāto prasmēm. Viņam ir skaidrs, ka sieva neveiks remontdarbus, jo tos neprot, taču ar savu darba nošķiršanas loģiku nespēj paskaidrot, kāpēc viņš nedara konkrētus, ar sievišķību saistītus darbus:

"Es taisu remontu, daru visu, kas ir saistīts ar tehniku: lai mājās netecētu ūdens, lai gāze būtu kārtībā, lai skaitītāji strādātu, lai remonts virzītos uz priekšu; ar mašīnu. Viņa taču nebraukās pa servisiem. Viņa var nomazgāt logus mājās, izmazgāt grīdu, noslaucīt to. Arī traukus es nekad nemazgāju, pat nezinu, kāpēc. To dara sieva un viņas māte."

Vairums informantu atzīst vienādu iesaistīšanos lēmumu pieņemšanā ģimenē, lielākoties atzīstot, ka vīrieša kā ģimenes galvas laiks ir pagājis un tagad abi partneri ir "galvas" un lemj kopā. Tika minēti vairāki piemēri paziņu vidū, kur situāciju ģimenē vīrs noteica ar naudas uzraudzības palīdzību. Tajās ģimenēs, kur sievietes atzina (nevie-

nā vīriešu intervijā tas netika minēts), ka viņas parasti lemj ģimenes lietas, pašu sieviešu attieksme pret situāciju bija divdomīga. No vienas puses, ar prieku tika uztverta pašas varēšana, bet, no otras puses, nožēlots, ka vīrs nav pietiekami vīrišķīgs, lai uzņemtos "vīrieša" lomu ģimenē. Informante Maiga atbildību par vīriešu vājumu uzveļ sievietēm, pārmetot sev sievišķības lomas nepildīšanu.¹⁸ Interesanti, ka sievietes vaina netiek saskatīta atbildības sadalījumā tādā jomā kā rūpēs par bērna kopšanu un audzināšanu, kas iezīmē sabiedrībā akceptētu "sieviešu" jomu. Sievietes, kā, piemēram, informante Maiga, atzīst savu kļūdu dēla audzināšanā par pārāk "mīkstu" un apkopjamu vīrieti, taču vīru šajā atbildībā neiesaista, pieņemot, ka vīra neiesaistīšanās dēla audzināšanā ir dabiska un nav spēlējusi nekādu lomu.

Vīrišķība un šķirtās ģimenes

Šķiršanās situācija ģimenē spilgti parāda vīrišķības un sievišķības izpratni ne tikai ģimenē, bet arī sabiedrībā. Vīrieša "normalizēšana" apgādnieka lomā, sievai atvēlot bērnu audzināšanu, bērnu palikšanu pie mātes padara pašsaprotamu.

Neņemot vērā samērā lielo emocionālo iesaisti bērnu audzināšanā, informants Viesturs apgādniecībā saskata savu pārvaldi pār nopelnīto. Ja apgādības funkcija tiek pildīta sekmīgi, tad atlikušie līdzekļi paliek viņa paša pārziņā. Viņš pēc savas pieredzes atzīst, ka apgādniecības lomas uzņemšanās var novest pie emocionālas attālināšanās draudiem ģimenē. To apraksta arī informants Vitālijs, sakot, ka darba ritms viņam neļauj būt kopā ar ģimeni. Raksturojot kopīgi ar sievu pavadīto laiku, Vitālijs iezīmē distanci ar sievu un norobežošanas no bērna, kuram, viņaprāt, neatliek laika.

"Mēs varam kopā iziet pastaigāties, varam alu iedzert. Piemēram, ar zemi strādāt, ravēt nevienam no mums nepatīk. To mēs nedz atsevišķi, nedz kopā nedarīsim. Man rokas paliek sausas, viņai arī. Ar dārziņu sievasmāte nodarbojas. Ko vēl? Nu, tādas lietas kā gatavošanās kaut kādai dzimšanas dienai. Viņa izvēlēsies dāvanu, tad mēs kopā to noformēsīm. Vēl arī internetā varam kopā

pasēdēt, ziņas palasīt, televizoru dažreiz kopā skatāties. Bet tas reti gadās, jo viņa vienmēr ar bērnu nodarbojas.”

Informants Rihards dzīvo savā uzņēmumā, nakšņojot tuvumā iegādātā dzīvoklī. Bērni ir izauguši lieli, tēva un vīra loma Rihardam izpaužas apgādniecības turpināšanā, gādājot par ģimenes locekļu labklājību. Apgādniecības funkcijas uzturēšana viņam ļauj joprojām uztvert ģimeni kā eksistējošu vienību. Konflikts apgādniecības modeli parādās, ja vienam vai abiem laulātajiem rodas jauni partneri. Informants Modris atspoguļo šo situāciju kā neuzticības jautājumu. Apgādniecība balstās uz savstarpēju uzticību, apgādnieka nauda tiek ieguldīta kopīgā ģimenes budžetā, ar kuru rīkojas abi partneri. Ja šo uzticības attiecību nav, tad zūd pamats ģimenes ekonomikas modelim. Modris nenoliedz savu apgādnieka lomu attiecībās ar bērniem, taču viņš vēlas apgādāt bērnus bez sievas starpniecības, pašam izvērtējot vajadzības, lai viņš nejauši nekļūtu par apgādnieku sievas jaunajai ģimenei un jaunajam sievas partnerim. Arī informants Viesturs uzsver pārraudzības nozīmi – ar iepriekšējo ģimeni viņu saista materiālas, nevis emocionālas saistības. Rūpes vairs nav sastāvdaļa pienākumam pret ģimeni, jo tādas vairs nav. Apgādnieka modeli vīrieša attiecības ar bērniem tiek veidotas pastarpināti – caur attiecībām ar sievu. Sabrūkot sievas un vīra attiecībām, bieži sabrūk arī tēva un bērna attiecības. Turklāt attiecību sabrukšanu ietekmē ne tikai paša iesaistītā vīrieša izjūtas un līdzšinējās attiecības ar bērnu, bet arī citu attiecībās iesaistīto cilvēku uzskati par ģimeni un vīrišķību.

Sieviete un bērns tiek uztverts kā vienots veselums. Turklāt šī vienība darbojas gan kā dabisks, iekšējs sievietes rīcības standarts, gan kā sabiedrības gaidas. Rūpes par bērniem un viņu apgādības uzņemšanos informante Ieva uztver kā pašu par sevi saprotamu lietu:

“Man ir trīs bērni. Un praktiski viena es arī esmu viņus izvilksusi. Tā ir sanācis. Bet ikdienu faktiski man ir.. te man jāgādā malka, tad ir jāiet dārzā, un tad es vēl strādāju uzņēmumā x, tad es vēl zīmēju. Man ir vajadzīga nauda, lai es viņus [bērnus]/varētu uzturēt [runātājas uzsvars]. [...] Ikdienu ir darbs. Absolūts darbs. Gan pa

naktīm, gan pa dienu. Es esmu stipra. Man liekas, ka es neesmu riktīga [smejas], ar normālu, sakārtotu vidi, dzīvi. Man gribētos, bet man tā nesanāk. Bet kaut kā es galā tieku un laikā visu arī paspēju. Reizēm arī pārcilvēciskiem spēkiem...”

Sabiedrības spiediens audzināt bērnus lielāks ir sievietei. Tas nozīmē, ka, sievietei īstenojot sabiedrības gaidas, vīrietis var tikt no šīs jomas izstumts. Informants Viesturs, aprakstot bērnu palikšanu sievas aizbildniecībā pēc šķiršanās, uzsver tieši sabiedrības spiedienu mātei turpināt savas mātes funkcijas, lai viņa saglabātu cieņu sabiedrības acīs. Viņš bērnu palikšanu pie sievas saista ar apkārtējo cilvēku vērtējumu. Bērna atstāšana ietekmēs sievietes pozīciju darba tirgū, signalizējot par viņas neuzticamību un bezatbildību.

Arī vīrieša apgādniecības pienākumus pēc šķiršanās ietekmē sociālā vide, kurā viņš atrodas. Informants Viesturs uzskata, ka respektabls vidusšķiras vīrietis nevar atļauties nemaksāt alimentus un netikties ar bērniem. Vide prasa noteiktu sociālās kompetences līmeni. Viesturs komunikācijas prasmi ģimenē saista arī ar darbā nepieciešamām prasmēm. Jo augstāka pozīcija darba sociālajā hierarhijā, jo svarīgāka ir sociālā kompetence:

“Tā ir vide, kurā tu esi. Ja dzērāji veči apkārt, tad visi smiesies, ko tu viņai tur [maksā alimentus]. Ja tas ir darbā, kur [kolēģiem] vairāki bērni ģimenē.. Kur cilvēki, kam ir tradīcijas, vērtības. Nevienš jau nejauksies, tā ir personiska lieta. Bet tam nāk līdzī citas lietas. Tu nevari būt baigi draudzīgs, labi komunikabls, kas izdara to darbu bez pretenzijām un tai pašā laikā galīgi noignorē savus bērnus. Tad jau darbā arī kādas lietas [neies]. Tad tas cilvēks neiederas, un atradīs, kāpēc. Tas no tās vides atkarīgs. Ja grib tajā vidē palikt, tad rīkosies, kā tajā vidē ir atbilstoši.”

Informants Modris tēva atbildību saista ar tēva paša izvirzītajām prioritātēm jeb izvēli. Kā apgalvoja informants Viesturs, vīrietim tiek dota brīvība nopelnīto sadalīt, kamēr sievietei šādas iespējas nav, jo viņa sevi redz “komplektā” ar bērniem. Iepriekšminētais gan neliecina, ka vīrietis nespēj uzņemties gan apgādību, gan rūpes par bērnu. Vīrišķības izpratne šo situāciju, kurā vīrietis uzņemas atbildību,

padara par marginālu un neparastu, taču tik un tā pretstata rūpes par bērnu apgādību. Gluži tāpat vīrišķības izpratne ļauj alimentu piedziņu uzskatīt par sabiedrībā akceptētu modeli, kas balstās uz apgādnieka un aprūpētāja funkciju atdalīšanu, neatkarīgi no tā konkrētā cilvēka dzimuma, kurš uzņemas pildīt apgādnieka un kurš – audzināšanas lomu. Ja apgādnieka un audzināšanas funkcijas būtu jauktas un netiku pretstatītas, arī alimentu maksāšana nebūtu pilnīgs un sabiedrībā pieņemams veids vecāku un bērnu attiecību turpināšanai.

Vīriešu prombūtne

Vīriešu prombūtne ģimenēs ir bieža parādība. 7 no 30 informantiem bija auguši ģimenēs, kuras tēvi bija pametuši. Vienam informantam tēvs bija gājis bojā karā, bet vēl trijiem – miruši no slimības vai gājuši bojā nelaimes gadījumā. Vienu informanti pēc laulības šķiršanas bija audzinājis tēvs, ko sieviete pati saistīja ar tēva valdonību, nevis mātes nevēlēšanos palikt ar meitu.

Vīriešu agrīnā mirstība nozīmē arī to, ka bērni uzaug bez tēviem un vectēviem. Ieva, četrdesmitgadīga māksliniece, vīriešu prombūtni ģimenē saista gan ar kariem, gan šķiršanos. Šo ainu apraksta arī informante Māra, stāstot par iepazīšanos ar kaimiņiem, kad viņa iegādājusies lauku mājas. Viņas iezīmētajai lauku ainavai raksturīgas ir apkārtējo māju saimnieces, kuras mūža lielāko daļu dzīvojušas vienas, vīri gājuši bojā kara laikā – izsūtījumā vai emigrējuši, atstājot toreiz jaunās sievietes ar bērniem. Abas nav otro reizi apprecējušas, lai arī īslaicīgi partneri pie viņām ir dzīvojuši.

Informante Ieva uzsver, ka līdz ar vīriešu prombūtni zūd attiecību paraugs, vienlaikus veidojot stabilu modeli, kur visu atbildību un attiecību veidošanu ģimenē uzņemas sieviete. Alimentu nemaksāšana ir saistīta ar vīrišķības lomu, toties sievišķība un mātišķums liek sievietei vienai uzņemties atbildību par bērnu, atsakoties no vīrieša līdzdalības.

Šādi tēva attiecības ar bērnu tiek "nogrieztas" arī no sieviešu puses. Sievietes cieša identificēšanās ar bērnu liek pārtraukt attiecības, ku-

rās, nodarot pāri viņai, nodarīts pāri arī bērniem. Paši bērni runā par attiecību atjaunošanu ar tēvu, jau būdami pieauguši. Tā informants Modris kopā ar brāļiem palīdz tēvam ar transportu, aprunājas ar tēvu, taču nekad nedod viņam naudu, līdzīgi kā tēvs bija atteicies viņus finansiāli balstīt bērnībā. Līdzīgi savas attiecības ar bērnībā prombūtnē esošiem tēviem raksturo arī citi informanti.

Tēva prombūtne daļēji saistīta arī ar viņa sociālās kompetences prasmēm un iesaistīšanos bērnu audzināšanā. Tas, ko informants Viesturs raksturoja kā apkārtējās vides spiedienu būt komunikablam un atsaucīgam, drīzāk raksturo vidusslāņa tēvu uzvedību. Tēva klātbūtne ir cieši saistīta ar jau nodibinātām nepastarpinātām personiskām un dziļām attiecībām ar bērniem, kas gan atkarīga no viņa prasmes rūpēties, gan ļauj to pilnveidot.

Sociālā kompetence

Sociālā kompetence vīrišķības pētījumos tiek skatīta kā joma, kuru attīstot var izvairīties no vīrišķības negatīvajām sekām gan vīriešu attiecībās pret līdzcilvēkiem, gan pašiem pret sevi. Pirmajā gadījumā sociālā kompetence izpaužas kā rūpes un atbildība par citiem, bet otrajā gadījumā – kā prasme rūpēties par sevi. Intervijās sociālā kompetence parādās kā sievišķa īpašība. Vīriešu uzvedība tika skaidrota ar vīriešu zemāku atbildības izjūtu, nespēju domāt par citiem un ilgtermiņa perspektīvā, šādi pamatojot gan biežāku riska uzņemšanos, gan ātrāku “salūšanu” krīzes brīžos. Sociālās kompetences vērtību aktualizēšanai ir liels potenciāls vīrišķības maiņā. Holters (Holter, 2003) sociālās kompetences prasmju pieprasījumu saista ar jauno ekonomiku, kas pretstatā līdz šim tradicionālajām individuālajām konkurences un agresijas vērtībām prasa komandas darbu un savstarpēju atbalstu.

Spēja rūpēties

Domājot par vīrišķības maiņu sabiedrībā, norvēģu vīrieši neprasmī rūpēties izvirzījuši par galveno vīriešu problēmu.¹⁹ Intervijās atklātās rūpes saistījās gan ar bērnu un mazbērnu audzināšanu, gan

ar rūpēm par sievu, taču vīrieši ieņēma tādu kā asistenta lomu. Tas skaidrots ar padomju gadu pieredzi, valstij atbalstot vīriešu izstumšanu no bērnu kopšanas prakses. Padomju gadu izolētās dzemdību nodaļas ar ārpusē stāvošiem tēviem iezīmē arī attiecību distanci ģimenēs.

Informante Maiga atzīst, ka viņa nemaz nebūtu gribējusi lielāku vīra līdzdalību, jo uzskatījusi, ka vīrietim bērnu apkopt vai viņu pašu emocionāli īpaši atbalstīt nav nepieciešams, izsakoties, ka vīra klātbūtni dzemdībās tolaik būtu uzskatījusi par amorālu. Vīrieša atstumšana no rūpēm nav tikai viņa paša izvēle. Vīrišķības standarti darbojas arī caur apkārtējo cilvēku gaidām. Informants Juris apstiprina, ka vēlējies vairāk iesaistīties rūpēs par bērniem, taču sievasmāte šīs rūpes viņam liegusi, uzskatot, ka viņš kā vīrietis to neprātis. Tikai tad, kad bērni bijuši patstāvīgāki, viņš ar tiem nodarbojies bez sievas un sievasmātes palīdzības, ņemot līdzi uz darbu – treniņiem stadionā un nometnēm. Savukārt rūpēšanos par mazbērniem viņš uzskata par dabisku lietu, kurai īpašas prasmes nav vajadzīgas.

Deviņdesmito gadu varas režīma maiņa ienes pārmaiņas tēvu un bērnu attiecībās. Informante Maiga, kura strādājusi par bērnu medmāsu, atzīst, ka jaunās paaudzes vīriešiem emocionālā iesaistišanās bērna gaidīšanā ir daudz lielāka un tā ietekmē arī saiknes veidošanos ar bērnu uzreiz pēc piedzimšanas. Maiga, salīdzinot savas un vedeklas dzemdības, saka:

"Vai kāda ir atšķirība! Kāda nozīme ir dzemdībām, kur vīrietis ir stāvējis klāt, to es redzu pēc sava dēla. Pilnīgi cita attieksme. Ka viņi tos dibenus mazgā. Man tāds prieks. Mans smalkais dēls i dibenu nomazgā, i izmazgā, nekas neriebjas."

Ar visu atvērtību pārmaiņām Maiga ir sava laika produkts un dēla emocionālo saikni ar bērnu raksturo, lietojot piezēmētas un taustāmas metaforas.

Neviens no intervētajiem vīriešiem neatzina, ka nespētu rūpēties par bērnu. Kā šķērslis vīriešu rūpju izpaušmei intervijās minēts, ka nav bijis tādas nepieciešamības, laika vai pieprasījuma no sievas. Taču vienlaikus jūtams arī sabiedrības spiediens nevērtēt šādas rūpes

augstu. Informants Modris, kurš aktīvi piedalījies sievas grūtniecībā, ejot kopā pie ārsta, stāsta, ka uz dzemdībām nav ticis, jo bijis jāstrādā.

Nevienā no intervijām netika detalizēti aprakstīta vīrieša dziļa emocionāla saikne ar bērniem, visbiežāk noklusēšanu pamatojot ar dabiskumu. Tas nenozīmē, ka šāda saikne netika veidota – Jānis bērnu piedzimšanu formulēja kā skaistāko, kas viņam ir bijis –, taču tā netiek nodota iedibināta vēstījuma formā. Šādi tēvu stāsti rodas,²⁰ taču tie ir margināli, un līdz ar to tiem nav būtiska loma sabiedrībā akceptētas pozitīvas tēva pieredzes nodošanā tālāk.

Pozitīvā tēva iesaistīšanās pieredze ir svarīga abiem vecākiem, jo ietver abu vecāku kopīgas rūpes par bērnu. Informante Taņa, atsaucot atmiņā laiku, kad viņas meita bija maza, atzīst, ka vīrs par viņu ir rūpējies. Vienlaikus vīra rūpēm Taņa pati ir novilkusi robežu:

“Es tā nevarētu viņam nodot [bērnu]: “Vai, es esmu nogurusi, pānēsā, lūdzu!” Vienīgais – tas, ka es nedariju neko smagu.”

Vīrieša tradicionālo pienākumu pārkāpšana šajā kontekstā tiek interpretēta kā rūpes. Interviju epizodes par rūpēm ģimenē rāda, ka vīriešu iniciatīva rūpēties no sieviešu puses netiek uzņemta nopietni un atbalstīta. Tā informante Maiga atzīst, ka vīra rūpes neuztver nopietni, smalkjūtīgi klusējot un izvairoties iesaistīties vīra rūpēšanās prasmju izkopšanā:

“Mans vīrs savu mūžu nav ēst taisījis. Vienīgais, ko uzvāra no rīta, šķīstošo kafiju, un uzlej man. Tā godīgi es nekad neesmu teikusi un neteikšu – es izdzeru un man negaršo šķīstošā kafija [smaida]. Es nevaru aizvainot – cilvēks no labas sirds. Viņš pieceļas pirmais, un katru rītu ir uztaisīta tā kafija un vairāk nekas ēdams [smaida].”

Ziedonis šo noraidošo attieksmi ir piedzīvojis tiesā, kad pēc šķiršanās bērni nodoti bijušās sievas aprūpē, neņemot vērā viņa protestus.

Ciešas attiecības ar bērniem veidojas, ja vīrietis var apvienot darbu ar bērnu audzināšanu. Šāda pieredze bija informantam Jurim, kurš ņēma līdzi bērnus uz treniņiem un nometnēm. Informants Modris kopā ar meitu veica visus mājas darbus:

“Kad mājās esam, tad visu kopā darām. Ar meitu kopā ejam. Viņa ne soli neatiet no manis, ir man blakus. Tad ejam kopā

dārzu laistīt, malku skaldīt. Palīdz, kad mašīnu vajag taisīt. Nāk palīgā. Kaut ko viņa pa savam skrūvē, es – pa savam [smaida].”

Arī informantes Vizma un Inta atsauc atmiņā siltās attiecības ar tēvu, esot kopā ar tēviem, kad viņi strādāja. Vienlaikus Vizma atzīst, ka viņas attiecības ar vecākiem ietekmējis tradicionālais darba dalījums mājās, kurš tēvam sniedzis vairāk brīva laika un plašāku izvēli nekā mātei:

“Mammai bija jāsagatavo ēst, mammai bija drēbes jāsagatavo. Un ar rokām viss bija jāmazgā. Bet tētim uz to laiku bija brīvāks laiks. Ar tēti mēs noklīdušus supus un kažus barojām, glābām vārnas un baložus. Mamma vienmēr bija pret to. Tētis vairāk bija kopā ar mani. Bet atkal – kas man iemācīja šūt, ja ne mamma? Ar mammu bija jāstrādā [smaida]. Jā, laikam tās patikamākās atmiņas ir par to, ka neko nevajadzēja darīt.”

Rūpes par bērnu vīriešiem tiek pozicionētas uz ārpusi. Zināšanas un rūpes par bērnu nav tradicionāla vīrišķības socializācijas daļa. Informants Alfrēds savu sociālo kompetenci raksturo ar stāstu par vienīgā dēla un sievas vešanu mājās no slimnīcas:

“Kad mājās vedām, tad pie stūres sievastēvs, es viņu [dēlu] turēju klēpī un lielākais izbrīns bija, kad viņš sāka kustēties, es gandrīz sāku bļaut, ka kustas. Pārējie gandrīz sāka uz mani smieties. Saimniecība apsveica ar dēla piedzimšanu, un tas bija jāatzīmē. No tās atzīmēšanas man bija viens konjaks nolikts, bet dēla 20. dzimšanas dienā neviens neticēja, ka 20 gadu nostāvējis.”

Informantam Alfrēdam daudz lielāka kompetence un prasme, rūpējoties par bērnu, ir publiskajā sfērā – pieņemot apsveikumus, glabājot dāvanu dēla pilngadības svinībām. Taču intervijās minēti arī pretēji gadījumi, kuros tēvs piedalās bērna aprūpē un sieva par to izjūt prieku.

Viens no šķēršļiem, lai vīrieši apgūtu prasmī rūpēties, ir šo prasmju neuzskatīšana par dabiskām un nepieciešamām. Informante Ieva kā dabisku atceras vīra samulsumu, turot rokās pirmdzimto:

“Es atceros, kā viņam māsiņa bija iedevusi rokās [bērnu] un viņš to turēja otrādi, ar kājām uz augšu [smejas]. Viņš to kunkuliti bija

paņēmis rokās, nu, aiz uztraukuma. Bet ar to mēs ātri tikām galā [smejas].”

Līdzīgi informants Vitālijs apraksta savus pārdzīvojumus saistībā ar pirmdzimtā un vienīgā bērna piedzimšanu:

“Jā, to es neaizmirsīšu. Iesaku neiet, ja nervi ir vāji. Pat nevaru pateikt, ko esmu pārdzīvojis. Un ko sieva bija pārdzīvojusi – tas ir ārprāts. Kad tas viss beidzās... Nē, pirmajā dienā es pat rokās nepaņēmu, es baidījos. Viņa gan uzreiz, pilnīgi normāli, uzreiz sāka auklēt. [...] [Nākamajā dienā] ienācu palātā, bet viņa man bāž to rokās. Saka: “Nem tu, paturi!” – “Maša, nu kā, es taču nezīnu, kā! Nokritis! Es nezīnu, man bail!” Nekas, ieģrūda man. Es baidījos pakustēties. Es atceros to momentu, man pat bilde ir saglabājusies. Stāvēju tur žaketē, neskuviēs. Šausmīgi.”

Viriešu pašu stāstos novilkta zināma robeža – vairākums nav iesaistījies mazu bērnu apkopšanā, nostājoties tādā kā asistenta pozīcijā, drošāk jūtoties ar lielākiem bērniem, biežāk – puikām.

Prasme rūpēties par otru var kļūt par vīrišķības daļu, ja tā tiek uzskatīta par vērtību. Pretēji informantes Maigas viedoklim par vīrišķības zudumu, sākot rūpēties, informante Ieva iezīmē, cik svarīgi, viņai vienai audzinot bērnus, ir dēliem iemācīt rūpēšanās prasmes:

“Bērni zina, ka mamma būs dusmīga, ja trauki nebūs nomazgāti. To mēs [bērni] jau no mazām dienām zinām, ka citam par citu jārūpējas. [...] Ka dēls atnāk no skolas ar šitādu te kūciņu [savieno rādītājpirkstu ar ikšķi], atnes mājās [informantes likts uzsvars] to mazo kūciņu: “To mēs uz visiem sadalīsim.””

Informante Ieva, lepojoties ar dēla rīcību, vienlaikus to uztver kā izņēmumu. Savstarpējās rūpes bieži ir zēnības daļa, taču pieaugot tiek izslēgtas no tradicionālās vīrišķības izpratnes, koncentrējoties uz rūpēm caur apgādību. Tas gan neliecina par to, ka informanti nerūpējas par saviem mīļajiem, taču intervijās rūpes netiek vārdiski formulētas un arī, kā liecina informanti, viriešu lokā apspriestas.

Latvijas situācijā rūpju trūkumu kā problēmu vārdos pauda informante Taņa, kura atzina, ka pat viņai pašai ar vīru bijis grūti veidot attiecības ģimenē, atsaucoties uz zināšanu un informācijas

trūkumu par attiecību veidošanu. Informants Vitālijs arī atzīst, ka bērna pieteikšanās un piedzimšana bijusi negaidīta, pārsteidzot viņu nesagatavotu. Zināšanu un prasmju trūkums tiešā veidā ietekmējis veidu, kādā viņš uztver bērnu un iesaistās tā audzināšanā. Apmulsu- ma situāciju viņš atrisinājis, strādājot un gādājot ģimenei vairāk, kas gan vienlaicīgi nozīmēja arī viņa paša retāku atrašanos mājās.

Spēja izrunāties

Steidzīgā dzīves ritma izturēšanā svarīga nozīme ir pras- mei kontaktēties ar cilvēkiem un uzturēt savu garīgo veselību. Infor- mante Inta noklusēšanu un nespēju izrunāties saista ar vīrišķības kanoniem:

"Tas viņiem raksturā tā, ka neizlikt visu. [Smaida.] Ka viņiem tās savas problēmas, to grūtumu... jo viņi uzskata, ka ir tas stiprais dzimums, ka viņiem jāpacies, jāpanes tas viss. Bet, ja tos pāris vārdus pateiktu, varbūt arī būtu labāk. Arī attiecībās tā ir [vīriešiem]: "Es pagriežu muguru un aizeju!" Bet vienkāršāk jau ir pateikt un tad rast to risinājumu. Bet nesaka, jo uzskata sevi par stipro dzimumu."

Šie priekšstati atspoguļojās arī pašu intervijas dalībnieku pieredzē. Daļa vīriešu uzsvēra, ka paši tiek ar savām problēmām galā vai arī neprot šīs problēmas pārrunāt ar citiem. Pārrunāšanas iemaņas ir dažādas. Visbiežāk problēmas tiek apspriestas mājās ar sievu. Taču ir situācijas, kurās tās uzklausa draugi. Informantam Viesturam tie bija uzticami partneri darba lietās, ar kuriem nodibinātas draudzīgas attiecības un tiek pavadīts kopā arī brīvais laiks. Savukārt informants Vitālijs uzskata, ka palīdzības lūgšana ir sava vājuma izrādīšana. Viņš arī pašu situāciju materializē, izvairoties runāt par emocijām. Attiecības ir ieliktas lietu apmaiņas rāmī:

"Nezinu, esmu tāds cilvēks, ka nevērsīšos ne pie viena. Pat tāds sīkums: šeit slimnīcā man nav dakšas; es labāk no plastmasas kārbas izgriezišu ko līdzīgu dakšai, lai apēstu salātus, kurus pats nopirku; es neiešu pie kaimiņa un neprasīšu. Neiešu pēc palīdzības. Protams, var būt tādi gadījumi, kad vairs nevar ciest. Es arī nevaru aizņemties naudu. Vispār nevaru cilvēkam kaut ko paprasīt."

Ja man prasa – labi. Bet es – nē. Gadās jau, ka vajag paprasīt [naudul], bet es vienmēr atdodu. Nav tā kā pie mums darbā: aizņēmās to pašu latu un gadu nevar atdot. Un tad lieta vairs nav naudā, bet attiecībās.”

Arī Vitālijam, līdzīgi kā informantam Viesturam, ir svarīgi nepalikt kādam parādā. Informants Alfrēds, kuram nācies strādāt ar cilvēkiem, stāsta par sarunu dzimtes aspektu:

“Nu tagad nav ne mācītāja, ne partijas sekretāra, tagad nāk uz pagastu pie pagastveča. Ja atnāk vīrietis, viņš no manis grib dzirdēt problēmas risinājumu, ja atnāk sieviete, nāk runāt par smagākām problēmām. Es pat nevaru dot šī problēmas risinājumu, bet mēs esam aprunājušies, viņa pilnīgi smaidīdama aiziet projām. Sievietēm bieži vien vajag, lai viņas tikai uzklausītu, bet vīrietis ir tendēts, lai to problēmu risinātu.”

Gan darbā vadošā amatā, gan mājās pirmajos kopdzīves gados sarunas ar sievietēm nav vedušās, jo viņš nav spējis pietiekami labi viņas uzklausīt. Ar visu savu pieredzi un jūtīgumu Alfrēds joprojām uzskata, ka strādāt ar vīriešiem ir vieglāk, jo sievietes viegli pat nepamanot apvainot.

Noslēgums

Rakstā apzināti nav ietilpināts viss intervijās paustais vīrišķības saturs, bet izvēlētas tās vīrišķības diktētās tēmas, kas raksturo vīrišķības riskanto pusi. Tas nenožīmē, ka vīrišķība ir norakstāma kā sociāla kategorija. Situācijas atrisinājums meklējams, ejot divus ceļus. Pirmais ceļš ir vīrišķības un sievišķības attiecību pārskatīšana. Latvija joprojām ir vīrišķības vērtību dominēta sabiedrība. Šo dominēšanu var izjaukt vīrišķā un sievišķā attiecību līdzsvara maiņa. Interviju materiāls liecina, ka, šo ceļu ejot, vispirms ir jāiemācās vīrišķību saskatīt un atdalīt no dabiskuma patinas. Daļēji dzimtes līdzsvara maiņu ietekmē dzimumu līdztiesības principu aktualizēšana. Svarīgi ir līdztiesības jautājumus nereducēt uz sievietēm. Vīrišķība sabiedrībā tiek pozicionēta kā dabiski dominējoša un augsta prestiža

sociāla kārtība, kas apgrūtina vīrišķības maiņu, padarot atbalstu un palīdzību lieku. Taču dzimumu līdztiesības principu sasniegšana iespējama, tikai ietekmējot abas dzimtes kategorijas vienlaicīgi. Virieša loma ģimenē ir atkarīga ne tikai no viņa gatavības tajā iesaistīties, bet arī no partneres vēlmes lomas pārdalīt.

Ejot otru ceļu, apzināti var mainīt vīrišķības prestiža saturu, aktualizējot dažādo ar vīrišķību saistīto risku un izmantojot vīrišķības dinamiku un protesta formas. Vīrišķā sabiedrībā vīrišķo vērtību uzsvēršana ir pieprasīta un šādi atražota mediju telpā. Līdz ar to dzimtes satura maiņa iespējama tikai ar apzinātu iejaukšanos pieprasījuma un piedāvājuma attiecībās un vīrišķības kritisku analīzi.

Līdzīgi kā Ziemeļvalstīs, lielu ietekmi, mainot vīrišķību, iespējams panākt ar vīriešu sociālās kompetences prasmes attīstīšanu, gan popularizējot tēva lomas izpildījumu, gan veicinot atbildīgu un atbalstošu darba vidi, gan aktualizējot rūpes par sevi. Taču ne mazāk svarīgi ir iesaistīt šajā procesā sievietes, runājot par tādiem sieviešu uzvedības modeļiem, kas atbalsta vīriešu sociālās kompetences prasmju attīstīšanu. Intervijas liecina, ka apgādniecības funkcijas pildīšanas izraisītā spriedze un pārslodze rada draudus īpaši vīrieša veselībai. Tā ir saistīta gan ar augsto apgādniecības lomas prioritāti sabiedrības vērtību sistēmā, gan visas sabiedrības zemu sociālo drošību, liekot cilvēkiem pašiem par to rūpēties. Valsts uzdevums ir atvieglot vīrieša apgādnieka funkciju, kas panākams gan ar atvieglojumu piešķiršanu bērnu izglītībai, mājokļa iegādei, kas veido lielu ģimenes budžeta tēriņu daļu, gan ar sievietes atalgojuma pietuvināšanu vīrieša izpeļņai par to pašu darbu un sievietes lielāku iesaisti darba tirgū. Tas ļaus mainīt cilvēku prioritātes, pārejot no izdzīvošanas režīma uz dzīvošanu ģimenē.

Vecāku alga, kompensējot pilnīgu izstāšanos no darba tirgus vienam no vecākiem, neveicina vecāku lomu pārdali, bet uzspiež tradicionāli vīrišķās ģimenes modeli, kurā viens no vecākiem uzņemas apgādību, bet otrs – bērna kopšanu. Pētījums liecina, ka ģimenes stabilitāte un tēva iesaistīšanās bērna audzināšanā, ja ģimene tiek šķirta, ir tieši atkarīga no tēva sociālās kompetences prasmēm – rūpēties un veidot tuvas attiecības ar ģimenes locekļiem. Raugoties no šā aspekta,

bērna kopšanas atvaļinājums būtu jāorganizē tā, lai abi vecāki varētu līdzvērtīgi piedalīties bērna kopšanā un iegūt citādi negūstamu pieredzi.

Darba devējiem ir jāuzņemas sociāla atbildība par darbiniekiem un jāatbalsta ģimeniskas vērtības, gan veicinot vīriešu līdzdalību slimu bērnu kopšanā, gan atbalstot tēvu iesaistišanos mazu bērnu kopšanā, gan iespēju robežās rūpējoties par darbinieku ģimenēm. Rūpēšanās prasmju celšana darbavietā ļaus uzlabot ne tikai darba vidi, mazinot spriedzi. Ja darbā tiks augstu vērtētas un atbalstītas abu vecāku rūpes par ģimeni, darbiniekiem būs vairāk laika ģimenei. Kā liecina Zviedrijā veikts pētījums,²¹ vienlaicīgi ceļas arī darba ražīgums.

Īstermiņā, reaģējot uz augsto ceļu satiksmes negadījumu skaitu un braukšanu reibumā, vislielāko efektu radis sodu sistēma, jo uzraudzība un sodīšana balstīta sabiedrībā augstu vērtētās vīrišķās vērtībās. Ilgtermiņa efektu sasniegs attieksmes maiņas kampaņas, kas balstītas uz sociālās atbildības palielināšanu. Pētījums iezīmēja vairākas protesta vīrišķības formas, kuras ir arī sociāli atbildīgas. Jauniešu vidē nostabilizējusies uzvedība ir auto atslēgu atņemšana iereibušam biedram, lai to atturētu no braukšanas. Jauniešu intervijās kā vīrišķīga uzvedība tika atspoguļota arī alkohola atturība vai ar alkoholu saistītas atpūtas aizvietošana ar aktīvu atpūtu. Kampaņās un alkohola lietošanai alternatīvu atpūtas iespēju piedāvājumā jāizmanto saikne ar vīrišķību, kā vīrišķīgu pozicionējot sociāli atbildīgu rīcību.

Literatūra

1. Attwood L., 1985. The New Soviet Man and Woman – Soviet Views on Psychological Sex Differences // Soviet Sisterhood: British Feminists on Women in the USSR / B. Holland (ed.). London: Fourth Estate.
2. Buckley M., 1985. Soviet Interpretations of Woman Question // Soviet Sisterhood: British Feminists on Women in the USSR / B. Holland (ed.). London: Fourth Estate.
3. Buckley M., 1992. Introduction: Women and Perestroika // Perestroika and Soviet Women. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Connell R. W., 1995. Masculinities. Berkeley, CA; Los Angeles, CA: University of California Press.

5. Connell R. W., 2000. *The Men and the Boys*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
6. Dzimumu līdztiesība Latvijā: Aptaujas rezultātu analīze. "Latvijas fakti", LR Labklājības ministrija, 2004 // http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=430.
7. Hazans M., 2005. *Latvia: Working Too Hard?* // <http://www.politika.lv/index.php?id=111528&lang=lv>.
8. Hearn J., 2003. *Men: The Perspective of Power, the Challenge of Power and the "Big Picture"* // *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives* / I. Novikova and D. Kambourov (eds). Kikimora Press.
9. Holter O. G., 2003. *Can Men Do it?: Men and Gender Equality – the Nordic Experience*. Temanord.
10. Mueller U., 2003. *Masculinities: Structures and Discourses. A Closer Look at German Developments after Reunification* // *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives* / I. Novikova and D. Kambourov (eds). Kikimora Press.
11. Novikova I. et al., 2003. "Men", "Europe", and Postsocialism // *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives* / I. Novikova and D. Kambourov (eds). Kikimora Press.
12. Picukane E., 2003. *The Representation of Masculinities in the Parliamentary Election Campaign of 2002 in Latvia* // *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives* / I. Novikova and D. Kambourov (eds). Kikimora Press.
13. Potenciāli zaudētie dzīves gadi Latvijā, 2003. Sabiedrības veselības aģentūra // <http://www.sva.lv/petijumi/>.
14. Putnina A., 1999. *Maternity Services and Agency in Post-Soviet Latvia*. Doctoral dissertation. University of Cambridge.
15. Putniņa A., 2004. *Redefining Art: Changing the Border between "the Social" and "Art" and the Notion of Feminism in Post-Soviet Latvian Art* // *Cultural Dilemmas During Transitions* / Ying-hsiung Chou et al., eds. LIT Verlag Muenster.
16. Sieviete uzņēmējdarbībā, 2005. Biedrība "Lidere", LR Ekonomikas ministrija, "Latvijas fakti" // http://www.lidere.lv/lv_fakts.html.
17. Sievietes un vīrieši pārvaldībā, 2004. Sabiedriskās politikas institūts // http://www.medijuprojekts.lv/?object_id=428.
18. Watson P., 1997. *(Anti)feminism after Communism* // *Who's Afraid of Feminism? Seeing through the Backlash* / A. Oakley, J. Mitchell (eds), London: Hamish Hamilton.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Maskulinitātes jeb vīrišķības pētījumi Latvijā līdz šim pārklājuši politikas jomu. Sk.: Novikova et al., 2003; Pičukāne, 2003; Sievietes un vīrieši pārvaldībā, 2004.
- ² 2005. gada biedrības "Lidere", Ekonomikas ministrijas un "Latvijas faktu" veiktajā pētījumā 33% sieviešu uzņēmēju atzīst, ka sievietēm ir grūtāk nekā vīriešiem uzsākt vai vadīt savu biznesu.
- ³ Sievietes un vīrieši pārvaldībā, 2004.

- ⁴ Tā 2004. gada Labklājības ministrijas un "Latvijas faktu" veiktajā aptaujā par iedzīvotāju izpratni un attieksmi pret dzimumu līdztiesības jautājumiem 74% vīriešu un 61% sieviešu atzīst, ka rūpes par mājāsaimniecību ir sieviešu pienākums. Vīriešu apgādnieka lomā redz 88% sieviešu un 86% vīriešu. Savukārt bērnu audzināšanu vīriešiem neuzticētu 30% vīriešu un 31% sieviešu, bet tam nepiekrīt 69% vīriešu un 67% sieviešu.
- ⁵ Eurostat dati.
- ⁶ Sk.: Connell, 1995.
- ⁷ Potenciāli zaudētie dzīves gadi ir gadi, kurus cilvēks būtu nodzīvojis līdz kādam noteiktam vecumam (šajā pētījumā – 65 gadi), ja nebūtu miris nelaimes gadījumā vai kādas slimības dēļ (Sabiedrības veselības aģentūras pētījums "Potenciāli zaudētie dzīves gadi Latvijā 2003. gadā").
- ⁸ Braukšana ar auto sabiedrībā tiek uztverta kā vīrišķa sfēra, kurā dominē noteiktas uzvedības izpausmes, kas tiek saistītas ar vīrišķību. Konels (Connell, 1995) sniedz piemēru par vīrišķā hormona saistību ar agresivitāti, norādot, ka te darbojas pretēja saikne – nevis testosterons izraisa agresivitāti, bet agresivitāte tiek pamatota ar testosterona klātbūtni.
- ⁹ Tekstā turpmāk apzināti lietots termins "dzimte", uzsverot dzimuma atšķirību sociālu konstrukciju.
- ¹⁰ Sk.: Sievietes un vīrieši pārvaldībā, 2004.
- ¹¹ Sk.: Putniņa, 1999.
- ¹² Sk.: Putniņa, 2004. Uzsverot norobežošanos no feminisma, mākslinieču grupa mēģina risināt dzimtes attiecības, paceļot tās mākslas limenī, jo redz to kā vienīgo veidu, kādā sievietes balsi padarīt uz klausāmu dzimtes attiecību risināšanai sabiedrībā.
- ¹³ Sikāk sk.: Holter, 2003.
- ¹⁴ Sikāk sk.: Attwood, 1985; Buckley, 1985, 1992.
- ¹⁵ Par dzimtes attiecībām postsociālisma valstīs sk.: Watson, 1997.
- ¹⁶ Sievietes un vīrieši pārvaldībā, 2004.
- ¹⁷ M. Hazana veiktā darbaspēka apsekojuma analīze rāda, ka Latvijā cilvēki strādā ilgāk nekā citur Eiropā. Dati par darba vidējo ilgumu rāda, ka 2003. gadā vīrieši vidēji strādāja 43 stundas nedēļā, sievietes – 41. Hazans norāda, ka papildu darba stundas visbiežāk tiek strādātas zemu atalgotos darbos, lai nodrošinātu iztiku, kā piemēru minot medmāsu un vecmāšu darbu, vai arī augstāk atalgotos darbos, nodrošinot papildu peļņu, par piemēru minot elektroinženierus vīrišķās nodarbinātības sfērā.
- ¹⁸ Par to raksta arī Mueller, 2003, 115, balstoties uz pētījumiem Vācijā.
- ¹⁹ Sk. Holter, 2003.
- ²⁰ Disertācijā (Putniņa, 1999) es aprakstu tēvu dzemdību stāstu veidošanos, kas vārdiski formulē un nodod tālāk tēvu pieredzi un jaunas emocionālas saiknes veidošanos. Šie stāsti ir viens no veidiem, kā pārformulēt negatīvo pieredzi, kas nāk ar plaši izplatītajiem "šausmu stāstiem" par dzemdībām.
- ²¹ Halgren, 1999, citēts Holter, 2003.

PĒTERIS ZVIDRIŅŠ, EDVĪNS VĪTOLIŅŠ

Ielūkosimies nākotnē: jaunākās demogrāfiskās prognozes

Demogrāfisko prognožu izstrāde ir viens no svarīgākajiem demogrāfijas zinātnes uzdevumiem. Prognozes dažādu nozaru speciālistiem sniedz nepieciešamo informāciju par gaidāmo iedzīvotāju skaitu un sastāvu tuvākajā un tālākajā perspektīvā. Tās plaši izmanto valstu ekonomiskās attīstības, darba tirgus, veselības aprūpes, sociālās nodrošināšanas sistēmas un citu nozaru speciālisti, lai plānotu attiecīgo nozaru attīstību.

Pasaulē demogrāfisko prognožu aprēķinos ir uzkrāta diezgan bagātīga pieredze. Tā rāda, ka vairumā gadījumu istermiņa un vidēja ilguma prognožu galveno variantu rezultāti ir apmierinoši un turpmāk reālais iedzīvotāju skaits un sastāvs būtiski neatšķiras no zinātniski pamatotiem prognožu aprēķiniem. Tomēr dažādu iemeslu dēļ ir nepieciešams sistemātiski atjaunot demogrāfisko prognožu izstrādi, koriģējot agrākos aprēķinus.

Latvijā mūsdienīga rakstura demogrāfiskās prognozes tiek izstrādātas kopš pagājušā gadsimta 60. gadiem. Tā kā okupācijas gados iedzīvotāju dabiskajā kustībā un migrācijas procesos ilgstoši būtiskas izmaiņas nenotika, tad līdz 80. gadiem prognozes kopumā piepildījās apmierinoši. Kļūdainas padomju laika prognozes izrādījās laika periodam pēc 1990. gada, jo netika paredzētas politiskās situācijas pārvērtības un krasās izmaiņas iedzīvotāju attīstībā, it īpaši migrācijas un dzimstības procesos.

Pagājušā gadsimta 90. gados demogrāfisko prognožu aprēķinus LU zinātnieki veica divas reizes. Izmantojot 1989. gada tautas skaitīšanas un pastāvīgās iedzīvotāju kustības uzskaites datus 1989.–1992. gadam, 1993. gadā tika izstrādātas demogrāfiskās prognozes 10 gadu laikposmam līdz 2003. gadam. Turpmākajos gados tika konstatēts,

ka šīs prognozes kopumā turpmāko reālo stāvokli bija atainojušas veiksmīgi. Šajās prognozēs iedzīvotāju mirstības un migrācijas hipotētiskie raksturojumi izrādījās visai tuvi faktiskajiem. Tomēr faktiskais iedzīvotāju skaits izrādījās mazāks nekā prognozētais, jo prognozēs netika paredzēts 90. gados piedzīvotais ļoti straujais dzimstības kritums. Dzimstības līmenis samazinājās būtiskāk, nekā bija prognozēts.

1998.–1999. gadā, balstoties uz 1995.–1997. gada statistisko datu bāzes, pēc visai plašas programmas tika veikts nākamais demogrāfisko prognožu cikls. Šīs prognozes tika izstrādātas četros variantos (nosacīti reālistiskajā, pesimistiskajā, optimistiskajā un konstantajā) laikposmam līdz 2025. gadam. Gaidāmās iedzīvotāju kustības hipotētiskajiem vērtējumiem plaši tika izmantota ekspertu metode. Izmantojot īpašu datorprogrammu, galvenie rādītāji – iedzīvotāju kopskaits un dzimumvecumsastāvs – tika izstrādāti visām valsts 33 galvenajām administratīvi teritoriālajām vienībām – 26 rajoniem un 7 republikas nozīmes pilsētām. Analizējot šīs prognozes, varam spriest, ka to izstrāde ir attaisnojusies, jo novirzes aizvadītajā laika periodā ir bijušas minimālas. Tomēr pašlaik jāuzskata, ka šie aprēķini ir novecojuši, jo 2000. gada tautas skaitīšanā tika konstatēts, ka Latvijā ir par 42 tūkst. iedzīvotāju mazāk, nekā iepriekš tika aprēķināts, balstoties uz padomju 1989. gada tautas skaitīšanas un pastāvīgās iedzīvotāju uzskaites statistikas datiem, kuri tika izmantoti prognožu izstrādē. Šīs starpības cēloņi ir vairāki. Kā galvenais būtu jāmin lielas daļas padomju laikā iebraukušo personu aizceļošana no Latvijas uz citām bijušās PSRS republikām, attiecīgi nenoformējot dokumentāciju. Noteiktas problēmas radīja arī militārpersonu un viņu ģimenes locekļu skaita noteikšana pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. 2004. gadā Latvija kļuva par ES dalībvalsti, un arī tādēļ radās nepieciešamība veikt jaunus iedzīvotāju prognožu aprēķinus pēc vienotiem ES metodoloģiskajiem principiem.

Jauna demogrāfisko prognožu cikla izstrāde tika aizsākta 2004. gadā. Prognožu izstrādē būtiska nozīme ir kvalitatīvu statistisko datu iegūšanai par iedzīvotāju pašreizējo dzimuma un vecuma struktūru un par dzimstības, mirstības un migrācijas procesu intensitāti. LU demogrāfi sadarbībā ar LR CSP speciālistiem sagatavoja šo pamatin-

formāciju aprēķiniem un sadarbībā ar ES Eiropas statistikas biroju (Eurostat) veica pētījumus, lai noteiktu iepriekšminēto rādītāju iespējamās izmaiņas tuvākajās desmitgadēs. Attiecīgo hipotēžu (scenāriju) izvēle un novērtējums ir svarīgs uzdevums jebkuru zinātniski pamatotu demogrāfisko prognožu izstrādē. Galveno indikatoru saskaņošana ar Eurostat un citu valstu speciālistiem norisa īpašā starptautiskajā darba sanāksmē Luksemburgā 2004. gada jūlijā. Latvijas iedzīvotāju skaita un dzimumvecuma sastāva aprēķinus veica Eurostat.

LR iedzīvotāju skaita prognožu aprēķini nesen veikti arī dažādās citās institūcijās (arī ārzemēs). Tie visi, ieskaitot iepriekšminētā cikla nacionālās prognozes, paredz iedzīvotāju skaita samazināšanos valstī. Atbilstīgi šiem aprēķiniem visticamāk, ka iedzīvotāju skaits valstī samazināsies no 2,3 miljoniem pašreiz līdz 2,1 miljonam 2025. gadā. Jaunāko aprēķinu datu salīdzinājums redzams 1. tabulā.

Aprēķinos par tālākajiem gadiem starp prognožu izpildītāju rādītājiem ir vērojamas lielākas atšķirības. 2050. gadam iedzīvotāju kopskaita galveno variantu aprēķini variē no 1,7 līdz 1,9 miljoniem. Šīs atšķirības galvenokārt nosaka prognožu autoru hipotētiskie apsvērumi par gaidāmo iedzīvotāju dabisko un migratīvo kustību Latvijā pēc

1. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SKAITA PROGNOZES (tūkst. cilv.)

Prognožu izpildītāji un gadi	2000	2010	2020	2030	2040	2050
LU Demogrāfijas centrs, nosacīti reālais variants, 1999	2418 ¹	2275	2170	2115 ⁴		
ANO sekretariāta Iedzīvotāju daļa, vidējais variants, 2001	2421	2288	2161	2015	1874	1744
ASV Tautas skaitīšanas birojs, galvenais variants, 2004	2367 ²	2252	2142	2019	1887	1755
Eurostat, CSP, LU Demogrāfijas centrs, galvenais variants, 2004	2319 ³	2240	2115	2022	1942	1873

¹ 1998. g., ² 2002. g., ³ 2004. g., ⁴ 2025. g.

2025. gada. Salīdzinājumā ar ANO sekretariāta Iedzīvotāju daļas (2001. g.) un ASV Tautas skaitīšanas biroja (2004. g.) aprēķiniem Eirostat, Latvijas CSP un LU Demogrāfijas centra prognozes laikposmam pēc 2030. gada ir optimistiskākas, jo hipotētiskie scenāriji paredz straujāku iedzīvotāju dabiskās kustības rādītāju uzlabošanos (dzimstības pieaugumu un mirstības samazināšanos) un pozitīvus starpvalstu migrācijas saldo rezultātus pēc 2025. gada.

Kopumā pasaulē iedzīvotāju skaita izmaiņu tendences ir pretējas tām, kas noris Latvijā. Galvenokārt pateicoties augstam dzimstības līmenim Āfrikā, Āzijā un Latīņamerikā, iedzīvotāju skaits pasaulē strauji pieaug, demogrāfiskās eksplozijas jauda joprojām ir augsta. Kaut gan daudzās zemēs ir vērojama iedzīvotāju skaita pieauguma tempu samazināšanās, 20. gadsimtā ievērojami samazinājās Latvijas iedzīvotāju īpatsvars pasaulē un arī Eiropā, un tuvākajā perspektīvā šī tendence noteikti saglabāsies. To apstiprina ANO sekretariāta Iedzīvotāju daļas 2001. gadā izstrādātie aprēķini (sk. 2. tabulu), kurus būtu jāvērtē kā visaptverošākos un salīdzināmus par pasaules reģioniem un valstīm. Jāatzīmē gan, ka ANO demogrāfi šos prognožu rādītājus

2. tabula

IEDZĪVOTĀJU SKAITS PASAULĒ UN KONTINENTOS (miljonos)

	1950	2000	2050 – prognožu vidējais variants	2050 % pret 2000
Kopā pasaulē	2519	6057	9322	154
Āfrikā	221	794	2000	252
Āzijā	1399	3672	5428	148
Latīņamerikā un Karību jūras zemēs	167	519	806	155
Ziemeļamerikā	172	314	438	139
Okeānijā	13	31	47	152
Eiropā	548	727	603	83
tai skaitā ES-25 valstīs	351	451	402	89
Latvijā	1,95	2,42	1,74	72
<i>Latvijas īpatsvars pasaulē (promilēs)</i>	<i>0,77</i>	<i>0,40</i>	<i>0,19</i>	

netika saskaņojuši ar attiecīgo valstu speciālistiem, tāpēc daudzu valstu statistisko institūciju publicētie dati ir vairāk vai mazāk atšķirīgi. Kopumā gan tas netraucē izdarīt secinājumu par to, ka ekonomiski attīstītāko valstu reģionos iedzīvotāju īpatsvars sistemātiski sarūk, bet vājāk attīstītajos reģionos – pieaug. Tas attiecas arī uz iedzīvotāju attīstības prognozēm.

Kā redzams no 2. tabulas datiem, Eiropas iedzīvotāju kopskaits mūsu gadsimta pirmajā pusē visticamāk pat manāmi samazināsies. Arī ES 25 valstu grupā gaidāma depopulācijas situācija. Tikai pateicoties migrācijas pieaugumam, iedzīvotāju daudzuma samazinājuma tempi būs samērā gausi. Turpretim pasaulē kopumā demogrāfiskās eksplozijas rezultātā iedzīvotāju kopskaits palielināsies par vairāk nekā trim miljardiem cilvēku. Tiesa, prognozes rāda, ka ASV, Kanādā un Okeānijā iedzīvotāju skaitam būs tendence palielināties. Tātad ne visos attīstītajos reģionos gaidāms iedzīvotāju skaita samazinājums. Arī Eiropā vairākās valstīs, piemēram, Francijā, iedzīvotāju kļūs vairāk.

Latvijas iedzīvotāju īpatsvars pasaules iedzīvotāju kopskaitā ir sarucis no 0,08% pagājušā gadsimta vidū līdz 0,04% gadsimtu mijā. Vēl pēc pusgadsimta šis īpatsvars varētu būt 0,02% līmenī. Mūsu valsts iedzīvotāju īpatsvars sarūk arī Eiropas mērogā, tostarp ES valstu grupā. 1950. gadā Latvijas iedzīvotāji veidoja 0,56% no pašreizējo ES 25 valstu iedzīvotājiem, turpretī tagad – tikai apmēram 0,50%. Saskaņā ar prognozēm šis lielums samazināsies līdz 0,43% ap 2050. gadu. Tas saistīts ar sistemātisku mūsu valsts iedzīvotāju skaita samazināšanos dabiskā ceļā, mirstībai pārsniedzot dzimstību, un arī migrācijas dēļ. Kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas iedzīvotāju skaits ir sarucis par apmēram 350 tūkstošiem cilvēku, tajā skaitā dabiskā ceļā – apmēram par 170 tūkstošiem un migrācijas dēļ – vēl nedaudz lielākā mērā. Pēdējos gados demogrāfiskā potenciāla zaudējumus izšķirīgā nozīme gan ir bijusi dabiskās kustības procesiem, bet nerimstas arī emigrācija, sekmējot ikgadēju negatīvu migrācijas saldo. Latvija ir viena no nedaudzajām pasaules valstīm, kurā pēdējos 15 gados vienlaicīgi atzīmēti negatīvi iedzīvotāju atražošanas un migrācijas rezultējošie raksturojumi. Tieši mūsu valstī visbiežāk fiksēti

visstraujākie valsts demogrāfiskās iztukšošanās parametri. Tāpēc demogrāfisko perspektīvu noteikšanai ir arī politiska nokrāsa. Vai izdosies apstādināt iedzīvotāju skaita sarukumu pārrēķinātā nākotnē, vai arī latviešu tautas izmiršanai nav alternatīvu? Šajā rakstā autori neaplūkotos perspektīvās attīstības etnisko aspektu, jo jaunā cikla demogrāfisko prognožu izstrādes lielākajiem etnosiem vēl ir sākuma stadijā. Tomēr iepriekšējā cikla prognozes skaidri norādījušas uz latviešu skaita samazināšanos kā visreālāko scenāriju.

Tālāk aplūkosim ANO speciālistu ieskatus par demogrāfisko attīstību Latvijā tuvākajās desmitgadēs.

ANO Iedzīvotāju daļas prognožu vidējā varianta hipotētiskie apsvērumi paredz, ka 21. gadsimta sākumā Latvijā notiks pakāpenisks, sākotnēji neliels dzimstības pieaugums, kurš vēlāk kļūs straujāks. Saskaņā ar šīm prognozēm summārais dzimstības koeficients (vidējais bērnu skaits, kas varētu piedzimt vienai sievietei viņas dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecumā saglabātos attiecīgā perioda līmenī) pieaugs no 1,1 2000.–2010. gadā līdz 1,48 2020.–2025. gadā un attiecīgi 2,00 – 2040.–2050. gadā. Tātad gadsimta sākumā tiek prognozēta krasi sašaurināta paaudžu nomaiņa, bet prognozējamā perioda beigās tā paredzēta tikai nedaudz sašaurinātā mērā. Kā tagad kļuvis zināms, faktiski šis koeficients salīdzinājumā ar pagājušā gadsimta pēdējiem gadiem ir nedaudz pieaudzis un 2000.–2004. gadā svārstījās 1,2–1,3 robežās. Tātad prognozējamais rādītājs visai desmitgadei (2000.–2010. g.) visticamāk būs nedaudz augstāks par ANO speciālistu pieņemto 1,1. Dažas nesen likumdošanā iestrādātās ģimeņu ar bērniem materiālo situāciju uzlabojošās likumu normas tuvākajos gados varētu dzimstību vēl nedaudz palielināt. Tomēr krass dzimstības pieaugums līdz līmenim, kurš nodrošinātu vienkāršo paaudžu nomaiņu, perspektīvā šķiet nereaals. Šim nolūkam nepieciešams, lai summārais dzimstības koeficients būtu 2,1–2,2.

ANO Iedzīvotāju daļa prognozē, ka līdz 2050. gadam Latvijā diezgan būtiski pieaugs iedzīvotāju paredzamais vidējais mūža ilgums, īpaši vīriešiem. Atbilstīgi prognozēm 2045.–2050. gadā jaundzimušajiem zēniem tas būs 75 gadi (faktiski 2000. g. – 65 gadi), bet meitenēm mūža ilgums attiecīgi pieaugs līdz 81 gadam (2000. g. – 76 gadi).

Minētajās prognozēs Latvijai iedzīvotāju migrācijas ietekme nav paredzēta, un tas nozīmē, ka aprēķinos reāli esošā iedzīvotāju aizceļošana no Latvijas it kā daļēji tiek kompensēta ar zemākiem par faktiski esošajiem prognozētajiem dzimstības rādītājiem.

Igaunijā vidējā prognožu variantā laikposmā līdz 2050. gadam tiek prognozēts apmēram tikpat straujš iedzīvotāju skaita samazinājums kā Latvijā, bet Lietuvā šis kritums ir paredzēts gausāks. Arī lielākajā daļā pārējo ES-25 valstu, pēc minētajiem aprēķiniem, gaidāma depopulācija. Straujāka tā paredzēta tajās valstīs, kurās pagājušā gadsimta 80.–90. gados bija zema dzimstība (Itālijā, Spānijā, Ungārijā). Iedzīvotāju skaita pieaugums ir prognozēts Francijā, Īrijā, Luksemburgā un Kiprā.

Daudzām pasaules valstīm, īpaši ekonomiski attīstītajām zemēm par visai aktuālu sociāli ekonomisku problēmu kļuvusi iedzīvotāju novecošanās. Tajās sistemātiski sarūk bērnu un jauniešu daļa un pieaug vecāka gadagājuma cilvēku daļa iedzīvotāju kopskaitā. Pensijas vecuma kontingenta palielināšanās izraisa papildu slodzi uz darbspējīgajiem iedzīvotājiem un prasa aizvien vairāk līdzekļu gados veco iedzīvotāju sociālajai nodrošināšanai. Arī perspektīvā ANO Iedzīvotāju daļa prognozē turpmāko iedzīvotāju novecošanos visos pasaules reģionos. Viens no rādītājiem, kas uzskatāmi raksturo novecošanās intensitāti, ir iedzīvotāju mediānais vecums, kas sadala visus iedzīvotājus divās pēc skaita vienādās daļās, ievērojot to vecumu. Novecošanās procesu pasaulē globālā skatījumā ataino 3. tabulas rādītāji.

Visām ES-25 valstīm ANO Iedzīvotāju daļas prognozes paredz tālāku iedzīvotāju novecošanos. Latvija ir starp valstīm, kurās šis process varētu būt ļoti straujš. 2000. gadā iedzīvotāju mediānais vecums mūsu valstī bija 37,8 gadi, un sagaidāms, ka atbilstīgi vidējā variantā prognozēm 2050. gadā tas būs pieaudzis līdz 49,8 gadiem. Visvairāk novecojušie iedzīvotāji 2050. gadā varētu būt Itālijā, Spānijā, Austrijā un Slovēnijā, kurās mediānais vecums tiek prognozēts 53–55 gadu robežās.

Tālāk pievērsīsimies jaunākajiem Latvijas iedzīvotāju prognožu aprēķiniem (izmantota 2003.–2004. gada datu bāze), ko veica Eiropas kopīgi ar Latvijas CSP un LU Demogrāfijas centru. Aprēķini veikti

četros variantos: galvenajā, optimistiskajā, pesimistiskajā un nosacītajā variantā bez starpvalstu migrācijas ievērošanas (sk. 4. tabulu). Šo prognožu darba tabulas Latvijas iedzīvotāju prognozēšanas praksē ir vispilnīgākās un katrā variantā līdz 2051. gadam ir izstrādātas pēc pilnas dzimumvecuma struktūras par katru prognozes gadu.

3. tabula

IEDZĪVOTĀJU MEDIĀNAIS VECUMS

	1950	2000	2050 – prognožu vidējais variants
Vidēji pasaulē	23,6	26,5	36,2
Āfrika	19,0	18,4	27,4
Āzija	22,0	26,2	38,3
Latīņamerika un Karību jūras zemes	20,1	24,4	37,8
Ziemeļamerika	29,8	35,6	41,0
Okeānija	27,9	30,9	38,1
Eiropa	29,2	37,7	49,5
Latvija	30,5	37,8	49,8

4. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SKAITA PROGNOŽU VARIANTI

	2004	2011	2021	2031	2041	2051
Galvenais variants, tūkst. cilvē.	2319	2228	2105	2013	1935	1865
% pret 2004. g.	100,0	96,1	90,8	86,8	83,4	80,4
Optimistiskais variants, tūkst. cilvē.	2319	2269	2237	2248	2309	2425
% pret 2004. g.	100,0	97,8	96,5	96,9	99,6	104,6
Pesimistiskais variants, tūkst. cilvē.	2319	2188	1994	1830	1665	1491
% pret 2004. g.	100,0	94,4	86,0	78,9	71,8	64,3
Nosacītais variants bez starpvalstu migrācijas, tūkst. cilvē.	2319	2245	2160	2045	1930	1818
% pret 2004. g.	100,0	96,8	93,1	88,2	83,2	78,4

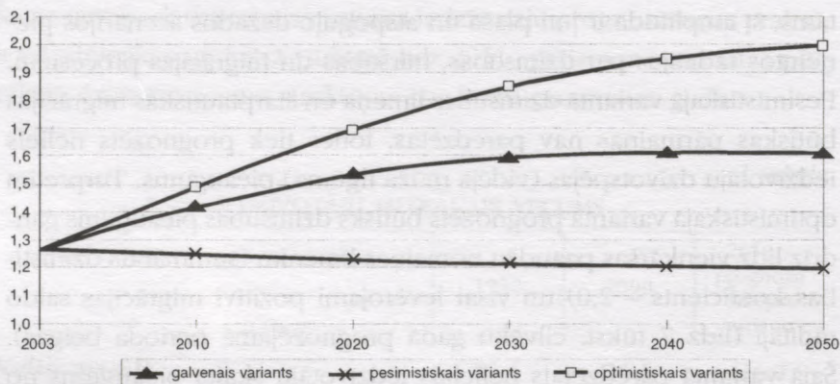
Kā redzams no aprēķiniem, šā gadsimta vidū Latvijas iedzīvotāju skaitam vajadzētu iekļauties robežās no 1,5 līdz 2,4 miljoniem. Protais, šī amplitūda ir ļoti plaša un atspoguļo dažādos scenārijos pieņemtos rādītājus par dzimstības, mirstības un migrācijas procesiem. Pesimistiskajā variantā dzimstības līmeņa un starptautiskās migrācijas būtiskas pārmaiņas nav paredzētas, toties tiek prognozēts neliels iedzīvotāju dzīvotspējas (vidējā mūža ilguma) pieaugums. Turpretim optimistiskajā variantā prognozēts būtisks dzimstības pieaugums gan drīz līdz vienkāršas paaudžu nomaiņas līmenim (summārais dzimstības koeficients – 2,0) un visai ievērojami pozitīvi migrācijas saldo rādītāji (līdz 7 tūkst. cilvēku gadā prognozējamā perioda beigās). Šajā variantā paredzētais nelielais iedzīvotāju skaita pieaugums no 2030. gada ir iespējams vienīgi ļoti labvēlīgos ekonomiskās izaugsmes apstākļos, kad liela loma tiktu piešķirta aktīvai demogrāfiskajai politikai. Pārējos variantos, arī galvenajā (visvairāk ticamajā), paredzēts sistemātisks iedzīvotāju skaita samazinājums.

Nosacītajā variantā bez starpvalstu migrācijas, kam galvenokārt ir analītiska nozīme, ir ietverti galvenajā variantā paredzētie iedzīvotāju dabiskās kustības hipotētiskie nosacījumi.

Par reālāko jāuzskata galvenais variants. Tajā paredzēts summārā dzimstības koeficienta pieaugums līdz 1,6 prognozējamā perioda beigās (sk. 1. attēlu). Tātad salīdzinājumā ar 20. gadsimta pēdējo gadu un 21. gadsimta sākuma gadu dzimstības rādītājiem (1,1–1,3) tiek prognozēta jūtama to uzlabošanās, kas tomēr nenodrošinās vienkāršo paaudžu nomaiņu. Jāatzīmē, ka Latvijā, tāpat kā vairumā pārējo ES valstu, joprojām nav reālu priekšnoteikumu vēl augstāka dzimstības līmeņa paredzēšanai perspektīvā. Tāpēc visreālākais Latvijas demogrāfiskās attīstības scenārijs ir depopulācijas saglabāšanās.

Jāatzīst, ka Latvijā ir lielas rezerves mirstības samazināšanai un līdz ar to arī vidējā mūža ilguma pieaugumam. Prognožu galvenajā variantā tiek paredzēts, ka vidējais mūža ilgums pieaugs no 66 gadiem vīriešiem un 77 gadiem sievietēm 2003. gadā līdz 68 gadiem vīriešiem un 79 gadiem sievietēm 2020. gadā. Attiecīgi šie rādītāji 2030. gadā paredzēti 71 un 80 gadu, bet 2050. gadā – 74 un 82 gadi.

SUMMĀRAIS DZIMSTĪBAS KOEFICIENTS

Pēc autoru domām, reālākā ir mirstības samazināšanās no nedabiskās nāves cēloņiem, kas varētu dot būtiskāko dzīvotspējas pieaugumu. Lielas iespējas ir samazināt mirstību no asinsrites sistēmas slimībām, audzējiem, infekcijas, gremošanas un elpošanas orgānu slimībām. Tāpat lielas rezerves ir bērnu mirstības, it īpaši zīdaiņu mirstības līmeņa samazinājumā.

Viens no prognožu aprēķinu grūtākajiem uzdevumiem ir gaidāmās iedzīvotāju migrācijas virzienu un apjoma paredzēšana. Jāņem vērā, ka iedzīvotāju migrācijas statistika mēdz būt nepilnīga. Pēdējos gados no Latvijas uz ārzemēm strādāt un mācīties devies prāvs iedzīvotāju (galvenokārt jauniešu) skaits, taču to uzskaitē ir nepilnīga, un statistikas iestāžu uzdevums būtu tuvākajā laikā pilnveidot starpvalstu iedzīvotāju migrācijas uzskaiti.

Jaunākajās prognozēs Latvijai starpvalstu migrācijas balance galvenajā variantā sākotnēji ir paredzēta negatīva – vidēji 2,3–2,4 tūkstoši cilvēku līdz 2010. gadam, turpmāk negatīvie rādītāji palielināti līdz 4,7 tūkstošiem 2012.–2013. gadā. Tālāk negatīvie lielumi ir pakāpeniski samazināti, un pēc 2020. gada starpvalstu migrācijas saldo prognožu galvenajā variantā jau ir paredzēts pozitīvs – caurmērā nepilni 3 tūkst. cilvēku gadā. Šādiem migrācijas prognožu hipotētiskajiem apsvērumiem pamatojums ir tas, ka apmēram līdz 2020. gadam Latvijas iedzīvotājiem varētu būt pievilcīgs ārvalstu darba tirgus un mācību iespējas

ārzemēs, bet turpmākajā laikposmā valsts ekonomiskā izaugsme būs pietiekami strauja, lai prevalētu iedzīvotāju imigrācija. Apmēram šādu starpvalstu iedzīvotāju migrācijas attīstības scenāriju ir paredzējusi arī lielākā daļa aptaujāto Latvijas ekspertu.

Kopumā Eiropas perspektīvā ir aprēķinājis ES-25 valstīm lielāku iedzīvotāju skaitu nekā ANO iedzīvotāju daļa. 2050. gadam galvenajā variantā Eiropas paredz gandrīz par 50 milj. iedzīvotāju vairāk, tomēr perspektīvā tāpat prevalē depopulācijas scenāriji. Arī Latvijai Eiropas aprēķini ir optimistiskāki nekā ANO aplēses – 2050. gadam par 129 tūkstošiem cilvēku.

Tuvākajos 20 gados ES-25 valstīs atbilstīgi Eiropas aprēķiniem galvenajā variantā iedzīvotāju skaits kopumā pieaugs par 3%, bet pēc 2025. gada gaidāms neliels samazinājums un 2050. gadā iedzīvotāju būs jau par 1,5% mazāk nekā 2004. gadā. Visai liela diferenciācija iedzīvotāju skaita dinamikā ir gaidāma starp dažādām valstīm. Vecajās ES valstīs iedzīvotāju skaits kopumā stabilizēsies vai nedaudz pieaugs, turpretim bijušajās socialistiskā bloka valstīs ir gaidāms prāvs samazinājums. Pēc Eiropas aplēsēm, nākamajos 45 gados visvairāk (par 27–42%) iedzīvotāju skaits pieaugs Īrijā, Kiprā, Luksemburgā un Maltā, bet lielākais samazinājums gaidāms Baltijas valstīs: Latvijā – par 19%, Igaunijā (17%) un Lietuvā (16%).

Prognožu aprēķinos iedzīvotāju skaita dinamiku ietekmē hipotētiskie gaidāmās iedzīvotāju kustības scenāriji. Īpaši nozīmīga loma ir dzimstības līmenim. 21. gadsimta sākumā neviena ES-25 valsts pilnībā nenodrošināja vienkāršo iedzīvotāju paaudžu nomaiņu. Viszemākā tā ir Čehijā, bet augstākā – Īrijā. Eiropas prognozēs lielākajai daļai valstu paredzēts dzimstības pieaugums. Lielāks šis pieaugums ir paredzēts bijušā socialistiskā bloka valstīm, kurās pārsvarā bija viszemākā dzimstība. Latvija atrodas starp valstīm ar zemu dzimstības faktisko līmeni – un arī prognozēs sākotnēji šis līmenis ir samērā zems. Prognozējamā perioda beigās posmā dzimstības līmenis visām 25 valstīm ir nedaudz tuvināts un summārais dzimstības koeficients ir paredzēts 1,4–1,85 līmenī.

Visām ES-25 valstīm nākamajos 45 gados ir prognozēts būtisks vidējā paredzamā mūža ilguma pieaugums. Augstāki pieauguma tempi ir paredzēti valstīs, kurās 21. gadsimta sākumā vidējā mūža ilguma rādītāji

bija zemāki un tātad rezerves pieaugumam lielākas, bet zemāki – ekonomiski attīstītajām valstīm, kurās jau pašlaik vidējā mūža ilguma rādītāji ir starp visaugstākajiem pasaulē. Latvijā vidējā mūža ilguma rādītāji, īpaši vīriešiem, ir viszemākie un tādi tie ir saglabāti līdz prognozējamā perioda beigām, gan tuvinot vidējiem ES-25 rādītājiem.

Būtiska nozīme prognožu aprēķinos ir iedzīvotāju starpvalstu migrācijas paredzējumiem. Eiropas Komisijas prognozēs, kuras ir izstrādātas sadarbībā ar attiecīgo valstu speciālistiem, visām ES-25 valstīm summāri līdz 2050. gadam ir paredzēti pozitīvi migrācijas saldo lielumi, t. i., prognozējot imigrācijas pārsvaru pār emigrāciju. Ekonomiski attīstītajām valstīm tie ir plānoti visu prognozējamo periodu. Relatīvi vislielākie – Spānijai, Itālijai, Vācijai, Lielbritānijai, arī relatīvi nelielajām valstīm – Portugālei, Nīderlandei, Beļģijai, Īrijai. Daļai bijušā sociālistiskā bloka valstu (arī Latvijai) apmēram līdz 2020. gadam ir paredzēta negatīva iedzīvotāju migrācijas bilance, tomēr nākamajos 30 gados visticamāk prevalēs imigrācijas procesi. Aktuāls paliek jautājums par to, no kurām valstīm visticamāk būs šie imigranti. Tas nozīmē arī to, ka vairumam ES-25 valstu nākamajās desmitgadēs ļoti aktuāli būs sociālās un demogrāfiskās politikas un imigrantu integrācijas jautājumi.

Būtiska nozīme ir demogrāfisko struktūru īpatnību noskaidrošanai, to parametru paredzējumiem. Par iedzīvotāju sastāva galvenajām raksturojošām pazīmēm jāuzskata dzimums un vecums. Latvijas iedzīvotāju sastāvā pašlaik ir visai liels sieviešu īpatsvars (54%), kas ir viens no augstākajiem pasaulē, tāpēc demogrāfiskajā analizē šim aspektam jāveltī īpaša uzmanība. Perspektīvā gaidāms, ka vīriešu īpatsvars nedaudz pieaugs un, apsteidzoši samazinoties vīriešu mirstībai, 2050. gadā tas varētu būt 47,0% (sk. 5. tabulu).

Kā zināms, zēnu piedzimst vairāk nekā meiteņu. Tomēr dzimumu disproporcijas galvenais cēlonis ir paaugstināta vīriešu mirstība darbības vecumā. Pašlaik starp Latvijas iedzīvotājiem vecumā līdz 31 gadam katrā gadagājumā ir neliels vīriešu pārsvars. Sieviešu daudz vairāk nekā vīriešu ir pensijas un pirmspensijas vecumā, kas arī nosaka kopējo lielāko sieviešu īpatsvaru. Saskaņā ar prognožu aprēķiniem 2051. gadā neliela vīriešu pārsvara vecums paaugstināsies līdz 37 gadiem.

5. tabula

VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU SKAITA PROGNOZES
(galvenais variants)

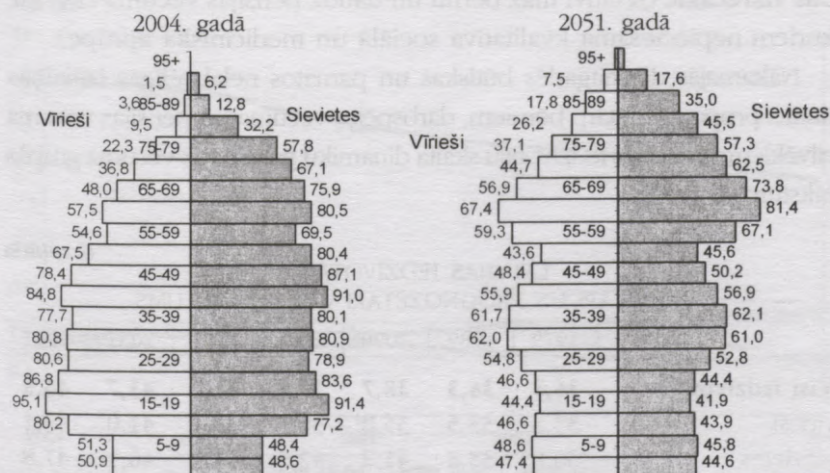
	2004	2011	2031	2051
Vīrieši, tūkst. cilvēku	1068	1026	934	876
% no kopskaita	46,1	46,1	46,4	47,0
Sievietes, tūkst. cilvēku	1251	1202	1079	989
% no kopskaita	53,9	53,9	53,6	53,0

Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūra ir tāla no harmoniskas un nopietni izkropļota (sk. 2. attēlu). To ietekmējuši kari, dzimstības līmeņa svārstības, migrācijas viļņi. 2004. gada demogrāfiskajā piramīdā ļoti šaura ir tās pamatne, kas atspoguļo dzimstības kritumu pēc 1990. gada. Vecākajos gadagājumos redzams liels sieviešu pārsvars, kas galvenokārt radies darbības vecuma vīriešu paaugstinātas mirstības dēļ.

Kopumā vecuma struktūrai bija tendence novecoties. Tomēr gados jaunu cilvēku sistemātisks pieplūdums padomju periodā iedzīvotāju novecošanos aizkavēja. Tā, piemēram, pēdējās padomju tautas

2. attēls

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DZIMUMVECUMSASTĀVS

skaitīšanās konstatētais vidējais vecums 1979. un 1989. gadā bija vienāds – 36,3 gadi, bet laikposmā līdz nākamajai tautskaitei 2000. gadā tas bija pieaudzis par 2,4 gadiem un 2005. gadā jau sasniedzis 40 gadu. Tādu strauju vidējā vecuma palielināšanos izsauca dzimstības (bērnu skaita) kritums un gados jaunu cilvēku izceļošana. Tā rezultātā Latvija, tāpat kā pirms kara, atkal ir to valstu grupā, kur ir visaugstākie novecojuma indikatori (vidējais, mediānais vecums, veco cilvēku īpatsvars u. c.).

Prognožu aprēķini rāda, ka arī perspektīvā mūsu valstī visai strauji turpinās pieaugt iedzīvotāju vidējais vecums. Saskaņā ar prognožu galveno variantu tas pieaugs no 40 gadiem pašlaik līdz 45–46 gadiem gadsimta vidū. Nedaudz samazināsies starpība starp sieviešu un vīriešu vidējo vecumu (sk. 6. tabulu). Tagad sievietes caurmērā ir par 5,4–5,5 gadiem vecākas nekā vīrieši, bet perspektīvā augstākos absolūtajos rādītājos šī starpība varētu sarukt līdz apmēram 4,5 gadiem. Ir noteikts pamats prognozēt, ka paaugstināta vīriešu mirstība nebūs vairs tik spilgta kā pēdējās desmitgadēs.

Raksturīgi, ka padomju periodā pilsētnieki bija jaunāki nekā laukos dzīvojošie. Tagad situācija mainījusies, un pilsētnieku vidējais vecums ir pat nedaudz augstāks nekā lauciniekiem. Tādas sakarības varētu saglabāties arī tuvākajā nākotnē, turklāt sagaidāms, ka Rīgas iedzīvotāji būs visvecākie (relatīvi maz bērnu un daudz pensijas vecuma cilvēku, kuriem nepieciešama kvalitatīva sociālā un medicīniskā aprūpe).

Nākamajās desmitgadēs būtiskas un pamatos nelabvēlīgas izmaiņas notiks proporcijās starp bērniem, darbaspējas vecuma un pensijas vecuma cilvēkiem. Gaidāmo iedzīvotāju skaita dinamiku galvenajās vecuma grupās raksturo 3. attēls.

6. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU
FAKTISKAIS UN PROGNOZĒTAIS VIDĒJAIS VECUMS

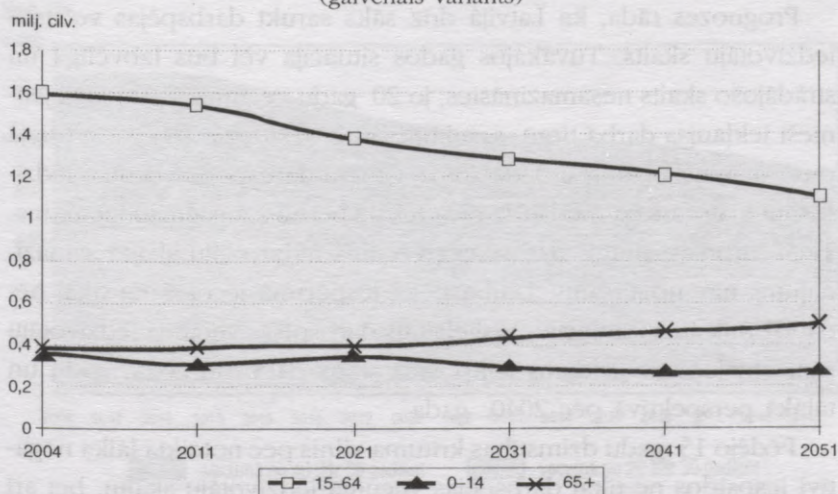
	1979	1989	2000	2004	2011	2031	2051
Visi iedzīvotāji	36,3	36,3	38,7	39,8	41,0	43,7	45,6
vīrieši	33,3	33,5	35,8	36,9	38,1	41,0	43,1
sievietes	38,8	38,8	41,2	42,3	43,6	46,1	47,8

Ļoti zemās dzimstības dēļ, kura Latvijā bija vērojama pagājušā gadsimta 90. gados un šā gadsimta sākumā, jau pašlaik bērnu skaits un īpatsvars iedzīvotāju sastāvā ir viens no zemākajiem Eiropā. Padomju perioda beigās bērni līdz 14 gadiem veidoja 21% no iedzīvotāju kopskaita, bet tagad šis īpatsvars ir sarucis līdz 15%. Kā rāda prognozes, turpmāk ir gaidāms vēl tālāks bērnu skaita kritums. Neliels tā pieaugums varētu notikt pēc 2011. gada, jo aktīvākās fertilitātes vecumu sasniegs relatīvi daudzskaitlīgākās pagājušā gadsimta 80. gadu otrajā pusē dzimušās paaudzes. Prognozējamā perioda otrajā pusē bērnu skaits turpinās viļņveidīgi kristies, to īpatsvaram būtiski nemainoties, jo samazināsies arī kopējais iedzīvotāju skaits (sk. 7. tabulu). Būtiskas izmaiņas šajā dinamikā varētu ienest vienīgi ļoti aktīva dzimstības veicināšana.

Bērnu skaita samazināšanās jau pagājušā gadsimta 90. gadu otrajā pusē izraisīja vajadzību samazināt nepieciešamo vietu skaitu bērnu pirmskolas iestādēs. 90. gadu beigās sāka samazināties pirmās klases skolēnu skaits. Tuvākajos gados skolēnu krituma vilnis pārcelsies uz skolu vecākajām klasēm, bet ap 2010. gadu sāks veidoties nopietnas grūtības nokomplektēt augstākās mācību iestādes ar studentiem iepriekšējā apjomā. Tāpat

3. attēls

GALVENO VECUMA GRUPU IEDZĪVOTĀJU SKAITA PROGNOZES
(galvenais variants)

IEDZĪVOTĀJU VECUMA SASTĀVA PĀRMAIŅAS
(galvenais variants)

	1989	2004	2011	2021	2031	2041	2051
Kopā iedzīvotāji, tūkst. cilvē.	2666	2319	2228	2105	2013	1936	1865
0–14, tūkst. cilvē.	571	357	309	342	298	262	277
% no kopskaita	21,4	15,4	13,9	16,2	14,8	13,5	14,8
15–64, tūkst. cilvē.	1781	1587	1533	1372	1284	1214	1095
% no kopskaita	66,8	68,4	68,8	65,2	63,8	62,7	58,7
65+, tūkst. cilvē.	314	375	386	391	431	460	493
% no kopskaita	11,8	16,2	17,3	18,6	21,4	23,8	26,5

pēc 2010. gada aizvien lielākas problēmas radīsies uzņēmumiem un valsts institūcijām, kuras komplektē savu sastāvu no jauniešiem, piemēram, aizsardzības, iekšlietu sistēmām. Pakāpeniski iespējas atrast piemērotus jauniešus samazināsies pat sporta un kultūras iestādēs.

Proгноzes rāda, ka Latvijā drīz sāks sarukt darbspējas vecuma iedzīvotāju skaits. Tuvākajos gados situācija vēl būs labvēlīga un strādājošo skaits nesamazināsies, jo 20 gadu vecumu, kad vidēji jaunieši iekļaujas darba tirgū, sasniegs samērā daudzie 80. gadu otrajā pusē dzimušie jaunieši. Līdz 2011. gadam darbspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvars pat nedaudz pieaugs uz bērnu samazinājuma rēķina. Taču turpmāk straujš darbspējas vecuma iedzīvotāju skaita samazinājums nav novēršams. Darbspēka iespējamā ieceļošana tikai nedaudz mīkstinās situāciju. Vislielākais darbspējas vecuma iedzīvotāju samazinājums ir gaidāms laikposmā starp 2015. un 2025. gadu un tālākā perspektīvā pēc 2040. gada.

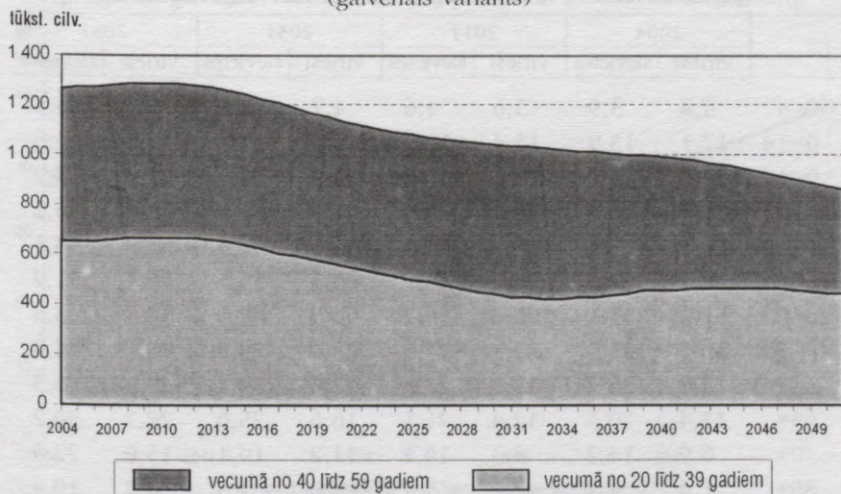
Pēdējo 15 gadu dzimstības krituma vilnis pēc noteikta laika negatīvi iespaidos ne tikai darbspējas vecuma iedzīvotāju skaitu, bet arī

to sastāvu, jo apmēram pēc 2010. gada sāksies tā novecošanās. 20–39 gadu vecu iedzīvotāju īpatsvars to kopskaitā samazināsies no 30% 2011. gadā līdz 22% 2031. gadā. 4. attēlā ir atspoguļots aktīvākā darbības vecuma iedzīvotāju (no 20 līdz 59 gadu vecumam) sadalījums divās vecuma ziņā līdzīgās daļās. Pēc 2015. gada jaunākā daļa (līdz 40 gadiem) strauji samazināsies, un šā gadsimta 20. un 30. gados darbaspēkā prevalēs gados vecākie kontingenti, samazinot tā mobilitāti. To pastiprinās pensijas minimālā vecuma paredzamā tālākā paaugstināšana. Ar šādu situāciju būs nopietni jārēķinās valsts tautsaimniecībai. Jauniešu un jaunākā darbības vecuma cilvēku skaita kritums var izraisīt arī turpmākas viļņveidīgas demogrāfiska rakstura sekas – dzimušo skaita samazinājumu pēc noteikta laika perioda.

Kaut arī paredzams iedzīvotāju kopskaita samazinājums, visā prognozējamā periodā nenovēršami saglabāsies pensijas vecuma iedzīvotāju skaita un it īpaši – īpatsvara pieauguma tendence. No 2004. gada līdz 2051. gadam 65 gadu un vecāku iedzīvotāju skaits pieaugs par 218 tūkst. cilvēku, bet to īpatsvars palielināsies no 16% 2004. gadā līdz 21% 2031. gadā un 26% – 2051. gadā. Relatīvi vēl straujāk pieaugs

4. attēls

DARBSPĒJAS VECUMA IEDZĪVOTĀJU SKAITA PROGNOZES (galvenais variants)

tieši gados visvecāko personu (arī ilgdzīvotāju) īpatsvars, ko zināmā mērā veicinās arī veco iedzīvotāju dzīvotspējas un mūža ilguma palielināšanās (sk. 8. tabulu). Palielināsies ilggadības koeficients, kas tiek rēķināts kā 80 gadu vecumu pārsniegušo skaita attiecība pret 60 gadu vecumu pārsniegušo skaitu. 2004. gadā tas bija 13%, bet saskaņā ar prognozēm 2031. gadā pieaugs līdz 20% un 2051. gadā – 24%.

Prognožu aprēķini rāda, ka gados veco iedzīvotāju vidū joprojām gaidāms liels sieviešu pārsvars, lai gan disproporcija starp dzimumiem nedaudz mazināsies. 2004. gadā starp 65 un vairāk gadu veciem iedzīvotājiem sievietes bija 68% no kopskaita, taču 2051. gadā šis īpatsvars nokritīsies līdz 61%. Sievietes izcelsies arī ar ļoti augstiem ilgdzīvotāju īpatsvara rādītājiem – 2051. gadā 80 un vairāk gadu būs vairāk nekā 10% no sieviešu kopskaita (tagad – 4%). Vīriešiem šis rādītājs pieaugs no 1,4% tagad līdz 6% gadsimta vidū. Pensionāru un gados ļoti veco iedzīvotāju skaita pieaugums situācijā, kad samazināsies darbspējīgo skaits, radīs papildu grūtības valsts sociālās nodrošināšanas un medicīniskās aprūpes sistēmām. Jau tagad valsts nedrīkst norobežoties no šo problēmu risināšanas.

8. tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VECUMSASTĀVA PROGNOZES
(galvenais variants, % no attiecīgā dzimuma iedzīvotāju kopskaita)

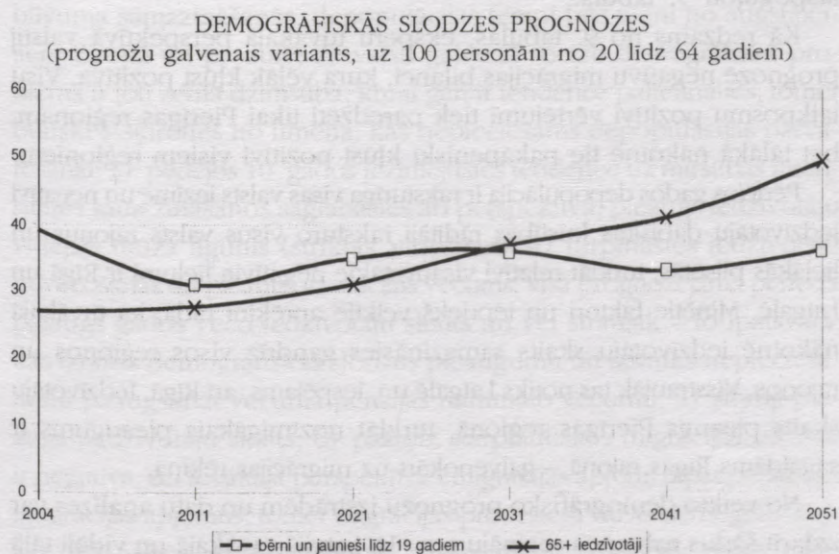
	2004		2011		2031		2051	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
0–4	4,8	3,9	5,6	4,6	4,7	3,8	5,3	4,5
0–14	17,1	13,9	15,4	12,5	16,4	13,4	16,3	13,6
0–19	26,0	21,2	21,9	17,8	23,0	18,9	21,4	17,9
15–64	71,5	65,8	72,2	65,9	67,0	61,0	61,4	56,2
15–59	66,1	59,4	67,2	60,0	61,0	54,5	53,8	48,1
20–64	62,6	58,5	65,7	60,7	60,4	55,5	56,4	51,9
20–59	57,2	52,1	60,8	54,7	54,5	49,0	48,7	43,8
20–39	30,5	25,9	32,7	27,6	23,4	19,9	25,4	22,0
60+	16,8	26,7	17,3	27,5	22,5	32,1	29,9	38,3
65+	11,4	20,3	12,4	21,5	16,6	25,6	22,2	30,2
70+	6,9	14,2	8,3	16,1	11,2	19,1	15,6	22,5
80+	1,4	4,2	2,2	5,7	3,6	7,5	6,2	10,4

Perspektīvā nepārtraukti paaugstināsies demogrāfiskās slodzes rādītāji, kas ir viens no zemās dzimstības nelabvēlīgo seku izpausmes veidiem. Viss slodzes pieaugums notiks uz gados veco iedzīvotāju rēķina, jo slodze uz bērnu rēķina prognozējamā periodā mainīsies samērā maz. Tā kā vidēji jaunieši strādāt uzsāk apmēram 20 gadu vecumā un demogrāfiskā krīze nākotnē izraisīs nepieciešamību paaugstināt pensijas vecumu vismaz līdz 65 gadiem, tad demogrāfiskās slodzes vērtējumiem darbības vecums nosacīti ir izvēlēts no 20 līdz 64 gadiem (sk. 5. attēlu).

Demogrāfiskās slodzes pieaugums praktiski ir neizbēgams visu prognozējamā periodu. Pēc 2030. gada vecu iedzīvotāju (65 gadi un vairāk) būs pat vairāk nekā jauniešu līdz 19 gadu vecumam.

Līdzīgus rezultātus iegūstam, analizējot starptautiskajā praksē izmantoto demogrāfiskā atbalsta koeficientu (20–64 vai 20–59 gadu vecu personu attiecība pret gados vecajiem iedzīvotājiem no 65 vai 60 gadu vecuma). Šis koeficients sniedz priekšstatu par slodzi, kādu nes darbspējīgie iedzīvotāji, lai sniegtu atbalstu pensijas vecuma personām. Tāpat kā lielākajā daļā Eiropas valstu, demogrāfiskā atbalsta koeficients Latvijā

5. attēls

sarūk. Rēķinot 20–64 gadu vecu iedzīvotāju skaitu pret 65 gadu vecām un vecākām personām, 2004. gadā šis koeficients bija 4,2, bet 2051. gadā gaidāms vairs tikai 2,1. Attiecīgi vīriešiem šis koeficients saruks no 5,5 līdz 2,5, bet sievietēm – no 2,9 līdz 1,7. Praktiski tas nozīmē, ka mūsu valstī apmēram šādam skaitam darbspējīgo būs jānodrošina vecuma pensijas saņemšana vienam vecuma pensionāram, ja minimālais vecums pensijas saņemšanai nākotnē netiks paaugstināts virs 65 gadiem.

Viena no svarīgākajām demogrāfisko prognožu sastāvdaļām ir iedzīvotāju skaita un dzimumvecuma sastāva prognozēšana valsts administratīvi teritoriālajā iedalījumā. Pašlaik ir aizsākta šā uzdevuma veikšana. Tālākajā jaunā prognožu cikla izstrādāšanas gaitā ir paredzēts iegūt datus par valsts statistiskajiem reģioniem, visiem 26 rajoniem un septiņām republikas nozīmes pilsētām. Jāatzīst, ka visai problemātisks ir uzdevums hipotētiski novērtēt iespējamo reģionu un administratīvo vienību demogrāfisko attīstību un sabalansēt iedzīvotāju skaita summāros un dzimumvecuma strukturālos datus.

Minētā uzdevuma izpildei veikta 12 zinātnieku – iedzīvotāju migrācijas jautājumu ekspertu aptauja par sagaidāmo migrācijas procesu norisi Latvijā laikposmam līdz 2050. gadam. Aptaujas rezultāti ir atspoguļoti 9. tabulā.

Kā redzams no 9. tabulas, eksperti tuvākajā perspektīvā valstij prognozē negatīvu migrācijas bilanci, kura vēlāk kļūst pozitīva. Visu laikposmu pozitīvi vērtējumi tiek paredzēti tikai Pierīgas reģionam, bet tālākā nākotnē tie pakāpeniski kļūst pozitīvi visiem reģioniem.

Pēdējos gados depopulācija ir raksturīga visas valsts iezīme un negatīvi iedzīvotāju dabiskās kustības rādītāji raksturo visus valsts rajonus un lielākās pilsētās, turklāt relatīvi visaugstākie negatīvie lielumi ir Rīgā un Latgalē. Minētie faktori un iepriekš veiktie aprēķini rāda, ka tuvākajā nākotnē iedzīvotāju skaits samazināsies gandrīz visos reģionos un rajonos. Visstraujāk tas notiks Latgalē un, iespējams, arī Rīgā. Iedzīvotāju skaits pieaugs Pierīgas reģionā, turklāt nozīmīgākais pieaugums ir sagaidāms Rīgas rajonā – galvenokārt uz migrācijas rēķina.

No veikto demogrāfisko prognožu izstrādēm un datu analīzes var izdarīt šādus galvenos secinājumus: 1) Latvijā tuvākajā un vidēji tālā

9. tabula

12 EKSPERTU MIGRĀCIJAS SALDO PROGNOŽU VIDĒJIE VĒRTĒJUMI*

Gads	Kopā	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
2005	-1789	-1108	+3055	-1085	-822	-162	-1667
2010	-1535	-959	+2624	-858	-670	-183	-1489
2015	-725	-509	+2120	-657	-465	-26	-1188
2020	+557	+41	+1899	-426	-223	+111	-845
2025	+1336	+468	+1384	-217	-19	+203	-483
2030	+2222	+900	+1294	-60	+130	+255	-297
2040	+2770	+1089	+1273	-23	+278	+292	-139
2050	+3481	+1320	+1407	+67	+351	+297	+39

* Saskaņā ar 2004. gada 28. aprīli pieņemto Ministru kabineta rīkojumu Nr. 271 "Par Latvijas Republikas statistiskajiem reģioniem un tajos ietilpstošajām administratīvajām vienībām" Rīgas reģionā ietilpst Rīgas pilsēta; Pierīgas reģionā – Jūrmalas pilsēta, Limbažu, Ogres, Rīgas, Tukuma rajons; Vidzemes reģionā – Alūksnes, Cēsu, Gulbenes, Madonas, Valkas, Valmieras rajons; Kurzemes reģionā – Liepājas, Ventspils pilsēta, Kuldīgas, Liepājas, Saldus, Talsu, Ventspils rajons; Zemgales reģionā – Jelgavas pilsēta, Aizkraukles, Bauskas, Dobeles, Jelgavas, Jēkabpils rajons; Latgales reģionā – Daugavpils, Rēzeknes pilsēta, Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu, Rēzeknes rajons.

perspektīvā turpināsies strauja iedzīvotāju skaita un apdzīvojuma blīvuma samazināšanās, depopulācijas tempi būs vieni no augstākajiem Eiropā un pasaulē; 2) valsti galvenā sociāli demogrāfiskā problēma ir ļoti zemā dzimstība, kurai gan ir tendence palielināties, tomēr būtiski atšķīroties no līmeņa, kas nepieciešams depopulācijas pārvarēšanai; 3) pēdējos 10 gados iezīmējusies tendence uz mirstības intensitātes samazināšanos saglabāsies arī perspektīvā, pieaugs iedzīvotāju vidējais mūža ilgums (striktāk vīriešiem); 4) turpināsies iedzīvotāju novecošanās un pieaugs to vidējais vecums, visā prognozējamā periodā pieaugs gados veco iedzīvotāju skaits un vēl straujāk – to īpatsvars, kas izraisīs demogrāfiskās slodzes pieaugumu un izsauks nepieciešamību paaugstināt vecuma pensijas minimālo vecumu; 5) strauji pieaugs ilgdzīvotāju skaits; 6) pašreiz starptautiskās migrācijas bilance ir negatīva, un tuvākajā perspektīvā emigrācijas apjomi tāpat pārsniegs imigrācijas apjomus, tomēr migrācijas procesiem valsts demogrāfiskajā attīstībā nebūs noteicošā loma, prognozējamā perioda otrajā pusē

migrācijas saldo visticamāk kļūs pozitīvs; 7) perspektīvā visos valsts reģionos, rajonos un lielākajās pilsētās, izņemot Pierīgas reģionu un Rīgas rajonu, ir sagaidāma iedzīvotāju skaita samazināšanās; 8) nepieciešams realizēt ļoti aktīvu demogrāfisko politiku, lai mīkstinātu esošo krīzes situāciju valstī. Aktīvas demogrāfiskās politikas īstenošanas nolūkos nepieciešams atjaunot valdības demogrāfisko komisiju.

Literatūra

- Krūmiņš J. Nacionālās intereses, iedzīvotāji, ekonomika un attīstība // Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne, 2004. Nr. 1. 62.–73. lpp.
- Latvijas demogrāfijas gadagrāmata, 2004. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004.
- Latvijas demogrāfiskās attīstības prognozes: 1993.–2003. gadam / Red. P. Zvidriņš. Rīga: LU Demogrāfijas nodaļa, 1993. 129 lpp.
- Latvijas demogrāfiskās attīstības prognozes: 1998.–2025. gads / Red. P. Zvidriņš. Rīga: LU Demogrāfijas centrs, 1999. 74 lpp.
- Latvijas iedzīvotāju sastāvs 21. gadsimta sākumā / Red. P. Zvidriņš. Rīga: LU Demogrāfijas centrs, 2004. 38 lpp.
- World Population Prospects. The 2000 Revision. Vol. 1: Comprehensive Tables. New York: United Nations, 2001.
- Zvidriņš P. Development of Latvia's Population: Presence and Future // Latvia in Europe Visions of the Future. Rīga: Baltic Center for Strategic Studies Latvian Academy of Sciences, 2004. P. 258–273.
- Zvidriņš P. Demogrāfiskā situācija un demogrāfiskā politika // Latvijas Vēstnesis. 2004. 3. febr.
- Zvidriņš P. Depopulācija // Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne, 2004. Nr. 1. 74.–104. lpp.
- Zvidriņš P. Latvijas iedzīvotāju attīstība šodien un rīt // Latvija Eiropā: nākotnes vīzijas. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Stratēģisko pētījumu centrs, 2004. 226.–241. lpp.
- Zvidriņš P., Krūmiņš J., Bērziņš A., Goša Z., Lešinskis K., Ulnicāns E., Vitoliņš E., Feifere S., Jankovska A. Latvijas demogrāfiskās attīstības prognozes // LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2003. gadā. Rīga: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 2005. 171.–174. lpp.
- Zvidriņš P., Krūmiņš J., Bērziņš A., Goša Z., Zvidriņa M., Pavlina I., Ulnicāns E., Vitoliņš E. Demogrāfisko struktūru izmaiņas Latvijā 20. un 21. gadsimta mijā un to radītās sekas // LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2003. gadā. Rīga: LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 2004. 185.–191. lpp.

IVARS INDĀNS, MAIRA SOLE

Latvijas migrācijas politika
pēc Eiropas Savienības
paplašināšanās

Iedzīvotāju migrācija un darbaspēka kustība

Migrācijas politika Latvijā

Latvija ir Pilsētu un lauku reģionu valsts, kurā ir liels skaits iedzīvotāju, kas ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Turpat kā katrs ceturksnis ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām.

Latvijas iedzīvotāju kustība ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Turpat kā katrs ceturksnis ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Latvijā ir liels skaits iedzīvotāju, kas ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Turpat kā katrs ceturksnis ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām.

Latvijas iedzīvotāju kustība ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Turpat kā katrs ceturksnis ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Latvijā ir liels skaits iedzīvotāju, kas ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām. Turpat kā katrs ceturksnis ir pārcēlušies no lauku reģioniem uz pilsētām.

IVARS INDĀNS, MAIRA ROZE

Latvijas migrācijas politika pēc Eiropas Savienības paplašināšanās

Migrācijas jautājums līdz šim visievērojamāko aktualitāti Latvijā ieguva pirms valsts pievienošanās Eiropas Savienībai. Sabiedriskās domas aptaujas liecināja, ka bažas par migrācijas pieaugumu ir viens no galvenajiem argumentiem pret Latvijas pievienošanos ES. Šā raksta mērķis ir sniegt vispārīgu ieskatu imigrācijas un emigrācijas tendencēs Latvijā, ņemot vērā ES dalībvalsts statusu, kā arī iezīmēt politiskās attīstības nākotnes virzienus ES un Latvijas mērogā.

Migrācijas pašreizējā situācija Latvijā

Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem gadu pēc iestāšanās ES migrācijas tendences Latvijā nav ievērojami mainījušās. Turpmākajā laikā migrācija varētu pieaugt, bet tas visvairāk būs atkarīgs no ekonomiskās situācijas valstī.

2004. gadā Latvijā būtiski ir pieaudzis izsniegto pirmreizējo termiņuzturēšanās atļauju skaits – no 1896 izsniegtajām atļaujām 2003. gadā līdz 2748 pērn. Liela daļa izsniegto atļauju ir uz neilgu laiku. Visbiežāk termiņuzturēšanās atļaujas izsniegtas ģimenes apvienošanas un darba dēļ. 2004. gadā pieaudzis to ieceļotāju skaits, kuri šīs atļaujas saņem privātu apciemojumu un mācību dēļ. Statistikas dati liecina, ka visbiežāk mūsu valsti uz dzīvi apmetas iebrāucēji no Krievijas – 34% no visiem imigrantiem.

Kopš valsts pievienošanās ES samazinājies patvēruma meklētāju skaits – no 30 personām 2002. gadā līdz piecām 2003. gadā un septiņām 2004. gadā. Latvijas ekonomiskā situācija nav tik "aicinoša" patvēruma meklētājiem un piedāvātās sociālās garantijas nav augstas. Turklāt arī

patvēruma piešķiršanas procedūra ir ļoti īsa salīdzinājumā ar citām valstīm, kur patvēruma meklētāji, gaidot atbildi, var nodzīvot pat divus gadus.

Pēc Valsts robežsardzes Galvenās pārvaldes Imigrācijas pārvaldes datiem kopš iestāšanās ES Latvijas robežu šķērsojuši 12 miljoni cilvēku, kas ir par diviem miljoniem vairāk nekā pirms iestāšanās ES. Kopumā pārkāpumu skaits uz robežas nav palielinājies. Lielākais nelegālo ieceļotāju risks saistāms ar NVS valstu pilsoņiem.

Ja runā par emigrāciju, tad jāmin, ka uz pastāvīgu dzīvi no Latvijas izbraukušo personu skaits 2003. gadā bija 1455, bet 2004. gadā – 1139 cilvēki. Latvijas iedzīvotāji visbiežāk izvēlas apmesties uz dzīvi Krievijā – 38,5% no emigrantu kopskaita. Taču Latvijas un ES attiecību kontekstā jāņem vērā īslaicīgās emigrācijas palielināšanās, kas aizsākas jau deviņdesmito gadu beigās. Pašlaik visvairāk mūsu valsts iedzīvotāju strādā Īrijā, Lielbritānijā, Zviedrijā un Vācijā. Par to liecina Nodarbinātības valsts aģentūras Starptautisko attiecību departamenta dati. Atļaujas darbam Īrijā saņēmuši 13 103 cilvēki, bet sociālo aizsardzību – 15 855. Savukārt Lielbritānijā likumīgi strādā 9170 personu. Minētie dati var būt nepilnīgi, jo emigrējošo iedzīvotāju skaits nemitīgi mainās un liela daļa iedzīvotāju neizmanto oficiālās darba iespējas. Tas nozīmē, ka izbraucošo iedzīvotāju skaits varētu būt lielāks par oficiālo informāciju. Diemžēl, izbraucot, piemēram, strādāt vai studēt ārvalstīs, Latvijas iedzīvotāji nedeklarē dzīvesvietu ārpus Latvijas, un tādējādi Iedzīvotāju reģistrā šāda informācija nav iegūstama. Atsevišķas aplēses liecina, ka kopumā ārpus valsts atrodas apmēram 40 000 Latvijas iedzīvotāju, kurus galvenokārt interesē darbs apkalpojošajā sfērā, vienkāršajās profesijās, kā arī sezonas darbs. Tieši šī darbaspēka aizplūšana rada vislielākās bažas, jo līdz ar to valsti samazinās ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits.

Latvijas darbaspēka analīze

Latvijā turpina samazināties ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits, vienlaikus palielinoties ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju skaitam. Par to liecina Centrālās statistikas pārvaldes veiktais darbaspēka apsekojums.

Ekonomiski aktīvos iedzīvotājus jeb darbaspēku veido nodarbinātās personas un personas, kas aktīvi meklē darbu. Ekonomiski aktīvi ir 62,2% iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem. 2004. gadā ekonomiski neaktīvi bija 686 300 cilvēku jeb gandrīz divas piektdaļas visu iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem.

Paredzams, ka ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita samazināšanās turpināsies. To nosaka ne vien migrācijas procesi, bet arī negatīvais dabiskais pieaugums. 2005. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits ir 2,302 miljoni, tas ir par 4800 cilvēkiem mazāk nekā 2004. gadā. Pēc Eurostat prognozēm, Latvijā tuvākajos 30 gados samazināsies iedzīvotāju skaits – par 19,2% – no 2,3 miljoniem līdz 1,8 miljoniem, un šis procentuālais samazinājums būs straujākais Eiropas Savienībā.

Pašlaik Latvijas darba devēji nav ieinteresēti piesaistīt ārvalstu darbaspēku, jo darba ņēmēji no ES valstīm pieprasa ievērojami augstāku atalgojumu. Uzņēmēji gan pieļauj, ka varētu apmaksāt vidējā un augstākā līmeņa speciālistus no ES valstīm, ja produkcijas ražošanā būtu jāievieš jaunas tehnoloģijas un jāapgūst jaunas iekārtas.

Latvijas uzņēmējiem ir lielāka interese par darbaspēku no bijušajām PSRS republikām, jo šo valstu darbaspēks ir lētāks, tādējādi uzņēmējs varētu gūt ekonomisku labumu. Uzņēmēji arī norādījuši uz negatīviem brīvas darbaspēka kustības aspektiem: uz ārzemēm dodas mazkvalificētais ekonomiski aktīvais darbaspēks, kas izraisa jūtamu darbinieku trūkumu un kavē Latvijas uzņēmumu attīstību. Turklāt uzņēmējiem rodas papildu izdevumi, apmācot jaunus speciālistus aizbraukušo vietā.

Kā liecina Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS veiktais pētījums "Interna EURES Latvijas dalīborganizācijas darbības novērtēšana", ceturtā daļa jeb 26% Latvijas iedzīvotāju apsver iespēju meklēt darbu kādā no Eiropas valstīm. Biežāk šādu iespēju apsver gados jaunāki respondenti. Vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem vairāk nekā puse jeb 58% aptaujāto atzinuši, ka apsver iespēju meklēt darbu kādā no Eiropas valstīm. 77% no tiem, kuri domājuši par iespēju meklēt darbu kādā Eiropas valstī, par iemeslu šādam solim minējuši finansiālus apsvērumus.

Aptaujātie negatīvāk vērtē iespēju, ka citu valstu iedzīvotāji ierodas strādāt Latvijā: 44% aptaujāto neatbalsta, ka Latvijā varētu strādāt citu valstu iedzīvotāji, bet 30% šādu iespēju atbalsta.

Migrācija ES ietvaros

Pirms jauno dalībvalstu uzņemšanas ES ievērojami pieauga Rietumeiropas valstu bažas par ES iekšējās migrācijas strauju un nelabvēlīgu pieaugumu. Tā, piemēram, pēc "Deutsche Bank Research" prognozēm, ES paplašināšana austrumu virzienā izraisīs imigrācijas vilni no Centrāleiropas un Austrumeiropas un līdz 2015. gadam uz Rietumeiropu pārcelsies līdz trim miljoniem cilvēku.

Saskaņā ar prognozēm turpmākajos 10–12 gados Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis ik gadu atstās līdz 200 tūkstošiem cilvēku, meklējot labāku darbu un izglītības iespējas Rietumeiropā. "Deutsche Bank Research" pētnieki gan pieļauj, ka pēc tam emigrācija saruks līdz aptuveni 100 tūkstošiem cilvēku gadā. Kopumā, pēc vācu pētnieku prognozēm, Centrāleiropas un Austrumeiropas reģions, kurā ietverta arī Latvija, līdz 2050. gadam zaudēs vidēji 75 500 cilvēku gadā. "Deutsche Bank" ekonomisti pamatojuši savas prognozes uz pašreizējām ANO globālās migrācijas aplēsēm un atšķirībām dzīves apstākļos Eiropas austrumos un rietumos.

Tomēr Starptautiskās migrācijas organizācijas (IOM) pētījumi liecināja, ka pēc desmit jaunu valstu pievienošanās ES migrācija 15 līdzšinējās dalībvalstīs varētu skart mazāk dramatiski, nekā daudzi uzskatīja iepriekš, taču ES paplašināšanās var izraisīt daudz lielāku imigrācijas vilni uz atsevišķām jaunajām dalībvalstīm. Jaunās ES dalībvalstīs kļūs imigrantiem daudz pievilcīgākas pieaugošās ekonomiskās konverģences un augšupejas, kā arī dzīves līmeņa paaugstināšanās dēļ. Šīs valstis no emigrācijas un tranzīta valstīm tuvākā vai tālākā nākotnē pārtaps par dažādas pakāpes imigrācijas valstīm.

Emigrācija un dzīvesvietas pagaidu maiņa Rietumu virzienā turpināsies, taču jaunajām ES dalībvalstīm būs jāsaskaras ar jaunu izaicinājumu – ārzemnieku ierašanos to pilsētās un, iespējams, viņu izrādīto konkurenci par darba vietām. Piemēram, Čehija vēl nesen bija tranzīta

valsts, taču tā strauji pārtop par imigrācijas valsti. 2002. gadā Čehijā oficiāli atradās 230 000 imigrantu pārsvarā no Slovākijas un Ukrainas, kā arī no Polijas un Vjetnamas. Lai arī Čehijas likumdošana starptautiskajā migrācijā ir pilnībā balstīta uz ES direktīvām, sabiedriskās debates par šo jautājumu joprojām ir limitētas, un, kā liecina IOM pētījums, vēl ir ļoti daudz jāpadara, lai integrētu migrantus Čehijas sabiedrībā un ierobežotu nelegālo imigrāciju.

Pēdējā laikā arī Slovākijā ir vērojama migrācijas palielināšanās, kas rada juridiskus, ekonomiskus, sociālus, kultūras un politiskus izaicinājumus slovāku sabiedrībai. Ir vajadzīgas jaunas pieejas un politikas izstrādāšana un īstenošana, lai veicinātu migrantu integrāciju un izglītotu šajā jautājumā Slovākijas sabiedrību.

Kopumā pētījumi par potenciālo migrāciju no Centrāleiropas un Austrumeiropas, kā arī iepriekšējo ES paplašināšanās posmu pieredze apliecina, ka ar laiku emigrācija samazinās un pēc valsts uzņemšanas savienībā pamazām izzūk. Piemēram, septiņdesmito gadu sākumā uz ES valstīm emigrēja aptuveni 200 000 spāņu gadā, taču septiņdesmito gadu beigās šis skaitlis kritās līdz 120 000 gadā. Pēc Spānijas oficiālās iestāšanās ES 1987. gadā spāņu migrantu skaits turpināja strauji kristies un Spānija pamazām pati pārtapa par imigrācijas valsti.

Īstermiņā tomēr ir gaidāma darbaspēka migrācija uz kaimiņvalstīm, kurai, visticamāk, būs pagaidu raksturs. IOM uzsver, ka šādi galvenokārt rīkosies jauni, relatīvi labi izglītoti cilvēki, tādējādi radot zināmu "smadzeņu aizplūšanu" no jaunajām ES valstīm. Noteiktie darbaspēka kustības ierobežojumi šo procesu var ierobežot.

Pētījumā, kuru veikuši Mančestras universitātes pētnieki sadarbībā ar "Vedior" – vienu no lielākajām darbā iekārtošanas aģentūrām pasaulē, secināts, ka gaidītā lielā darbaspēka migrācijas plūsma no Centrāleiropas un Austrumeiropas uz rietumiem tomēr nav notikusi un nav arī sagaidāma nākotnē.

Pēc ES paplašināšanās lielākā daļa veco savienības dalībvalstu noteica ierobežojumus darbaspēka uzņemšanai no jaunajām valstīm. Pašlaik tikai trīs valstis – Zviedrija, Lielbritānija un Īrija – ir pilnībā atvērtas darbiniekiem no jaunajām ES dalībvalstīm. Pārējās 12 valstis

ir saglabājušas iepriekšējo darba atļauju sistēmu uz vismaz diviem gadiem ar iespēju pagarināt šo periodu par vēl pieciem gadiem. Pastāvošie ierobežojumi rada situāciju, ka lielākās migrācijas plūsmas ir uz valstīm, kurās noteikumi labvēlīgāki darbiniekiem no ārvalstīm.

Eiropas Komisijas un ES Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda pētījums, kas balstīts uz "Eurobarometer" aptauju, liecina, ka pat pilnīgi brīvas pārvietošanās apstākļos migrācija no visām jaunajām ES dalībvalstīm uz pašreizējām dalībvalstīm turpmākajos piecos gados varētu būt aptuveni 1% no jauno dalībvalstu darbspējīgā vecuma iedzīvotājiem.

Pētījumā norādīts, ka "uzņemošās ES valstis var gaidīt augstas kvalitātes darbaspēka pieplūdumu, kam būtu jāuzlabo to īstermiņa ekonomiskā un ilgtermiņa sociāli ekonomiskā bāze ar aktīvāku demogrāfisko struktūru. Tas rada vairāk iespēju nekā riska vecajām ES dalībvalstīm."

Vidēji ilgā laikposmā emigrācija no jaunajām dalībvalstīm tām var radīt lielāku problēmu nekā imigrācija vecajām dalībvalstīm. Tajā ierosināts ES veikt atbilstīgus reģionālās un strukturālās politikas pasākumus, lai stimulētu ekonomisko izaugsmi un mudinātu jaunus un kvalificētus darbiniekus palikt savās valstīs, kā arī veicinātu darbaspēka mobilitāti paplašinātā ES, lai tā dotu labumu abām pusēm.

ES ārējā migrācija

Migrācijas tendences visā pasaulē nosaka divi būtiski apsvērumi – mazattīstīto valstu iedzīvotāju vēlme uzlabot savas dzīves kvalitāti, atrodot labākus dzīves apstākļus, un attīstīto valstu vajadzība pēc darbaspēka, bailes no sabiedrības novecošanas un iedzīvotāju skaita samazināšanās.

ES pašlaik gadā uzņem aptuveni 1,5 miljonus imigrantu no citām valstīm. Savukārt Eiropas Komisija prognozē, ka līdz 2020. gadam ES pietrūks 20,8 miljonu cilvēku darbspējīgā vecumā jeb 6,8% iedzīvotāju. Eiropas Komisija brīdina, ka ES iedzīvotāju skaits samazināsies no 469,5 miljoniem 2025. gadā līdz 468,7 miljoniem 2030. gadā. Turpretim ASV paredzams, ka iedzīvotāju skaits laikā no 2000. līdz 2025. gadam palielināsies par 25,6%. "Šīs demogrāfiskās izmaiņas ievērojami

ietekmēs mūsu pārticību, dzīves līmeni un paaudžu attiecības. Modernajā Eiropā nekad nav bijis ekonomiskā pieauguma bez dzimstības pieauguma," teikts Eiropas Komisijas ziņojumā.

Pašlaik imigrantu vidū visieciēnākais mērķis ir Eiropa – uz turieni tiecas 32,1% no viņiem, ASV izvēlas 23,4%. Tajā pašā laikā tendence uzrāda ASV pievilcīguma palielināšanos: laikposmā no 1990. gada līdz 2004. gadam imigrantu skaits ASV palielinājies par 48%, Eiropā kāpums bijis 15,8%. ANO aprēķini liecina, ka laikā līdz 2050. gadam ik gadu apmēram 2 miljoni cilvēku centīsies nonākt no trūcīgajām valstīm pārtikušajās. Šis apjoms prognozējami sadalīsies tā: ASV – 1 miljons 260 tūkstošu, Eiropa – 650 000, Austrālija un Jaunzēlande – 90 000. Savukārt Eiropā ieceļojošo skaits sadalīsoties šādi: 352 000 Rietumeiropā, 145 000 Dienvideiropā, 156 000 Skandināvijā.

Ar visiem racionālajiem aprēķiniem un ekonomisko izdevīgumu imigrācija Eiropā rada sociālas, etniskas un politiskas problēmas. Šīs problēmas ir saistītas ar etniskajām attiecībām un multikulturālu sabiedrību identitāti. Eiropas valstu sabiedrībās pieaug neiecietība pret imigrantiem un dažāda veida minoritātēm. Pieaug naidīgums pret aziātiem, afrikāņiem, čigāņiem vai vienkārši iebrāucējiem. Imigrācija saasina etniskās attiecības, un tas veicina politisko ekstrēmismu. Radikāli labējo politisko partiju panākumi Nīderlandē, Austrijā, Dānijā, Francijā un citās valstīs ir cieši saistīti ar migrācijas ietekmi uz etniskajām attiecībām. Šie jautājumi īpaši aktualizējušies pēc starptautiskajiem terorisma aktiem un ar tiem saistītajiem pretpasākumiem.

Politiskās attīstības virzieni ES un Latvijā

Lai gan pašlaik imigrācijas politikas aktualitāte Latvijas un ES mērogā ir visai atšķirīga (to nosaka ekonomiskā un ģeopolitiskā situācija), Latvijas ilgtermiņa interesēs ir ne vien sekot ES politiskās attīstības gaitai, bet arī izmantot savā labā Eiropas pieredzi un iesaistīties tās politikas veidošanā. Latvijas intereses lielā mērā saskan ar ES kopējās politikas uzstādījumiem imigrācijas politikas jomā.

Imigrācijas politika ir cieši saistīta ar ekonomisko attīstību un integrācijas jautājumiem. Imigrācijas jautājums ir viens no jutīgākajiem gan arod biedrībām un uzņēmējiem, gan atsevišķām ES dalībvalstīm. Dažas ES valstis, piemēram, Vācija, uzstāj uz ekskluzīvām tiesībām pašām noteikt savu imigrantu skaitu.

ES ir nepieciešama vienota stratēģija, ja tā vēlas sasniegt savu izvirzīto mērķi un līdz 2010. gadam kļūt par konkurētspējīgāko ekonomisko sistēmu pasaulē. Latvijas kā ES robežvalsts interesēs īpaši nozīmīgi ir tas, lai ES būtu vienota un efektīva politika pret nelegālās imigrācijas draudiem.

Pašreizējie uzstādījumi

Lai gan imigrācijas problēmas jau sen ir ES darba kārtībā, dažādu iemeslu dēļ risinājumi ilgu laiku ir bijuši nepietiekami un fragmentāri. Tikai 1999. gada Eiropadomes Tamperes tikšanās pēc ilgākām diskusijām noslēdzās ar dalībvalstu kopīgu kompromisu par to, ka trešo valstu pilsoņu tiesības pēc iespējas jātuvina ES pilsoņu tiesībām, izņemot politiskās tiesības. 1999. gadā Tamperes tikšanās laikā ES valstu un valdību vadītāji nolēma, ka līdz 2005. gadam ES ir jāpieņem kopējā politika imigrācijas un patvēruma jomā. Pašlaik ES īsteno tā saucamo Hāgas programmu, no kuras izriet ES politikas rīcības plāns.

Lai īstenotu nospraustos mērķus, ES ir pieņēmusi vairākas direktīvas, kuras tieši vai netieši attiecas uz imigrācijas politikas attīstību. Viena no tām nosaka trešās valsts pilsoņu statusu, ja viņi vismaz piecus gadus uzturas dalībvalstī likumīgi. Viņiem ir jābūt stabiliem un regulāriem ienākumiem un veselības apdrošināšanai, kā arī obligāti jāpakļaujas valsts integrācijas politikai. Direktīva nosaka gan vienlīdzīgu attieksmi pret trešo valstu pilsoņiem salīdzinājumā ar ES pilsoņiem, gan arī papildu aizsardzību pret izraidīšanu.

Legālā migrācija pret nelegālo

ES dalībvalstis nekādā gadījumā nevēlēsies veicināt tālāku ekonomisko migrāciju, ja tās nespēs integrēt jaunpienācējus savā sabiedrībā. Eiropas Komisija plāno veicināt pieredzes apmaiņu Eiropas

Nodarbinātības stratēģijas ietvaros par šādiem jautājumiem: kvalifikācijas noteikšana, darbaspēka trūkums un imigrantu dalība darba tirgū.

Eiropas Komisija 2004. gada 4. jūnijā ir publicējusi pētījumu par saikni starp legālo un nelegālo imigrāciju, kurā tiek pētīts, kā sistēmas, kas vada legālo migrācijas plūsmu, var ietekmēt nelegālo migrāciju ES. Pētījums aplūko ekonomisko kritēriju noteikumus uzņemšanai dalībvalstīs un divpusējos līgumus, ieskaitot tos, kas nosaka kvotas ar trešajām valstīm. Pētījumā tiek secināts, ka legālās imigrācijas ietekmi uz nelegālās migrācijas plūsmām nav iespējams izmērit. Tāpat tiek secināts, ka, sadarbojoties ar trešajām valstīm jautājumos par darba migrantu uzņemšanu, var veicināt šo valstu sadarbību nelegālās imigrācijas kontrolē.

Eiropas Komisija atsevišķā ziņojumā par nelegālo imigrantu atgriešanu to izcelsmes valstī pievērš uzmanību septiņiem atpakaļuzņemšanas līgumiem, kas tiek apspriesti ar Krieviju, Pakistānu, Maroku, Alžīriju, Ukrainu, Ķīnu un Turciju. Eiropas Komisija uzsver šo līgumu nozīmi nelegālās imigrācijas apkarošanā. Līgumu noslēgšanā galvenās grūtības sagādā trešo valstu prasības par pūlēm, uzņemot atpakaļ savas valsts pilsoņus, atvērt ES dalībvalstu darba tirgu. Šajā jomā Latvijai īpaši svarīgi ir līgumi ar NVS valstīm, no kurām arī pašlaik ir visvairāk nelegālo imigrantu.

Integrācijas veicināšana un diskriminācijas novēršana

Kaut arī dzimstības samazināšanās ES valstīs rada vajadzību pēc jaunu strādnieku ieklūšanas, lai nodrošinātu pašreizējo ražošanas un dzīves limeni, nepieciešama uzmanīga iecerēšanas kontrole. "Ja ir imigrācija, tad integrācija ir obligāta," uzskata Portugāles prezidents Žoržu Sampaiju, "jo, ja nav integrācijas, perifērijas imigranti tiek pakļauti ekspluatācijai." Diskriminācija veicina imigrantu atsvešinātību, kas var nopietni apdraudēt sociālo vidi, drošību un politisko sistēmu. Nepietiekama integrācija un diskriminācija rada ideoloģisko bāzi radikāliem politiskajiem spēkiem gan labējā, gan kreisajā spektrā, kas var apdraudēt vispārējo drošību.

EK uzsver vajadzību pastiprināt dialogu un izveidot sadarbības tīklu ar migrācijas organizācijām. Kā vēl viens būtisks jautājums tiek minēta pieaugošā iedzīvotāju nevienlīdzība Eiropas pilsētās. Kopējā tiesiskā ietvara izveidošana, kas nosaka trešo valstu pilsoņu tiesības un pienākumus, ir pamats ES pieejai imigrantu integrācijā.

Integrācijas jomā būtisks ir arī jautājums par sociālo drošību. Tas attiecas gan uz iebraucējiem, gan uz attiecīgo valsts sociālo sistēmu kopumā. Lielbritānijas Sabiedriskās politikas pētniecības institūta zinātniskais līdzstrādnieks Dānanejians Sris Kandārajahs uzsver, ka, ja nav kara apstākļu, imigrācija reti kad pārsniedz 2–3%. Imigranti var ievērojami papildināt darbinieku skaita iztrūkumu, bet ilgtermiņā imigrantu darbaspēks var ietekmēt sociālo sistēmu, kļūstot par problēmu.

Minētos jautājumus efektīvāk iespējams risināt Eiropas mērogā, ja tiem tiek piesaistīts ES fondu atbalsts. Tas dotu iespēju dalībvalstīm attīstīt kopīgas mērķtiecīgas programmas un projektus, lai veicinātu iebraucēju integrāciju, valodas zināšanas, saikni ar vietējo kultūru un vidi.

Informācijas apmaiņa

ES dalībvalstu sabiedrības bailes no imigrācijas lielā mērā ir rezultāts agrāk pieļautajām kļūdām, pietiekami neuzraugot un neietekmējot šo jautājumu. Itālijas inovācijas un tehnoloģiju ministrs Lučio Stanka uzsver, ka tagad ir jāapkopo visi spēki, lai izglītotu sabiedrību šajos jautājumos. "Lielākais pārbaudījums," viņš uzskata, "ir organizēt to visas Eiropas līmenī."

Starptautiskās migrācijas organizācijas imigrācijas pētījumu vadītājs Franks Lazko iebilst, ka sabiedrības bailes no imigrantu plūdiem ir lielā mērā nepamatotas. Piemēram, pēc Berlīnes mūra nojaukšanas pastāvēja bažas, ka 25 miljoni strādnieku no Austrumvācijas pārceļos un Rietumvāciju. Patiesībā no Austrumiem un Rietumeiropu pārcēlās tikai apmēram 850 000 imigrantu. 14 jaunākie pētījumi parāda, ka ES paplašināšanās uz imigrāciju atstās minimālu ietekmi. Lučio Stanka

saka: "Es secinu, ka mūs maldina nepareizi lietots vārds. Mums būtu jārunā par darbaspēka pārvietošanos, nevis migrāciju."

Vietējā darbaspēka izaugsmes veicināšana

Ņemot vērā ES dalībvalstis pieaugošo negatīvo attieksmi pret imigrantiem, ES interesēs ir meklēt alternatīvas ekonomiskās izaugsmes veicināšanai. Šajā jomā būtisks priekšnosacījums ir vietējā darbaspēka attīstības veicināšana un demogrāfiskās situācijas uzlabošana nākotnē.

Demogrāfiskās situācijas uzlabošana ES mērogā tiek saistīta ar bērnu nepietiekamo aprūpi un novecojušajiem priekšstatiem par vecāku pienākumu sadali. Eiropas valstu mērogā ir nepieciešams jauns redzējums par to, kas ir ģimene un kā tā funkcionē. Šis jautājums jāaplūko daudz plašākā mērogā, piešķirot lielāku palīdzību vecākiem, kas vēlas bērnus. ES ir svarīgi apgūt un izmantot ASV pieredzi šajos jautājumos. ASV ir piemērs, kur ar dinamisku ekonomiku un ar veiksmīgu ārzemnieku integrācijas programmu nodrošina arī pastāvīgu dzimstības pieaugumu. Lai gan ASV sociālās nodrošināšanas tīklā ir dažādi trūkumi un valsts nepiešķir īpašus bērnu pabalstus, dzimstības līmenis Amerikā ir daudz augstāks nekā Eiropā.

Attīstība Latvijas mērogā

Latvija imigrantiem pašlaik nešķiet interesanta, jo nav tik augsti ekonomiski attīstīta kā bagātākās ES valstis, kā arī nepiedāvā iebraucējiem izdevīgus sociālos pabalstus. Latvijā atšķirībā no citām ES valstīm nav izveidojušās etniskās kopienas, kas varētu būt par pamatu imigrantu ieplūšanai, apvienojot ģimenes. Tāpat Latvija nebūs tik populāra un pazīstama kā lielākās Eiropas valstis, piemēram, Francija, Vācija, Lielbritānija, uz kurām plūst imigranti. Tomēr pašas Latvijas ekonomiskās intereses un attīstība jau turpmāko 5–10 gadu amplitūdā var būt saistīta ar imigrantu darbaspēka izmantošanu.

Krievijas un citu NVS valstu iedzīvotāju interesi par migrāciju var ietekmēt dzīves līmeņa starpības palielināšanās ES un NVS. Šādā scenārijā

Latvija tuvāko 5–10 gadu laikā varētu kļūt ļoti pievilcīga tieši imigrantiem no NVS valstīm. Svarīgākie ārējie faktori varētu būt ekonomiskie stimuli un relatīvi vieglāki apstākļi, lai integrētos valstī. NVS valstu iedzīvotājiem sevišķi nozīmīgas varētu būt labvēlīgās etniskās kopienas proporcijas un krievu valodas lietojums. Aptaujātie Latvijas eksperti atzīst arī iespēju, ka izmaiņas Baltkrievijas politiskajā režīmā var izraisīt Baltkrievijas iedzīvotāju vēlmi emigrēt uz relatīvi attīstītākajām Baltijas valstīm un īpaši Latviju, kur ir ievērojama baltkrievu kopiena. Būtiskākie iekšējie faktori, kas veicinātu imigrāciju, ir Latvijas darbaspēka samazināšanās un izmaksu palielināšanās, kā arī demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās.

Latvijas Ārpolitikas institūta veiktais sabiedriskās domas pētījums atklāj, ka mūsu sabiedrību pašlaik savā ziņā vieno negatīva attieksme pret potenciālajiem imigrantiem. Tas izpaužas gan Latvijas pilsoņu, gan nepilsoņu atbildēs. Arī etniskajā griezumā jautājumā par imigrāciju sabiedrībā ir līdzīgas bažas un stereotipi. Diemžēl viena no mūsu sabiedrības integrācijas izpausmēm ir latviešu un cittautiešu kopīgās bailes no potenciālajiem imigrantiem un aizspriedumi pret tiem. Šis sabiedriskās domas fons var iezīmēt radikālisma izpausmes Latvijas politiskajā spektrā un darba kārtībā.

Tomēr Latvijai salīdzinājumā ar daudzām citām ES dalībvalstīm ir būtiska priekšrocība imigrācijas politikas veidošanā. Latvija ar imigrācijas nepieciešamību un tās problēmām saskaņā ar prognozēm saskarsies 5–10 gadu perspektīvā. Šis process var notikt arī agrāk, ja mūsu valsts darbaspēka aizplūšana uz Īriju un Lielbritāniju turpināsies pašreizējos tempos. Tas nozīmē, ka Latvijai ir pēdējais laiks, lai veiktu stratēģisko plānošanu un lai valsts šajā konkrētajā jautājumā noteiktu savas nacionālās intereses.

Stratēģiskā plānošana un nacionālo interešu noteikšana ir saistīta ar ekonomikas attīstību. Valstij ir svarīgi ilgtermiņā noteikt, kuras nozares attīstīsies. Svarīgi, lai nozarēm, kuras mūsu valsts attīstīs, būtu atbilstīga izglītības ieguves sistēma, lai tajās varētu strādāt mūsu valsts iedzīvotāji. Svarīgi ir tas, lai vispār vēl būtu, kas strādā Latvijā, jo liela daļa to, kas strādā ārzemēs, tur būs iedzīvojušies un neredzēs motivāciju atgriezties. Tātad ir jāapzinās ekonomiskās situācijas per-

spektīvas un jau jāplāno īpašas programmas viesstrādnieku darbaspēka izmantošanai ("darbaspēka imports"). Šajā jomā Latvijai var noderēt daudzu Rietumvalstu uzkrātā pieredze.

Literatūra

Council of the European Union. Council and Commission Action Plan Implementing the Hague Programme on Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union, 2005.

The End of Europe: Special Report // Newsweek. May 3. 2004.

The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. Washington, D.C.: World Bank, 2002.

Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā. Rīga: Fridriha Eberta fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2004.

Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

LR Nodarbinātības valsts aģentūra. Statistika // www.nva.gov.lv.

LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. Statistika // www.pmlp.gov.lv.

Latvijas statistikas gadagrāmata. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004.

Special Survey on Migration // The Economist. November 2–8. 2002.

Latvija – eiropēizācijas krustceļos. Rīga: LU Sociālo zinātņu fakultāte, SPPI, 2005.

World Migration 2004. International Organization for Migration.

ZAIGA KRIŠJĀNE, ANDRIS BAULS

Migrācijas reģionālās iezīmes Latvijā

Lai gan mūsdienās, pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, galvenokārt tiek diskutēts par starpvalstu migrāciju, tās apmēriem un virzieniem, kā arī tās ietekmi uz valsts attīstību nākotnē, šajā rakstā lielākais uzsvars tiek likts uz iedzīvotāju pārvietošanos valsts iekšzemē. Iekšējā migrācijā pēdējā desmitgadē vidēji ik gadus iesaistās 30–40 tūkstošu iedzīvotāju. Šajās plūsmās atspoguļojas gan valsti notiekošie sociāli ekonomiskie procesi, gan arī teritorijas nevienmērīgas attīstības iezīmes. Iedzīvotāju izvietojumam un migrācijai ir raksturīgas reģionālās iezīmes, tāpat vērojamas teritoriālās koncentrācijas iezīmes Rīgas aglomerācijā, kas īpaši pastiprinās pēdējos gados. Šajā rakstā galvenokārt analizēti migrācijas procesi un to teritoriālās atšķirības laikposmā no 1993. līdz 2002. gadam, salīdzinot tos ar jaunākajiem 2003. un 2004. gada datiem. Laikposms no 1993. līdz 2002. gadam izvēlēts par pamatu, jo labāk atspoguļo ilglaicīgas tendences, lai gan atsevišķos posmos procesiem ir bijis pagaidu raksturs. Savukārt līdz ar 2003. gadu, kad tika ieviesta iedzīvotāju dzīvesvietas deklarācija, palielinājās migrācijas intensitātes rādītāji, tāpēc 2003. un 2004. gada datu analīze iezīmē jaunas tendences.

Darba mērķis ir izvērtēt migrācijas procesu reģionālās īpatnības Latvijā. Darbā izmantoti LR Centrālās statistikas pārvaldes (LR CSP) sākotnēji publicētie dati par migrāciju, pirms tie tika koriģēti atbilstīgi 2000. gada tautas skaitīšanas rezultātiem, kā arī LR CSP nepublicētie materiāli, uz kuriem balstās aprēķini par migrācijas plūsmām. Rakstā izmantoti arī Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes Cilvēka ģeogrāfijas katedrā veiktie pētījumi.

Plūsmu un apjomu izmaiņas

Valstī ir raksturīga iedzīvotāju skaita depopulācija, ko nosaka ne vien negatīvs migrācijas saldo, bet arī negatīvs dabiskais pieaugums (Zvidriņš, 2004). Ārējās migrācijas rezultātā kopš 1989. gada iedzīvotāju skaits vairs nepalielinās, bet, sākot ar 1993. gadu, šajos procesos tikpat kā vairs nav tik cieša saikne ar bijušo PSRS migrācijas telpu un pakāpeniski kopējos migrācijas procesos palielinās iekšzemes migrācijas loma.

Par dominējošo ir kļuvusi migrācija valsts iekšienē, kuras īpatsvars 2003. gadā veidoja pat 97% no reģistrētās migrācijas kopapjoma. Lai gan iekšējās migrācijas kopējais apjoms salīdzinājumā ar 1990. gadu ir samazinājies par vienu trešdaļu, 90. gadu sākumā tas pārsniedza 50 tūkstošus iedzīvotāju gadā, bet laikā no 1993. līdz 1998. gadam ikgadējās iekšējās migrācijas apjoms bija nostabilizējies 39 000 iedzīvotāju līmenī, tas ir 1,6% no kopējā iedzīvotāju skaita valstī. Sākot ar 1999. gadu, iekšējās migrācijas apjoms ir vēl nedaudz samazinājies – līdz 37 000 cilvēku gadā un vidēji gadā iekšējās migrācijas apritē ir iesaistījušies 1,5% no visiem valsts iedzīvotājiem. Sākot ar 2003. gadu, kad valstī pārgāja no pieraksta sistēmas uz dzīvesvietas deklarēšanas sistēmu, iekšējās migrācijas rādītāji atkal palielinājās, un 2004. gadā tie pārsniedz 60 000, sasniedzot 2,6% no kopējā iedzīvotāju skaita.

1. tabulā atspoguļotie dati liecina, ka 10 gadu periodā no 1993. gada līdz 2002. gadam raksturīgas nozīmīgas iekšējās migrācijas plūsmas starp pilsētām un lauku apdzīvotajām vietām. Tās veido apmēram 30% no valsts iekšējās migrācijas apjoma. Plūsmas starp pilsētām ir bijušas nedaudz lielākas – 31%, kaut gan šo plūsmu īpatsvars desmit gadu periodā ir pieaudzis no 30% līdz 35%. Vismazākās ir plūsmas starp lauku apdzīvotām vietām – vidēji 11% no kopējās iekšzemes migrācijas apjoma.

Pilsētnieku atgriešanos laukos var skaidrot ar to, ka pēc Otrā pasaules kara noteicošā Latvijas iekšējā migrācijā bija pārvietošanās no laukiem uz pilsētām, no attālākajiem rajoniem uz valsts centrālo daļu. Vietējā līmenī šie procesi izpaužas kā iedzīvotāju pārvietošana

1. tabula

IEKŠZEMES MIGRĀCIJAS PLŪSMAS UN TO DINAMIKA LATVIJĀ*

Plūsmas	1993		1998		2000		2002		1993-2002	
	apjoms	%	apjoms	%	apjoms	%	apjoms	%	apjoms	%
Kopā	37 046	100	38 729	100	34 989	100	31 413	100	368 573	100
1. Pilsētas→pilsētas	11 068	30	11 711	30	11 224	32	10 995	35	115 023	31
pilsētas→lauki	11 734	32	11 542	30	10 839	31	9 110	29	109 530	30
lauki→pilsētas	8 892	24	11 217	29	9 674	28	8 795	28	101 891	28
lauki→lauki	5 352	14	4 259	11	3 252	9	2 513	8	42 179	11
2. Iebrauca pilsētās	19 960	54	22 928	59	20 898	60	19 790	63	216 864	59
Iebrauca laukos	17 086	46	15 801	41	14 091	40	11 623	37	151 709	41
3. Izbrauca no pilsētām	22 802	62	23 253	60	22 063	63	20 105	64	224 553	61
Izbrauca no laukiem	14 244	38	15 476	40	12 926	37	11 308	36	144 020	39

* Izveidota, izmantojot LR CSP 1994, 1999, 2001, 2002, 2003 datus.

no viensētām uz lauku ciematiem, it īpaši uz tā saucamajiem perspektīvajiem ciematiem (Markausa, 1997). Tātad šā perioda noteicošā tendence migrācijā bija iedzīvotāju virzība uz valsts centrālo daļu ar striktu migrantu koncentrāciju pilsētās. Pētījumi 90. gadu sākumā rāda, ka viens no atgriešanās motīviem laukos – dzimtajā vietā – ir saistīts ar īpašumu denacionalizāciju laukos. Gatavību mainīt dzīvesvietu izteica gados jauni cilvēki, kā arī iedzīvotāji pensijas vai pirmspensijas vecumā, arī 60. gados uz pilsētu devušies ridzinieki. Zemes reformas sākumposmā iedzīvotāju skaits migrācijas ietekmē attālākajos novados, it īpaši Latgalē, ir audzis straujāk nekā valsts centrālajā daļā, jo iepriekšējos gadu desmitos no Austrumlatvijas rajoniem bija vairāk izceļojušo (Eglīte, 1997; Markausa, 1997). Daudzi pētnieki to skaidro kā pārmaiņu perioda fenomenu, jo, kā rāda veiktās aptaujas, galvenais motīvs dzīvesvietas maiņai ir sociāli ekonomiskie apstākļi, kas šajā periodā ļoti strauji mainījās (Markausa, 1997). Vēlāko gadu iekšējās migrācijas plūsmu dinamika parāda, ka šim migrācijas virzienam un motīvam ir bijis pagaidu raksturs, bet nelabvēlīgie sociālekonomiskie apstākļi, arī augstais bezdarba līmenis un darba vietu trūkums vienlaicīgi iezīmē arī citu migrācijas virzienu, ko pastiprina iedzīvotāju aizplūšana no perifērijām. To apliecina Latgales rajonu migrācijas plūsmas uz valsts vidieni. Piemēram, Rīgā ieceļotāju no Latgales īpatsvars pieaug ar katru gadu. 1993. gadā no Latgales iebraukušo īpatsvars bija 13%, 2000. gadā tas jau sasniedza 17% no Rīgā iebraukušo skaita. Līdzīga tendence ir saglabājusies arī 2004. gadā (Rīgā no Latgales iebraukušo īpatsvars ir 16%; LR CSP, 1994–2004).

Migrācijas apjomu un plūsmu novērtējuma precizitāti ietekmē migrantu uzskaites kārtība, kura vairs neliek cilvēkam obligāti reģistrēties jaunajā dzīvesvietā. Šo procesu parāda arī pētījumi Igaunijā: izrādās, ka bieži vien tieši gados jauni cilvēki (galvenokārt 20–29 gadus veci) neregistrējas savā jaunajā dzīvesvietā, it īpaši tie, kuri no laukiem ierodas pilsētās (Sjöberg, Tammaru, 1999). Domājams, ka biežāk reģistrējas tās iedzīvotāju grupas, kas ir saistītas ar dažādu sociālu pabalstu vai palīdzības saņemšanu dzīvesvietā. Visbiežāk tie ir gados vecāki cilvēki, kā arī ģimenes ar bērniem. Jaunā dzīvesvietas deklarēšanas sistēma

ir veicinājusi to iedzīvotāju reģistrāciju, kas ir deklarējuši gan savas jaunās, gan faktiskās dzīvesvietas. To apliecina arī iekšējās migrācijas apjomu radītāju pieaugums 2003. un 2004. gadā.

Migrācija un apdzīvojuma sistēma Latvijā

Lai analizētu iekšējās migrācijas plūsmas, izmantosim šādus apdzīvotības hierarhijas līmeņus: galvaspilsēta Rīga, republikas pilsētas – Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Ventspils –, rajonu centri, pārējās pilsētas un lauku apdzīvotās vietas. 2. tabulā redzams, ka Rīgā dzīvo 33% no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Savukārt lauki, kuros dzīvo tikai 31% no visiem iedzīvotājiem, veido 40% no iekšzemes migrācijas plūsmām, tāpat arī laukos vērojama vislielākā migrācijas apjoma intensitāte – 38,9‰.

10 gadu laikā no 1993. gada līdz 2002. gadam iedzīvotāju skaits laukos iekšējās migrācijas rezultātā ir pieaudzis par 7689 cilvēkiem, t. i., vidēji katru gadu palielināties par 769 cilvēkiem. Šāds iedzīvotāju skaita pieaugums ir noticis, galvenokārt pateicoties ieceļotājiem no Rīgas (50% no izbraukušajiem rīdziniekiem dodas uz laukiem). Laukos iedzīvotāju skaita pieaugums būtu vēl lielāks, ja lauki nezau-

2. tabula

IEDZĪVOTĀJU SKAITA UN MIGRANTU SADALĪJUMS STARP DAŽĀDA RANGA APDZĪVOTĀM VIETĀM*

Apdzīvoto vietu grupas	Iedzīvotāju skaita īpatsvars, %	Iebraukušo migrantu īpatsvars, %	Izbraukušo migrantu īpatsvars, %	Migrācijas apjoma intensitāte, ‰
Rīga	33	16	21	17,1
Republikas pilsētas	17	17	15	28,3
Rajonu centri	12	14	15	37
Pārējās pilsētas	7	11	10	44,8
Lauki	31	42	39	38,9
Pilsētas	69	58	61	26,2
Kopā	100	100	100	30,2

* Izveidota, izmantojot LR CSP datus.

dētu savus iedzīvotājus apmaiņā ar republikas pilsētām – ikgadējie zudumi vidēji ir 326 cilvēki. Lauku iedzīvotāju iesaistišanās migrācijā visintensīvāk notikusi tieši šo pēdējo 10 gadu laikā.

3. tabulā atspoguļotā migrācijas plūsmu analīze starp dažāda hierarhijas ranga apdzīvotajām vietām (galvaspilsēta, republikas pilsētas, rajonu centru pilsētas, pilsētas – vietējie centri un lauku apdzīvotās vietas) rāda, ka tām ir atšķirīgi migrācijas saldo. Rīga kopš 1993. gada iekšzemes migrācijas rezultātā ir zaudējusi 17 188 cilvēkus jeb 1,8% no Rīgas iedzīvotāju skaita 2002. gadā. Rīgai ir negatīvs migrācijas saldo ar visām zemāka hierarhijas ranga apdzīvotām vietām, izņemot rajonu pilsētas. 10 gadu laikā iekšējās migrācijas rezultātā pilsētās kopumā ir samazinājies iedzīvotāju skaits. Šo skaita samazinājumu noteica galvenokārt Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita samazināšanās. 46% no Rīgā iebraukušajiem ir lauku iedzīvotāji, iebraucēji no republikas pilsētām un rajonu centriem ir ap 20% no katra līmeņa pilsētām.

Republikas pilsētām un mazajām (pārējām) pilsētām ir pozitīvs iekšējās migrācijas saldo. Republikas pilsētās iedzīvotāju skaits vidēji katru gadu pieaudzis par 991 cilvēku, un tām ir pozitīvs migrācijas saldo ar visa tipa apdzīvotajām vietām, turklāt 36% no kopējā pieauguma nodrošina Rīgas pilsēta (it īpaši Jūrmalā). Republikas pilsētām vislielākā apmaiņa notiek ar laukiem – 50% no visiem iebraukušajiem republikas pilsētās ir lauku iedzīvotāji, tiem seko Rīgas iedzīvotāji – 25%, tāpat no republikas pilsētām izbraukušie galvenokārt dodas uz laukiem (53%) un Rīgu (22%). Starp republikas pilsētām migrācija ir samērā neliela – mazāka par 7%. No tām pozitīvs migrācijas saldo ir tikai Jūrmalā, Jelgavā un Ventspilī.

Arī mazajās pilsētās no 1993. gada līdz 2002. gadam migrācija ir veicinājusi iedzīvotāju skaita palielināšanos – vidēji par 284 iedzīvotājiem katru gadu. Šo pieaugumu tāpat nodrošināja Rīga. Migrācijas pieaugums būtu vēl lielāks, ja mazajām pilsētām nebūtu negatīva migrācijas saldo ar republikas pilsētām un rajonu centriem. Ap 40% no visām migrācijas plūsmām mazajās pilsētās ir saistīts ar laukiem, pēc tam seko Rīga. Rajonu centriem ir negatīvs migrācijas saldo, pateicoties tam, ka no tiem vairāk aizbrauc uz Rīgu un republikas pilsētām nekā no tām iebrauc rajonu centros.

Turpretī rajonu pilsētām kopējais migrācijas saldo, tāpat arī ar cita hierarhijas līmeņa pilsētām, izņemot mazās pilsētas, ir negatīvs. Rajonu centri vidēji katru gadu ir zaudējuši 325 iedzīvotājus. 50% no visām plūsmām rajonu pilsētās ir saistīts ar laukiem.

Analizējot migrācijas plūsmas pilsētās, varam secināt, ka Rīgā bieži iebrauc iedzīvotāji no rajonu pilsētām, kuriem viena no dominējošām dzīvesvietas maiņas motivācijām ir iespēja atrast labāk apmaksātu darbu. Līdz ar to rajonu pilsētas zaudē samērā kvalificētus speciālistus. Savukārt republikas pilsētas piesaista darbaspēku no apkārtējās teritorijas un pilsētām. Turpretī uz mazajām pilsētām varētu doties gados vecāki iedzīvotāji no Rīgas, savukārt jaunieši pārceļas dzīvot uz lielākām pilsētām, arī lai iegūtu izglītību. Rīgā ik gadus koncentrējas apmēram puse no Latvijas jauniešiem, kam mācības un studijas ir dominējošais dzīvesvietas maiņas motīvs (Bauls, Krišjāne, 2002a).

Migrācijas plūsmu apjoms 2004. gadā salīdzinājumā ar 2002. gadu ir palielinājies gandrīz divkārtīgi un iekšējās migrācijas intensitāte ir ap 2,6% no kopējā iedzīvotāju skaita. Ja salīdzina migrācijas apjoma intensitātes pieaugumu 2004. gadā ar iepriekšējās desmitgades vidējiem rādītājiem, tad divkārtš pieaugums ir mazajām pilsētām, tām

3. tabula

IEKŠĒJĀS MIGRĀCIJAS SALDO DAŽĀDA HIERARHIJAS LĪMEŅĀ APDZĪVOTĀS VIETĀS 1993.–2002. GADĀ*

	Rīga	Republikas pilsētas	Rajonu centri	Vietēja līmeņa centri	Lauku apdzīvotās vietas
Kopā	-17 188	9 906	-3 251	2 844	7 689
Rīga	0	3 615	-1 709	4 144	11 138
Republikas pilsētas	-3 615	0	-2 009	-1 024	-3 258
Rajonu centri	1 709	2 009	0	-514	47
Vietēja līmeņa centri	-4 144	1 024	514	0	-238
Lauku apdzī- votās vietas	-11 138	3 258	-47	238	0

* Izveidota, izmantojot LR CSP datus.

seko Rīga ar 1,7 reizes lielu pieaugumu. Iebraukušo migrantu plūsmu sadalījumā Rīgas īpatsvars ir pieaudzis no 16% līdz 20%, samazinoties republikas pilsētu īpatsvaram no 17% līdz 13%. Līdztekus izbraukušo migrantu plūsmu sadalījums ir palicis gandrīz nemainīgs.

Kopš 2003. gada laukos migrācijas saldo kļuvis negatīvs, un tas paliek negatīvs arī 2004. gadā. Vai šī tendence iezīmēsies arī turpmāk un vai tā ir saistīta ar ieviesto iedzīvotāju dzīvesvietas deklarēšanu, rādīs turpmāko gadu statistika.

Dati par iekšējās migrācijas saldo starp dažāda līmeņa apdzīvotajām vietām, kuri apkopoti 4. tabulā, rāda, ka 2004. gadā pirmo reizi kopš 1990. gada Rīgā ir neliels – 65 cilvēki – pozitīvs migrācijas saldo.

2004. gadā migrācijas plūsmās uz Rīgu un no Rīgas ir pieaudzis mazo pilsētu īpatsvars. Savukārt republikas pilsētu plūsmās ir samazinājies lauku iedzīvotāju īpatsvars, bet pieaudzis Rīgas īpatsvars. Rajonu centros lauku iedzīvotāju īpatsvars ir pieaudzis no 51% līdz 56%, bet no rajonu centriem uz Rīgu izbrauc par 5% vairāk. Laukos turpina pieaugt migrācijas plūsmas starp lauku apdzīvotām vietām, to īpatsvaram sasniedzot 13% no visām plūsmām, kā arī palielinās lauku iedzīvotāju izbraukšana uz republikas pilsētām.

4. tabula

IEKŠĒJĀS MIGRĀCIJAS SALDO DAŽĀDA HIERARHIJAS LĪMEŅĀ
APDZĪVOTĀS VIETĀS 2004. GADĀ*

	Rīga	Republikas pilsētas	Rajonu centri	Pārējās pilsētas	Lauku apdzīvotās vietas
Kopā	65	900	-72	167	-1060
Rīga	0	87	-1056	-71	975
Republikas pilsētas	-87	0	-115	-172	-526
Rajonu centri	1056	115	0	-141	-958
Pārējās pilsētas	71	172	141	0	-551
Lauku apdzī- votās vietas	-975	526	958	551	0

* Izveidota, izmantojot LR CSP datus.

Teritoriālās atšķirības un migrācijas reģioni

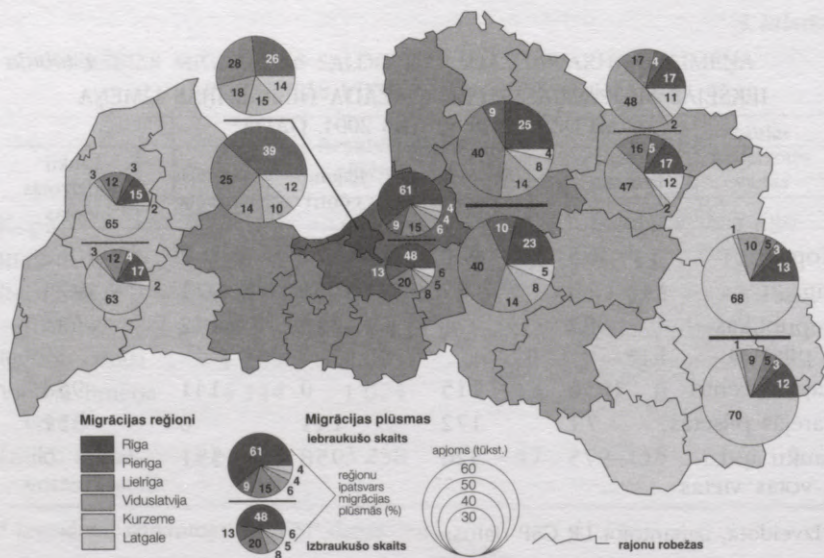
Latvijā pastāv ne tikai atšķirības starp migrācijas plūsmām, arī teritorijas atšķiras pēc migrācijas procesu intensitātes un apjoma.

Migrācijas teritoriālo procesu analīze rajonu un republikas pilsētu līmenī atspoguļo reģionālās atšķirības. Lai tās izskaidrotu, iepriekšējos pētījumos Latvijā ir veikta teritoriju klasificēšana, izmantojot dažādas pazīmes vai to kopumus, piemēram, izmantojot migrācijas saldo rādītājus, raksturojot migrācijas pieauguma īpatnības pilsētās un laukos, salīdzinot migrācijas intensitātes rādītājus, izvērtējot atsevišķu pilsētu iedzīvotāju migrācijas areālus (Markausa, 1997; Bauls, Krišjāne, 2000).

Lai gan migrācijas procesi ir cieši saistīti ar valsts sociālās un ekonomiskās attīstības īpatnībām, tiem raksturīgas vairākas specifiskas iezīmes. Tāpēc, lai varētu detalizētāk raksturot migrācijas procesu teritoriālās īpatnības Latvijā, jāiezīmē migrācijas reģioni. Lai to izdarītu, jāņem vērā attiecības starp ārējo un iekšzemes migrāciju tajos, to īpatsvars migrantu apjomā, iekšzemes migrācijas apjoms un tā intensitāte, dominējošās plūsmas, kā arī jāsalīdzina migrācijas plūsmas ar Rīgu.

1. attēls

MIGRĀCIJAS REĢIONI LATVIJĀ

Izvērtējot iepriekšminētos raksturlielumus, veidojas šādi migrācijas reģioni (1. attēls):

- Rīga,
- Pierīga (Rīgas rajons un Jūrmala),
- Lielrīga (Tukuma, Ogres, Limbažu, Dobeles, Jelgavas, Bauskas, Cēsu rajons un Jelgava),
- Kurzeme (Ventspils, Liepāja; Saldus, Ventspils, Liepājas, Kuldīgas un Talsu rajons),
- Viduslatvija (Aizkraukles, Jēkabpils, Alūksnes, Gulbenes, Madonas, Valkas, Valmieras rajons),
- Latgale (Daugavpils, Rēzekne; Balvu, Ludzas, Krāslavas, Preiļu, Rēzeknes un Daugavpils rajons). (Bauls, Krišjāne, 2002a.)

Jāpiebilst, ka Rīga tiek izcelta kā atsevišķa teritoriāla vienība, jo tai kā migrācijas reģionam ir raksturīgas vairākas pazīmes.

Rīgai atšķirībā no citiem migrācijas reģioniem ir nozīmīga loma starpvalstu migrācijā.

Rīgas pilsētas negatīvais migrācijas saldo 90. gados raksturo dekoncentrācijas tendences, kas ir mazinājušas pēckara periodā dominējošās iedzīvotāju un saimniecības koncentrācijas tendences galvaspilsētā. Ar dekoncentrācijas procesiem ir cieši saistīti suburbanizācijas procesi Rīgas apkārtnē.

Valsts iekšējās migrācijas plūsmu analīze norāda, ka Rīgai joprojām ir noteicošā loma migrācijas plūsmās saistībā ar Pierīgas un Lielrīgas migrācijas reģioniem, lai gan ir samazinājies no šiem reģioniem ieceļojošo skaits. Turpretī izbraukušo vidū būtiski pieaudzis to iedzīvotāju īpatsvars, kas pārcēlušies uz dzīvi Rīgas apkārtnē. Salīdzinājumā ar 1993. gadu šis rādītājs 2002. gadā ir pieaudzis no 43% līdz 52% no izbraukušo iedzīvotāju skaita. Šie dati norāda uz suburbanizācijas procesiem un iedzīvotāju mobilitātes pieaugumu, līdz ar to arī par iedzīvotāju dzīvesveida maiņu.

Rīgas apkārtnē pārklājas gan intensīvas svārstmigrācijas, gan lielas intensitātes migrācijas areāls. Līdz ar to Pierīgā ir samērā augsta gan pilsētu, gan lauku iedzīvotāju migrācijas un svārstmigrācijas intensitāte. Šim reģionam ir visciešākā saikne ar Rīgu, jo tas atrodas galvaspil-

sētas aglomerācijas centrālajā zonā. Jāuzsver, ka Jūrmalas migrācijas plūsmas ir vismazāk saistītas ar laukiem, jo iebraukušo īpatsvars no laukiem 1993.–2002. gadā vidēji ir 22%, bet izbraukušo – 28% no plūsmas apjoma, turpretī citās Latvijas lielajās pilsētās šie rādītāji ir gandrīz divas reizes augstāki. Tas tādēļ, ka Jūrmalā bija diezgan maz rūpniecības uzņēmumu un mācību iestāžu, kuras lauku iedzīvotājiem piedāvāja darbavietas. Daudz ciešāka saite ir izveidojusies ar Rīgu, jo pēdējos gados Jūrmala piesaista rīdziniekus kā augsta prestiža dzīvesvieta.

Lielrīgas migrācijas reģions ir saistīts ar Rīgas aglomerācijas radiāli starveida apdzīvojuma struktūru un transporta tīklu, tās apakšcentriem – Jelgavu, Tukumu, Ogrī (Bauls u.c., 1999). Lielrīgā ir raksturīgs pozitīvs migrācijas saldo rādītājs pilsētās, kas parāda, ka tās spēj piesaistīt iedzīvotājus gan ar pievilcīgu vidi, zemākām dzīvokļu cenām, kā arī to, ka cilvēki no šīm pilsētām var ikdienā doties strādāt uz Rīgu. Tāpēc arī šajā reģionā migrācijas procesus un to intensitāti ietekmē iedzīvotāju svārstmigrācija, lai gan tā vairs nav tik strikti saistīta ar Rīgu kā Pierīgā, taču salīdzinājumā ar pārējiem pieminētajiem reģioniem migrācijas plūsmu īpatsvars no Rīgas un uz to ir samērā augsts (5. tabula).

Attālinoties no Rīgas, Viduslatvijas, Kurzemes, kā arī Latgales migrācijas reģionā samazinās starpvalstu, bet palielinās iekšējās migrācijas loma un intensitāte (Bauls, Krišjāne, 2002a). Šajos areālos vērojams iekšreģionālās migrācijas apjoma pieaugums (Kurzemē un Latgalē – ap 70%, Viduslatvijā – 45%). Te īpaši jāpiemin Latgales reģions, kurā, lai gan ir samērā zems ekonomiskās aktivitātes līmenis, raksturīgs iedzīvotāju skaita pieaugums gan pilsētās, gan lauku apvidos, nozīmīgākās iekšreģionālās migrācijas plūsmas ir no pilsētām uz laukiem. To varētu skaidrot ar saimniecības restrukturizācijas procesiem, jo Latgales lielajās pilsētās tika slēgti daudzi uzņēmumi un daudzi bijušie strādnieki, kuri bija ieradušies pilsētās, atgriezās laukos, citi savukārt pārcēlās uz dzīvi laukos, jo tur ir lētāka dzīve. Tāpat nenoliedzami šā reģiona migrāciju ietekmē arī “Rīgas faktors”. Rīgai laikā no 1993. līdz 1997. gadam ar Latgali migrācijas saldo ir negatīvs, tikai sākot ar

5. tabula

MIGRĀCIJAS REĢIONUS RAKSTUROJOŠIE RĀDĪTĀJI 1993.–2002. GADĀ*

	Rīga	Pierīga	Liel- rīga	Vidus- latvija	Kur- zeme	Latgale
1. Migrācijas saldo – kopā	–	+	+	–	–	+
t. sk. ar pilsētām	–	+	+	–	–	+
ar laukiem	–	+	–	+	+	+
2. Migrācijas saldo ar Rīgu – kopā		+	+	+	–	+
3. Proporcija starp migrāciju reģiona iekšienē un						
no citiem reģioniem iebrukušo migrantu skaitu		0,1	0,66	0,95	1,89	2,18
uz citiem reģioniem izbraukušo migrantu skaitu		0,15	0,73	0,90	1,67	2,35
4. Reģiona iekšējās migrācijas apjoms pret iedzīvotāju skaitu 2002. g. (%)		2,1	7,5	10	10	12,5
5. Migrācijas plūsmas īpatsvars (%) starpreģionālās plūsmās						
no Rīgas iebrukušajiem		67	43	34	43	42
uz Rīgu izbraukušajiem		55	38	36	45	40
6. Migrācijas plūsmas īpatsvars (%) kopējās plūsmās						
no Rīgas iebrukušajiem		61	26	18	15	13
uz Rīgu izbraukušajiem		48	22	17	18	12
7. Dažādu plūsmu īpatsvars reģionā (%)						
pilsētas→pilsētas	51	37	33	23	28	22
pilsētas→lauki	49	31	21	27	27	36
lauki→pilsētas	0	24	32	31	34	31
lauki→lauki	0	8	14	19	11	11

* Izveidota, izmantojot CSP datus.

1998. gadu, migrācijas saldo kļūst pozitīvs, kas liecina, ka Latgale atkal sāk zaudēt iedzīvotājus plūsmās uz Rīgu. Šo tendenci varētu skaidrot ar zemo ekonomisko aktivitāti un augsto bezdarba līmeni, kas ietekmē iedzīvotāju izvēli mainīt dzīvesvietu (Bauls, Krišjāne, 2002a).

Visintensīvāk iekšējā migrācijā no 1993. gada līdz 2002. gadam ir piedalījušies Pierīgas un Viduslatvijas reģionu iedzīvotāji – to

migrācijas apjoma intensitāte ir 40‰. Pozitīvs migrācijas saldo ir Pierīgas, Lielrīgas un Latgales reģioniem. Pētāmā desmitgadē Pierīgas reģionā iedzīvotāju skaits iekšējās migrācijas rezultātā katru gadu vidēji pieaudzis par 1578 iedzīvotājiem. Lielrīgā iedzīvotāju skaits iekšējās migrācijas ceļā katru gadu palielinājies vidēji par 3960 (pozitīvu migrācijas saldo reģionam nodrošina Jelgavas pilsēta un Ogres rajons), bet Bauskas, Cēsu, Jelgavas un Limbažu rajonam ir negatīvs migrācijas saldo. Pierīgas iedzīvotāju skaita pieaugumu nodrošina Rīgas iedzīvotāji. Šim reģionam ir pozitīvs migrācijas saldo arī ar visiem citiem Latvijas reģioniem. Lai arī Latgales reģionam kopumā ir pozitīvs migrācijas saldo, tomēr tieši ar Lielrīgu un Pierīgu migrācijas saldo ir negatīvs. Latgales reģionā Daugavpils un Rēzeknes pilsēta, kā arī Balvu un Preiļu rajons ir ar negatīvu migrācijas saldo. Kurzemes reģionā pozitīvs migrācijas saldo ir vienīgi Ventspils pilsētai. Arī Viduslatvijas reģionam kopumā ir negatīvs migrācijas saldo, bet Alūksnes, Gulbenes un Jēkabpils rajonam migrācijas saldo ir pozitīvs.

2004. gada iekšējās migrācijas dati iezīmē Rīgas un Pierīgas pieaugušo nozīmi migrācijas plūsmās (6. tabula). Rīga un Pierīga ir vienīgie reģioni, kuros migrācijas rezultātā pieaug iedzīvotāju skaits. Lai gan Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugums ir neliels – tikai 65, tomēr Lat-

6. tabula

IEKŠĒJĀS MIGRĀCIJAS SALDO LATVIJAS MIGRĀCIJAS REĢIONOS
2004. GADĀ*

	Rīga	Pierīga	Lielrīga	Viduslatvija	Kurzeme	Latgale
Kopā	65	4111	-372	-1340	-1060	-1404
Rīga	0	3317	-511	-1024	-844	-1003
Pierīga	-3317	0	-189	-283	-177	-127
Lielrīga	511	189	0	-53	-130	-156
Viduslatvija	1024	283	53	0	28	-71
Kurzeme	844	177	130	-28	0	-48
Latgale	1003	127	156	71	48	0

* Izveidota, izmantojot LR CSP datus.

gales, Viduslatvijas un Kurzemes reģioni apmaiņā ar Rīgu katrs jau zaudē ap 1000 iedzīvotāju gadā. No Latgales un Kurzemes galveno kārt brauc uz Rīgu, nevis uz Pierīgu. Plūsmu īpatsvars uz Rīgu pārsniedz 20%, bet uz Pierīgu tas veido tikai 4%. Savukārt 77% no Rīgas izbraukušo pārceļas uz Pierīgu un Lielrīgu. Pierīgas iedzīvotāju skaits gada laikā ir pieaudzis par 4111, un tai joprojām ir saglabāties pozitīvs migrācijas saldo ar citiem reģioniem. Šie procesi norāda uz iedzīvotāju koncentrācijas procesiem valsts centrālajā daļā, kā arī suburbanizācijas izpausmēm galvaspilsētas apkārtnē.

Dominējošās plūsmas pilsētu migrācijā

Pilsētu migrācijas plūsmu izvērtējumam ir izmantota grafu metode, kas pamatojas uz Nystuen, Dacey (1961) ieteikto grafu teorijas metodi un atspoguļo nozīmīgākās migrācijas plūsmas starp apdzīvotām vietām. Pilsētas rangs šajā modeli ir atkarīgs no kopējā iebraukušo skaita tajā. Hierarhiskās plūsmas starp pilsētām ir saistītas ar lielākās plūsmas atrašanu uz pilsētu ar augstāku hierarhijas rangu. Latvijā 75% dominējošo plūsmu ir saistīti ar Rīgu. Latvijas pilsētu sistēmā ne no vienas pilsētas maksimālā plūsma nav virzīta uz zemāka ranga pilsētu, un līdz ar to nav iespējams izdalīt atsevišķi funkcionējošus migrācijas reģionus.

Rīga ar iekšējās migrācijas plūsmām ir cieši saistīta ar visu valsts teritoriju, kaut arī laikā no 1993. līdz 2002. gadam galvaspilsētas īpatsvars kopējās valsts plūsmās nepārsniedza 20%. Rīgas saikne ar pārējām Latvijas pilsētām ir nepārprotami cieša, jo 35% no migrācijas plūsmām starp pilsētām ir saistīti ar Rīgu. Atšķirībā no citām valsts daļām Rīgai ir bijis ne tikai negatīvs kopējais iekšējās migrācijas saldo, bet raksturīgs arī negatīvs migrācijas saldo ar citām pilsētām.

Izveidotais migrācijas plūsmu modelis pilsētām parāda, ka pagaidām neviena reģionālā apdzīvotības sistēma nespēj būtiski mazināt pārējo pilsētu saistību ar Rīgu, jo $\frac{2}{3}$ dominējošo starppilsētu migrācijas plūsmu ir saistītas ar Rīgu. Pētot dominējošās migrantu plūsmas dažādos laika

periodos 1993.–2002. gadā ar šā modeļa palīdzību, jāsecina, ka Liepājas, Daugavpils un Rēzeknes pilsētas arvien vairāk spējušas piesaistīt migrantus ne tikai no pilsētai piegulošā rajona teritorijas, bet arī no blakusesošo rajonu teritorijas. Turpretī Ventspils, Valmiera, Jēkabpils, Talsi un Limbaži piesaista pilsētu migrantus tikai no tām piegulošā rajona teritorijas. Pārējie rajonu centri pagaidām pievelk tikai lauku migrantus no piegulošās teritorijas. Tā kā Jūrmala un Jelgava atrodas netālu no Rīgas, tad šīs pilsētas nespēj konkurēt ar Rīgu un daļēji piesaistīt migrantus no tuvākām pilsētām (Bauls, Krišjāne, 2002b). (Sk. 2. attēlu.)

Būtiskas izmaiņas pilsētu savstarpējā saistībā notikušas pēdējos gados. 3. attēlā redzams, ka 2004. gadā vietējās migrācijas plūsmās arvien vairāk pieaug Rīgas nozīme. Laikā no 1993. gada līdz 2002. gadam Daugavpils, Rēzekne, Liepāja, Talsi, Jēkabpils, Valmiera un Limbaži vēl piesaistīja apkārtējo mazpilsētu maksimālās plūsmas, taču jau 2004. gadā migrācijas plūsmas no apkārtējām pilsētām ir saglabājušas tikai Liepāja. Ar Liepāju ir saistītas Pāvilostas, Aizputes, Durbes, Grobiņas, Priekules un Skrundas maksimālās migrācijas plūsmas, līdzīgi kā tas bija 1999.–2000. gadā. Samazinājies pilsētu skaits, kuru iedzīvotāji tiecas uz Daugavpili, Rēzekni, Jēkabpili un Talsiem. Dagdas un Subates lielākās plūsmas vairs nav saistītas ar Daugavpili, bet gan ar Rīgu. Zilupes un Viļānu maksimālās migrācijas plūsmas vairs netiecas uz Rēzekni, no Kandavas – uz Talsiem, no Auces – uz Dobeli. Savukārt uz Valmieru un Limbažiem vairs netiecas neviena migrācijas plūsma no zemāka ranga pilsētām, tagad tās visas tiecas uz Rīgu. Tas norāda, ka valsts reģionālā politika pēdējā desmitgadē nav bijusi pietiekama, lai veicinātu reģionu attīstību, bet iezīmējusies pretēja tendence, kas pastiprinājusi Rīgas un tās aglomerācijas hipertrofēto ietekmi.

Ar grafu teorijas metodi iegūtie rezultāti vēlreiz apstiprina iepriekš izdalīto un analizēto migrācijas reģionu iezīmes, kurās viens no noteicošajiem parametriem ir attālums no Rīgas un saiknes ar to, kā arī Rīgas un Pierīgas pieaugošo ietekmi uz migrācijas procesiem, apjomiem un virzieniem nākotnē.

Kopsavilkums

Migrācijas plūsmas atspoguļo valstī notiekošos sociāli ekonomiskos un politisko pārmaiņu procesus. Daudzi pētnieki uzsver, ka migrācijas rādītāji netieši norāda uz reģionālajām atšķirībām un atspoguļo valstī realizēto politiku (Markausa, 1997, 2001; Tamma-ru, 2001).

Salīdzinājumā ar 90. gadu sākumu būtiski samazinājušies iekšzemes migrācijas plūsmu apjomi un migrācijas intensitāte, kuras rādītāji kopš 2003. gada atkal sāk būtiski pieaugt. Tas būtu skaidrojams ne vien ar situācijas stabilizāciju valstī, bet, domājams, arī ar iedzīvotāju dzīvesvietas deklarēšanas sistēmas ieviešanu, kas iedzīvotājiem atviegloja reģistrācijas procedūru. Migrācijas aktivitātes samazināšanās ir raksturīga arī citās valstīs, kurās notiek sociāli ekonomiskie un politiskie transformācijas procesi (sk. Kupiszewski et al., 1997).

Rakstā minētās izpausmes neatbilst vispārpieņemtajām likumsakarībām, kas atspoguļo tradicionālo migrācijas motivāciju, jo laikposmā no 1993. gada līdz 2002. gadam laukos iezīmējās iedzīvotāju skaita pieaugums iekšējās migrācijas ietekmē. Iedzīvotāju migrācijai uz attāliem reģioniem, tostarp uz Latgali, bija pagaidu raksturs.

Kopš 2003. gada migrācijas procesos, tāpat kā 90. gadu sākumā, atkal sāk dominēt pilsētas, kas ir tradicionāls migrantu galamērķis. 90. gadu beigas iezīmē jaunu tendenci – iedzīvotāju skaita pieaugumu Rīgas aglomerācijā, it īpaši Pierīgā, kas liecina par suburbanizācijas procesu izpausmēm.

Migrācijas plūsmu analīze liecina, ka pastiprinās iedzīvotāju koncentrācija valsts centrālajā daļā, kas norāda, ka valstī nepieciešams pastiprināt reģionālo politiku, kas sekmētu visas valsts teritorijas ilgtspējīgu attīstību gan Rīgas aglomerācijā, gan citos Latvijas reģionos.

Literatūra

- Bauls A., Krišjāne Z., 2000. Latvian Population Mobility in the Transition Period // Ģeogrāfiski raksti. 8. 24–36. lpp.
- Bauls A., Krišjāne Z., 2002a. Migrācijas procesi Latvijā un to reģionālās atšķirības // Ģeogrāfiski raksti. 10. 55.–63. lpp.

- Bauls A., Krišjāne Z., 2002b. Urban Migration Pattern in Latvia // From Native and Landscape Research to Urban and Regional Studies. Conference abstracts, papers. Tartu.
- Bauls A., Melbārde Z., Šķinķis P., 1999. Rīgas aglomerācijas robežu noteikšana nepilnīgas informācijas apstākļos // Ģeogrāfiski raksti. 7. 85–93. lpp.
- Eglite P., 1997. Lauku iedzīvotāji Latvijā // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem: Demogrāfiskā situācija Latvijas laukos un iekšējā migrācija 90. gadu pirmajā pusē. Nr. 1. 5.–33. lpp.
- Kupiszewski M., Drbohlav D., Durham H., Rees Ph., 1998. Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Czech Case Study. School of Geography. University of Leeds. Working paper. 98/10.
- Kupiszewski M., Durham H., Rees Ph., 1997. Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Polish Case Study. School of Geography. University of Leeds. Working paper. 97/10.
- LR Centrālā statistikas pārvalde (LR CSP), 1993–2005. Dati par migrāciju Latvijas pilsētās un rajonos. Nepublicētie materiāli.
- LR CSP, 1991–2004. Demogrāfijas gadagrāmata. Rīga: CSP.
- Markausa I. M., 1997. Iekšējā migrācija Latvijā 90. gadu pirmajā pusē // Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem: Demogrāfiskā situācija Latvijas laukos un iekšējā migrācija 90. gadu pirmajā pusē. Nr. 1. 34.–64. lpp.
- Markausa I. M., 2001. Migrācija // Dzīves apstākļi Latvijā. Rīga: CSP. 43.–57. lpp.
- Nystuen J. D., Dacey M. F., 1961. A Graph Theory Interpretation of Nodal Regions // Regional Science Association. Papers and Proceedings. 7. P. 29–42.
- Sjöberg Ö., Tammaru T., 1999. Transitional Statistics: Internal Migration and Urban Growth in Post-Soviet Estonia // Global-Local Interplay in the Baltic Sea Region. 5th Nordic-Baltic Conference in Regional Science. CD-ROM proceeding. Tartu.
- Tammaru T., 2001. Urbanization in Estonia in the 1990s: Soviet Legacy and the Logic of Transition // Post-Soviet Geography and Economics. Vol. 42 (7). P. 504–518.
- Zvidriņš P., 2004. Depopulācija // Nacionālās intereses: Formulējuma meklējumos. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne, 2004. Nr. 1. 74.–104. lpp.

ULDIS UŠACKIS

Valsts iekšējās migrācijas ietekme uz iedzīvotāju skaita samazināšanos un to novecošanos Latvijas lielākajās pilsētās un rajonos

Viens no noteicošajiem faktoriem valsts un tās reģionu sabalansētai harmoniskai attīstībai ir iedzīvotāji – viņu skaits, vecumstāvs, nodarbinātība, materiālās labklājības līmenis, izglītība u. tml.

Šo faktoru vidū svarīga vieta pieder iedzīvotājus raksturojošajiem demogrāfiskajiem rādītājiem. Iedzīvotāju skaita izmaiņas (gan kvantitatīvās, gan arī kvalitatīvās) noteiktā administratīvajā teritorijā – reģionā, republikas pilsētā, rajonā, rajona pilsētā, novadā vai pagastā – notiek divu galveno faktoru – iedzīvotāju dabiskās kustības un to migrācijas rezultātā. Šā raksta uzdevums ir iespējami detalizēti aplūkot, kāda ietekme atsevišķos mūsu valsts reģionos ir iedzīvotāju migrācijai. Te svarīgi piebilst, ka visai nelielā starpvalstu migrācijas saldo dēļ (1995.–2004. gadā tikai 5,7 tūkst. cilvēki vidēji gadā) šī migrantu daļa netiek aplūkota. Salīdzinājumam atzīmēsim, ka valsts iekšējās migrācijas apjomi, neskaitot iedzīvotāju pastāvīgās dzīvesvietas maiņu vienas administratīvās teritorijas ietvaros, aizvadītajā desmitgadē vidēji bija 41,5 tūkst. cilvēku gadā jeb 7,3 reizes lielāki nekā starpvalstu migrācijas saldo. Turklāt 2003. un 2004. gadā ik gadu jau vairāk nekā 60 tūkst. cilvēku, t. i., 1,4 reizes vairāk salīdzinājumā ar vidējo rādītāju desmitgadē, ir mainījuši dzīvesvietu no vienas administratīvās teritorijas uz citu.

Laikposmā no 1995. gada sākuma līdz 2005. gada sākumam mūsu valsts iedzīvotāju skaits samazinājies par 194 tūkstošiem jeb par 7,8 procentiem. Dabiskās kustības rezultātā (mirušo skaitam pārsnie-

1. tabula

IEDZĪVOTĀJU DABISKĀS KUSTĪBAS
UN VALSTS IEKŠĒJĀS MIGRĀCIJAS APJOMI LATVIJĀ 1995.–2004. GADĀ

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Dzimušo skaits	21 595	19 782	18 830	18 410	19 396	20 248	19 664	20 044	21 006	20 334
Mirušo skaits	38 931	34 320	33 533	34 200	32 844	32 205	32 991	32 498	32 437	32 024
Dabiskās kustības saldo	-17 336	-14 538	-14 703	-15 790	-13 448	-11 957	-13 327	-12 454	-11 431	-11 690
Valsts iekšējā iedzīvotāju migrācija	39 266	39 365	39 219	38 729	36 983	34 989	31 782	31 413	62 829	60 491

dzot jaundzimušo skaitu) samazinājums ir par 136,7 tūkstošiem un migrācijas rezultātā – par 57,5 tūkstošiem. Šie iedzīvotāju statistikas dati raksturo situāciju valstī kopumā. Taču, analizējot stāvokli katrā republikas pilsētā un rajonā atsevišķi, situācija daļā no tiem, izteikta samazinājuma tempos, ir ar daudz lielāku diferenciāciju.

Iedzīvotāju dabiskās kustības un valsts iekšējās migrācijas apjomi 1995.–2004. gadā parāditi 1. tabulā.

Tabulas dati liecina, ka valsts iekšējās migrācijas ietekme uz iedzīvotāju skaitu tagad ir piecas reizes lielāka nekā iedzīvotāju dabiskās kustības ietekme ($60491:11690 = 5,2x$). Migrācijas ietekmes īpatsvars, kā redzam tabulā, šai desmitgadē būtiski pieaudzis. Kopumā 10 gados savu pastāvīgo dzīvesvietu, neskaitot dzīvesvietas maiņu vienas pilsētas, novada vai pagasta robežās, mainījuši vairāk nekā 415 tūkstoši cilvēku.

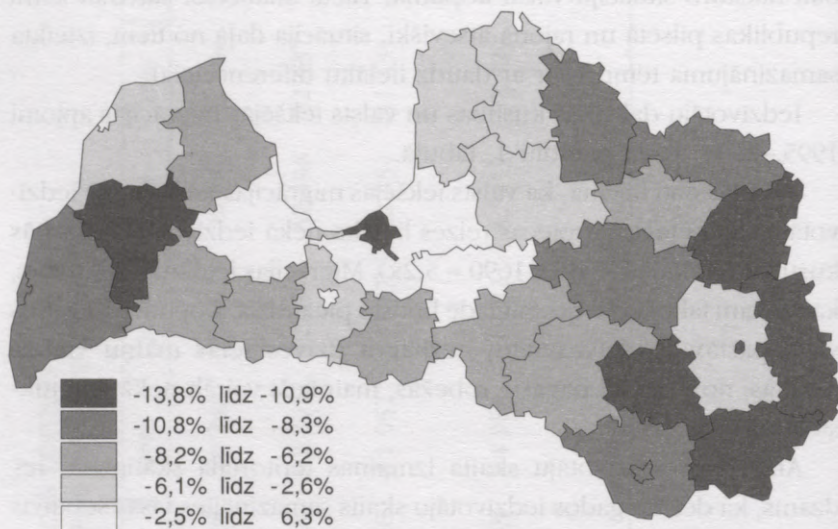
Analizējot iedzīvotāju skaita izmaiņas teritoriālā skatījumā, redzams, ka desmit gados iedzīvotāju skaits samazinājies visās septiņās lielākajās valsts pilsētās, ieskaitot Rīgu, un 25 lauku rajonos no 26. Samazinājums ir robežās no 0,1% līdz gandrīz 14%. Vienīgi Rīgas rajonā iedzīvotāju skaits aizvadītajā desmitgadē ir palielinājies par 6,3%. Iedzīvotāju skaita izmaiņas republikas pilsētās un rajonos 1995.–2004. gadā attēlotas 1. diagrammā.

Diagramma rāda, ka visvairāk iedzīvotāju skaits 10 gados samazinājies Balvu un Ludzas rajonā (par 13,8%), Krāslavas (par 12%), Kuldīgas (par 11,4%), Preiļu (par 10,9%), Liepājas (par 10,7%) un Valkas (par 10,1%) rajonā. Vairāk nekā par desmito daļu iedzīvotāju skaits samazinājies arī Rēzeknē (par 11,8%), Liepājā (par 10,4%) un Rīgā (par 11,3%). Vismazāk iedzīvotāju skaits mainījies Jelgavā un Ogres rajonā, kā arī Jūrmalā, Ventpilī un Tukuma rajonā. Kā norādīts iepriekš, iedzīvotāju skaits 10 aizvadītajos gados palielinājies tikai Rīgas rajonā.

Lai varētu labāk plānot un organizēt valsts teritoriālo attīstību, kā arī ņemot vērā Eiropas Savienības prasības, Ministru kabinets 2004. gadā apstiprināja sešus statistiskos reģionus. Kā atsevišķs statistiskais reģions tika apstiprināta Rīga. Pierīgas statistiskajā reģionā

1. diagramma

IEDZĪVOTĀJU SKAITA IZMAIŅAS REPUBLIKAS PILSĒTĀS UN RAJONOS
1995.–2004. GADĀ

iekļauta Jūrmala, kā arī Limbažu, Ogres, Rīgas un Tukuma rajons. Vidzemes statistiskais reģions ietver Alūksnes, Cēsu, Gulbenes, Madonas, Valkas un Valmieras rajonu, Kurzemes statistiskais reģions – Liepāju un Ventspili, kā arī Kuldīgas, Liepājas, Saldus, Talsu un Ventspils rajonu, Zemgales statistiskais reģions – Jelgavu, kā arī Aizkraukles, Bauskas, Dobeles, Jelgavas un Jēkabpils rajonu, Latgales statistiskais reģions – Daugavpili un Rēzekni, kā arī Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu un Rēzeknes rajonu.

Aplūkojot datus par iedzīvotāju skaita izmaiņām reģionos, jāatzīst, ka skaits aizvadītajā desmitgadē samazinājies piecos no sešiem reģioniem robežās no 5% līdz 11%. Turpretī Pierīgas reģionā tas par vienu procentu pieaudzis.

Teritorijas ekonomiskajai attīstībai svarīgs faktors ir apdzīvotības biežums, ko raksturo iedzīvotāju skaits kvadrātkilometrā teritorijas. Ja salīdzinām visu 26 rajonu datus, varam konstatēt, ka vislabākā cilvēkresursu un teritorijas attiecība ir Rīgas rajonā – 49, Ogres rajo-

nā – 34, Bauskas – 27 un Valmieras rajonā – 25 cilvēki uz km². Turpretī visretāk apdzīvots ir Ventspils rajons – 5,7, Alūksnes – 11, Balvu un Liepājas rajons – 12 cilvēku uz km². Te jāpiebilst, ka analizējamo rādītāju lielā mērā ietekmē vienā vai otrā rajonā esošās pilsētas. Piemēram, Rīgas rajonā atrodas septiņas pilsētas, Liepājas un Limbažu rajonā – pa piecām pilsētām katrā, Madonas, Ogres un Talsu rajonā – pa četrām pilsētām, turpretī Jelgavas, Rēzeknes un Ventspils rajonā – tikai pa vienai mazpilsētai ar 1,8–3,7 tūkst. iedzīvotāju.

Turpinājumā analizēsim, kāda ietekme iepriekšminētajās iedzīvotāju skaita izmaiņās, kā arī iedzīvotājus raksturojošajos rādītājos ir valsts iekšējai migrācijai.

Kā jau tika minēts iepriekš, pēdējos 10 gados savu pastāvīgo dzīvesvietu, neskaitot adreses maiņu vienas pilsētas, novada vai pagasta robežās, mainījuši vairāk nekā 415 tūkstoši cilvēku. Valsts iekšējās migrācijas apjomus un intensitāti Latvijā, kā arī republikas pilsētās un rajonos raksturo dati 2. tabulā.

Tabula parāda, ka visvairāk iedzīvotāju valsts iekšējās migrācijas rezultātā zaudējusi Rīga – 15 354 cilvēkus, Saldus rajons – 2119, Bauskas rajons – 2070, Daugavpils pilsēta – 1875 un Kuldīgas rajons – 1756 cilvēkus. Vairāk nekā tūkstoties iedzīvotāju desmit gados pārcēlušies dzīvot uz citām pilsētām un rajoniem arī no Rēzeknes pilsētas un Balvu, Liepājas, Madonas, Preiļu, Talsu un Valkas rajona. Turpretī vislielākie "ieguvēji" no valsts iekšējās migrācijas aizvadītajā desmitgadē ir: Rīgas rajons (+17 777 cilvēki), Jelgava – 6783 cilvēki, Jūrmala – 4899 cilvēki, Ventspils – 2711 cilvēku un Ogres rajons – 3373 cilvēki.

Tā kā iedzīvotāju skaits valsts administratīvajās teritorijās ir visai atšķirīgs, absolūto skaitļu salīdzināšana par analizējamajiem procesiem var radīt nepilnīgu priekšstatu. Tādēļ 2. tabulā doti arī dati par iedzīvotāju migrācijas intensitāti, t. i., dzīvesvietu mainījušo personu skaitu vidēji gadā, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem. Vērtējot migrācijas intensitāti raksturojošos rādītājus, redzams, ka tā nebūt nav visaugstākā valsts galvaspilsētā Rīgā un citās lielākajās pilsētās, kā varētu sagaidīt.

VALSTS IEKŠĒJĀS MIGRĀCIJAS APJOMI UN INTENSITĀTE LATVIJĀ,
REPUBLIKAS PILSĒTĀS UN RAJONOS 1995.–2004. GADĀ

	Dzīvesvietā pierakstīto (reģistrēto) personu skaits	No dzīves- vietas izrak- stīto (dzīves- vietas reģistrā- ciju izbeigušo) personu skaits	Migrācijas saldo	Migrācijas intensitāte (migrācijas apgrozījums) uz 1000 iedzīvotājiem
1	2	3	4	5
LATVIJA	415 066	415 066	0	34,5
Rīga	71 456	86 810	-15 354	20,3
Daugavpils	12 149	14 024	-1 875	22,6
Jelgava	17 909	11 126	6 783	43,9
Jūrmala	14 289	9 390	4 899	42,0
Liepāja	9 922	9 841	81	21,7
Rēzekne	8 420	9 898	-1 478	46,7
Ventspils	6 977	4 266	2 711	25,2
Aizkraukles rajons	8 568	9 115	-547	41,5
Alūksnes rajons	6 082	6 584	-502	48,3
Balvu rajons	7 146	8 292	-1 146	50,6
Bauskas rajons	7 708	9 778	-2 070	32,7
Cēsu rajons	15 222	15 671	-449	52,0
Daugavpils rajons	10 305	9 316	989	46,2
Dobeles rajons	7 950	8 814	-864	41,9
Gulbenes rajons	6 487	6 853	-366	47,3
Jelgavas rajons	7 482	8 355	-873	41,5
Jēkabpils rajons	13 927	14 553	-626	51,0
Krāslavas rajons	8 635	8 996	-361	47,8
Kuldīgas rajons	7 052	8 808	-1 756	40,7
Liepājas rajons	10 044	11 581	-1 537	45,6
Limbažu rajons	8 471	9 226	-755	44,3
Ludzas rajons	8 767	8 631	136	49,4
Madonas rajons	8 391	10 058	-1 667	39,9
Ogres rajons	18 361	14 988	3 373	52,7
Priekšpils rajons	6 745	8 424	-1 679	36,2
Rēzeknes rajons	11 633	9 687	1 946	49,6
Rīgas rajons	43 519	25 742	17 777	46,6

2. tabulas turpinājums

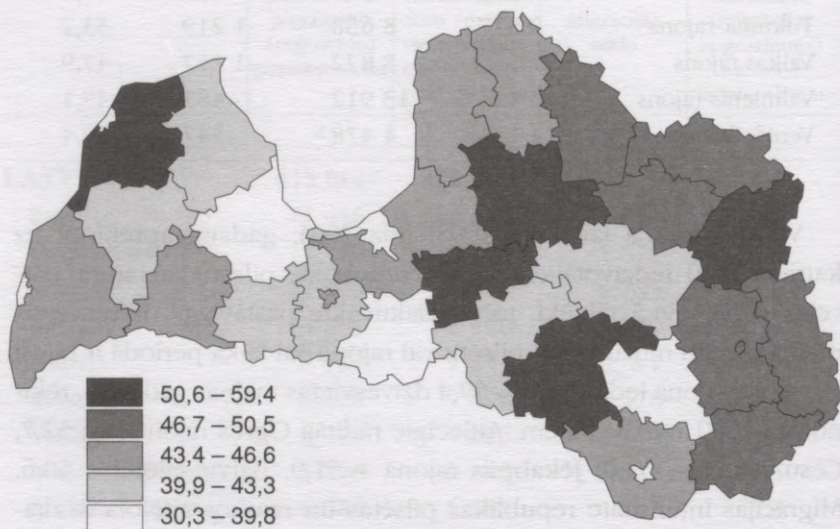
1	2	3	4	5
Saldus rajons	7 360	9 479	-2 119	43,4
Talsu rajons	9 101	10 840	-1 739	40,5
Tukuma rajons	9 877	8 658	1 219	33,2
Valkas rajons	7 555	8 872	-1 317	47,9
Valmieras rajons	13 425	13 912	-487	45,1
Ventspils rajons	4 131	4 478	-347	59,4

Valstī kopumā laikā no 1995. līdz 2004. gadam, aprēķinot uz katriem 1000 iedzīvotājiem, uz citu republikas pilsētu vai rajonu pārcēlās dzīvot 34,5 cilvēki, taču visaktīvākie pastāvīgās dzīvesvietas maiņā uz citu mūsu valsts pilsētu vai rajonu šai laika periodā ir bijuši Ventspils rajona iedzīvotāji – 59,4 dzīvesvietas maiņas gadījumi, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem. Attiecīgie rādītāji Ogres rajonā bija 52,7, Cēsu rajonā – 52,0, Jēkabpils rajonā – 51,0, Balvu rajonā – 50,6. Migrācijas intensitāte republikas pilsētās un rajonos attēlota 2. diagrammā.

Kaut arī jaundzimušo vidū zēnu ir vairāk nekā meiteņu, kopējā iedzīvotāju skaitā sievietes ir vairāk – valstī vidēji 53,9% no visiem iedzīvotājiem. Pirms analizējam, kā valsts iekšējā iedzīvotāju migrācija ietekmē dzimumu proporcijas, konstatējam, ka nevienā republikas pilsētā vai rajonā vīriešu nav vairāk kā sievietes. Iedzīvotāju kopskaitā vistuvāk pusei (49,7%) vīriešu ir Ventspils rajonā. Tam seko Rēzeknes rajons ar 48,6% un Daugavpils rajons ar 48,1%. Turpretī visās lielākajās valsts pilsētās, ieskaitot galvaspilsētu Rīgu, vīriešu ir tikai 44,5–45,9% no visiem iedzīvotājiem.

Statistikas dati liecina, ka valsts iekšējā migrācija lielākajā daļā rajonu, kā arī Liepājā šo disproporciju nedaudz mazinājusi. No administratīvajām teritorijām, kurās migrācijas saldo bija ar plusa zīmi, šis secinājums attiecināms uz Liepāju, Daugavpils, Ludzas, Rēzeknes, Rīgas un Tukuma rajonu. Tāds pats rezultāts konstatēts 18 lauku rajonos no 20, kur valsts iekšējās migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits samazinājās.

MIGRĀCIJAS INTENSITĀTE REPUBLIKAS PILSĒTĀS UN RAJONOS
1995.–2004. GADĀ
(cilvēku skaits, uz 1000 iedzīvotājiem)

Pretēja tendence, kad migrācijas ietekmē iedzīvotāju dzimumu disproporcija palielinās, vērojama visās pārējās sešās republikas pilsētās, izņemot Liepāju, kā arī Cēsu, Ogres un Valmieras rajonā. Balstoties uz konstatēto situāciju, likumsakarīgi ir uzdot jautājumu: kā vērtēt – pozitīvi vai negatīvi – šo sieviešu “aizplūšanu” no lauku rajoniem uz lielpilsētām? Un kādas varētu būt sagaidāmas sekas demogrāfiskajā, tostarp – iedzīvotāju ataudzes jomā?

Mūsu ricībā esošā informācija ļauj analizēt arī valsts iekšējās migrācijas ietekmi uz iedzīvotāju nacionālo sastāvu attiecīgajās pilsētās un rajonos.

Esam salīdzinājuši to personu, kas aizvadītajā desmitgadē mainījušas dzīvesvietu, etnisko piederību ar Latvijas iedzīvotāju etnisko sastāvu raksturojošajiem jaunākajiem datiem. Šā salīdzinājuma rezultāti rāda, ka latvieši relatīvi biežāk nekā citu Latvijā dzīvojošo skaitliski lielāko tautību pārstāvji ir mainījuši savu pastāvīgo dzīvesvietu. Salī-

dzinoši dati par valsts iekšējā migrācijā 1995.–2004. gadā iesaistīto personu nacionālo sastāvu un Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu 2005. gada sākumā attēloti 3. diagrammā.

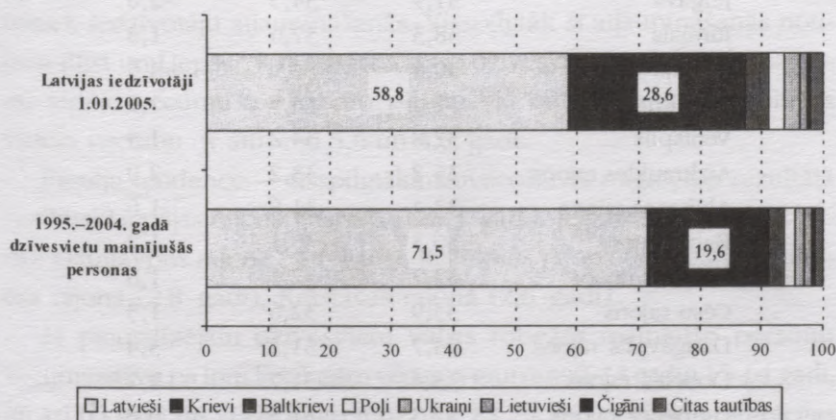
Pastāvīgās dzīvesvietas maiņas rezultātā latviešu skaits analizējamajā periodā palielinājies Jelgavā, Jūrmalā, Liepājā un Ventspilī, kā arī Ogres, Rēzeknes, Rīgas un Tukuma rajonā. Pārējās trijās lielākajās pilsētās un 22 lauku rajonos latviešu skaits šā faktora rezultātā samazinājies.

Krievu tautības iedzīvotāju skaits valsts iekšējās migrācijas rezultātā pieaudzis Jelgavā, Jūrmalā un Ventspilī, kā arī Aizkraukles, Cēsu, Daugavpils, Jelgavas, Jēkabpils, Krāslavas, Liepājas, Ludzas, Ogres, Rēzeknes, Rīgas, Tukuma un Ventspils rajonā. No citām skaitliski lielākajām tautībām etnisko baltkrievu skaits palielinājies 12 otrā līmeņa administratīvajās teritorijās no 33, poļu – 14, ukraiņu – 10, lietuviešu – 15, čigānu – 19 republikas pilsētās un rajonos.

Te jāpaskaidro, ka nosauktie skaitļi raksturo tikai valsts iekšējās migrācijas ietekmi uz katras republikas pilsētas un rajona iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Valsts iedzīvotāju nacionālais sastāvs šā faktora ietekmē nemainās. Un tomēr, kā liecina statistikas dati, gandrīz visu

3. diagramma

VALSTS IEKŠĒJĀ MIGRĀCIJĀ IESAISTĪTO PERSONU
UN LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU NACIONĀLAIS SASTĀVS
(procentos)

iepriekš nosaukto tautību pārstāvju skaits gadu no gada turpina samazināties, jo iedzīvotāju dabiskās kustības rezultāts kopš 1991. gada ir ar mīnusa zīmi (mirušo skaits pārsniedz jaundzimušo skaitu).

Turpinājumā paanalizēsim, kā valsts iekšējā migrācija ietekmē atsevišķu pilsētu un rajonu iedzīvotāju vecumsastāvu. Tendencu novērtēšanai šai jomā tika aprēķināts attiecīgajā pilsētā vai rajonā dzīvesvietu reģistrējušo personu un no turienes uz citu valsts pilsētu vai rajonu aizbraukušo personu vidējais vecums. Aprēķina rezultāti parāditi 3. tabulā.

3. tabula

REPUBLIKAS PILSĒTĀ VAI RAJONĀ 1995.–2004. GADĀ
DZĪVESVIETU REĢISTRĒJUŠO PERSONU UN UZ CITU VALSTS
PILSĒTU VAI RAJONU PĀRCĒLUŠOS
PERSONU VIDĒJAIS VECUMS
(gadi)

	Dzīvesvietā pierakstīto (reģistrēto) personu vidējais vecums	Uz citu dzīvesvietu pārcēlušos personu vidējais vecums	Vecuma izmaiņas (+, -)
1	2	3	4
LATVIJA	34,0	34,0	0,0
Rīga	31,9	37,4	-5,5
Daugavpils	31,1	32,7	-1,6
Jelgava	31,9	34,5	-2,6
Jūrmala	38,3	37,0	1,3
Liepāja	30,4	34,9	-4,5
Rēzekne	32,4	33,5	-1,1
Ventspils	32,8	34,2	-1,4
Aizkraukles rajons	35,2	33,2	2,0
Alūksnes rajons	33,4	31,8	1,6
Balvu rajons	36,3	35,1	1,2
Bauskas rajons	33,7	32,1	1,6
Cēsu rajons	33,9	32,6	1,3
Daugavpils rajons	34,7	31,3	3,4
Dobeles rajons	33,4	31,7	1,7
Gulbenes rajons	32,3	31,5	0,8

3. tabulas turpinājums

1	2	3	4
Jelgavas rajons	36,9	32,7	4,2
Jēkabpils rajons	34,5	33,2	1,3
Krāslavas rajons	35,5	32,9	2,6
Kuldigas rajons	33,6	32,1	1,5
Liepājas rajons	36,8	31,5	5,3
Limbažu rajons	33,4	31,6	1,8
Ludzas rajons	36,3	34,7	1,6
Madonas rajons	32,9	31,2	1,7
Ogres rajons	36,4	35,2	1,2
Preiļu rajons	32,9	31,0	1,9
Rēzeknes rajons	35,6	32,3	3,3
Rīgas rajons	36,0	35,4	0,6
Saldus rajons	31,5	31,0	0,5
Talsu rajons	34,7	32,8	1,9
Tukuma rajons	34,6	31,8	2,8
Valkas rajons	34,3	32,3	2,0
Valmieras rajons	33,4	32,6	0,8
Ventspils rajons	35,1	32,7	2,4

Tabulas dati skaidri parāda, ka absolūti visos rajonos valsts iekšējās migrācijas rezultātā notiek iedzīvotāju novecošanās, turpretī visās lielākajās pilsētās, izņemot Jūrmalu, šā faktora darbības rezultātā notiek iedzīvotāju atjaunināšanās. Visspilgtāk šī atjaunināšanās notikusi Rīgā un Liepājā, kur starpība starp dzīvesvietu reģistrējušo personu vidējo vecumu un uz citu pilsētu vai rajonu dzīvot pārcēlušos vidējo vecumu ir attiecīgi 5,6 un 4,5 gadi.

Pretēja tendence – visspilgtākā novecošanās migrācijas rezultātā notikusi Liepājas rajonā (starpība – 5,3 gadi), Jelgavas rajonā (4,2 gadi), Daugavpils rajonā (3,4 gadi), Rēzeknes rajonā (3,3 gadi), Tukuma rajonā (2,8 gadi), Krāslavas rajonā (2,6 gadi).

Ja paanalizējam dzīvesvietu valsts robežās mainījušo personu vecumsastāvu pa trim lielākajām vecuma grupām: 0–14 gadu, 15–64 gadi, kā arī 65 gadi un vecāki, tad redzams, ka 75,2% no visiem migrācijas

procesos iesaistītajiem ir 15–64 gadu vecumā, ko Eiropas valstu statistikā pieņemts uzskatīt par darbaspējas vecuma standartu. Jaunāki par darbaspējas vecumu 1995.–2004. gadā bija 14,7% migrācijas procesos iesaistīto personu, 65 gadu vecumā un vecāki – 10,1%. Salīdzinoši dati par nosaukto triju vecuma grupu īpatsvaru migrācijas procesos iesaistīto personu vidū republikas pilsētās un rajonos redzami 4. tabulā.

4. tabula

GALVENO VECUMA GRUPU ĪPATSVARŠ
MIGRĀCIJAS PROCESOS IESAISTĪTO PERSONU VIDŪ
REPUBLIKAS PILSĒTĀS UN RAJONOS 1995.–2004. GADĀ

	Dzīvesvietā pierakstīto (reģistrēto) personu vecuma grupas			Uz citu dzīvesvietu pārcēlušos personu vecuma grupas		
	0–14	15–64	65+	0–14	15–64	65+
1	2	3	4	5	6	7
LATVIJA	14,7	75,2	10,1	14,7	75,2	10,1
Rīga	12,7	80,8	6,5	12,5	73,8	13,7
Daugavpils	10,3	82,4	7,3	10,6	82,1	7,3
Jelgava	13,7	78,8	7,5	11,1	79,6	9,3
Jūrmala	12,6	73,4	14,0	13,6	73,5	12,9
Liepāja	17,5	76,1	6,4	13,5	75,2	11,3
Rēzekne	10,5	81,6	7,9	9,4	82,3	8,3
Ventspils	15,4	77,0	7,6	12,6	79,0	8,4
Aizkraukles rajons	15,8	72,0	12,2	15,4	74,6	10,0
Alūksnes rajons	16,6	73,0	10,4	17,8	73,4	8,8
Balvu rajons	12,6	74,0	13,4	13,4	74,4	12,2
Bauskas rajons	18,3	71,0	10,7	16,6	75,3	8,1
Cēsu rajons	15,8	73,3	10,9	15,7	74,9	9,4
Daugavpils rajons	15,7	72,9	11,4	16,3	75,4	8,3
Dobeles rajons	18,1	71,8	10,1	19,0	72,7	8,3
Gulbenes rajons	15,4	75,9	8,7	15,8	76,6	7,6
Jelgavas rajons	15,4	71,4	13,2	17,9	73,7	8,4
Jēkabpils rajons	14,1	73,6	12,3	14,6	74,8	10,6
Krāslavas rajons	13,0	74,7	12,3	14,6	75,4	10,0
Kuldīgas rajons	18,0	71,3	10,7	17,8	73,4	8,8
Liepājas rajons	15,5	70,5	14,0	18,8	73,5	7,7
Limbažu rajons	15,9	73,6	10,5	16,4	75,4	8,2

4. tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6	7
Ludzas rajons	12,7	74,7	12,6	13,4	75,0	11,6
Madonas rajons	14,4	75,6	10,0	15,8	76,5	7,7
Ogres rajons	16,2	70,8	13,0	15,9	73,5	10,6
Preiļu rajons	12,0	78,7	9,3	12,5	81,0	6,5
Rēzeknes rajons	11,8	77,2	11,0	13,8	77,7	8,5
Rīgas rajons	16,4	72,0	11,6	15,7	74,2	10,1
Saldus rajons	18,7	72,9	8,4	17,9	74,7	7,4
Talsu rajons	17,3	70,9	11,8	17,1	73,3	9,6
Tukuma rajons	15,9	72,1	12,0	17,6	74,0	8,4
Valkas rajons	14,4	74,7	10,9	15,6	75,8	8,6
Valmieras rajons	17,3	72,2	10,5	16,8	74,3	8,9
Ventspils rajons	14,9	75,3	9,8	16,5	75,1	8,4

Šā raksta autoram nebija iespējams detalizēti izpētīt šo valsts iekšējās migrācijas plūsmu cēloņus un migrācijas sekas atsevišķās administratīvajās teritorijās. Vairākos pētījumos un pašvaldību analitiskajos dokumentos uzsvērts, ka gados vecāku cilvēku pārcelšanās no lielpilsētām uz dzīvi laukos vai mazpilsētās galvenokārt saistīta ar ekonomiskiem cēloņiem. Izdzīvošanas izmaksas laukos tomēr ir zemākas nekā lielpilsētās. Kā papildu arguments tiek minēta iespēja izaudzēt lauksaimniecības produktus pašu patēriņam, labvēlīgāki vides faktori u. c.

Vienlaikus šie procesi rada papildu slodzi pašvaldību sociālajiem dienestiem, veselības aprūpes iestādēm. Ir atzīts, ka savlaicīgas un kvalitatīvas medicīniskās palīdzības nodrošināšana lauku iedzīvotājiem bieži vien ir problemātiska. Tādēļ laukos ir augstāka iedzīvotāju mirstība un zemāks nekā lielpilsētās vidējais paredzamais mūža ilgums. 2004. gadā iedzīvotāju mirstības koeficients laukos bija 15,1 uz 1000 iedzīvotājiem salīdzinājumā ar 13,3 pilsētās un 13,8 vidēji valstī. Vidējais paredzamais mūža ilgums saskaņā ar 2004. gada aprēķinu laukos dzīvojošajiem bija 70,4 gadi (64,9 gadi vīriešiem un 75,5 gadi sievietēm). Attiecīgie rādītāji pilsētu iedzīvotājiem bija 72,8, 67,9 un 77,8 gadi.

Valstī notiekošo migrācijas procesu, to cēloņu un seku izpētei un analīzei būtu nepieciešams veltīt vairāk finanšu un pētniecisko resursu. Tādējādi būtu iespējams ieteikt politiķiem, kā arī attiecīgo ministriju un pašvaldību darbiniekiem tuvākajos gados un perspektīvā veikt pasākumus negatīvo tendenču mazināšanā un novēršanā iedzīvotāju depopulācijas un novecošanas jomā.

Literatūra

Berzins A., Vitoliņš E. Territorial Differentiation of Ageing in Latvia's Population // Humanities and Social Sciences Latvia. Rīga, 2004. Vol. 4 (44).

Bērziņš A., Vitoliņš E., Zvidriņš P. Iedzīvotāju novecojuma statistiskais raksturojums Latvijā // International conference "Research in Statistics – Basis of Social Sciences and Education". Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.

Demogrāfija 2004: Statistisko datu krājums. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004.

Krumins J., Ušackis U. The Mortality Consequences of the Transition to Market Economy in Latvia, 1991–1995 // The Mortality Crisis in Transitional Economies. Oxford University Press, 2000.

Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1996–2003. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 1996–2003.

Latvijas reģioni skaitļos: Statistisko datu krājums. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004.

LR Centrālās statistikas pārvaldes npublicētie dati.

Zvidriņš P. Demogrāfija. Rīga, 2003.

KRISTĪNE KRŪMA

Trešo valstu pilsoņu brīvas pārvietošanās tiesības Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos

Ekonomiskie un demogrāfiskie procesi Eiropā, arī Latvijā, liek secināt, ka no imigrantu skaita palielināšanās nav un nebūs iespējams izvairīties. Valstis imigrāciju var tikai censties uzmanīt, īpaši ņemot vērā to, ka legālā migrācija sev līdzi nes arī nelegālo migrāciju. Jau šobrīd atsevišķās Eiropas valstīs dzīvo miljoniem migrantu, kuriem arī otrajā un trešajā paaudzē naturalizācija nav pieejama. Viņi bieži vien tiek pakļauti diskriminācijai un atšķirīgai attieksmei. Tas savukārt veicina no valsts atsvešinātu, marginalizētu personu grupu veidošanos, kurām pieaugot var rasties dažādi sarežģījumi un problēmas Eiropas demokrātijai. Eiropiešiem ir jāatsakās no aizspriedumiem pret imigrantiem kā kaut ko negatīvu un apkarojamu un jārada efektīvs mehānisms viņu tiesību nodrošināšanai. Kaut arī Latvijā pašlaik nav vērojama intensīva imigrācija, tikai savlaicīga un stratēģiska politika var mums palīdzēt nodrošināt prognozējamu valsts attīstību. Latvijai šajā kontekstā ir īpaši daudz darāmā. Mums ir ne tikai jāpārņem tie standarti un mehānismi, kas Eiropā imigrācijas jomā jau darbojas, bet arī jāpiedāvā savs redzējums, kā imigrantu statusu un tiesības varētu attīstīt nākotnē.

Imigrantu tiesību aizsardzība ir izgājusi ilgstošu evolūcijas procesu. Sākotnēji starptautiskās tiesībās vienīgais ārvalstnieku aizsardzības mehānisms bija diplomātiskā aizsardzība. Tas ir starpvalstu mehānisms, kura ietvaros pilsonības valsts var vērsties pret indivīda mītnes valsti, ja viņa tiesības ir pārkāptas. Diplomātiskā aizsardzība balstās uz uzskatu, ka, aizskarot valsts pilsoņus, tiek nodarīts kaitējums

pašai valstij. Valstis šo mehānismu bieži vien izmantoja (vai neizmantoja), savtīgu interešu vadītas, tāpēc jau 19. gadsimta beigās aizsākās diskusijas par vienota standarta nepieciešamību ārvalstnieku aizsardzībai. Jautājumi par ārvalstnieku diplomātisko aizsardzību dažādos kontekstos ir nonākuši arī ANO Starptautisko tiesību komisijas darba kārtībā, kas patlaban izstrādā pantus par diplomātisko aizsardzību.¹

Ir pamats apgalvot, ka nozīmīgākā attīstība ārvalstnieku tiesību aizsardzībā ir notikusi pēc Otrā pasaules kara, kad tika izstrādāta vesela virkne cilvēktiesību konvenciju, kuras paredzēja individuālam neatņemamās tiesības un brīvības. Kara laikā pastrādātie noziegumi lika valstīm apzināties cilvēka vērtību neatkarīgi no viņa pilsonības, etniskās vai cita veida izcelsmes vai piederības. Tādējādi, kaut arī pēckara laikā izstrādātajās konvencijās nebija runas tieši par imigrantu tiesībām, tās paredzēja "cilvēka tiesību un pamatbrīvību cieņas veicināšanu un attīstību visiem" (ANO Statūtu 1. panta 3. daļa).

Kvantitatīvi pieaugot juridisko instrumentu skaitam, trešo valstu pilsoņu statuss un tiesības iegūst komplicētu regulējumu. Dažādas starptautiskās organizācijas ir izstrādājušas vairākas konvencijas, kas uzskaita imigrantu tiesības, ja viņi uzturas vai strādā citās valstīs.² Eiropas Savienības līmenī ir veiktas vairākas kodifikācijas sekundāro tiesību aktu līmenī un ir uzsāktas iestrādes ilgtermiņa politikas veidošanai pret trešo valstu pilsoņiem, kuri uzturas Eiropas Savienības dalībvalstīs. Arī terminoloģiski Eiropā notiek pāreja, atsakoties no terminiem "ārvalstnieks" un "migrants", to vietā dēvējot šo personu grupu par "trešo valstu pilsoņiem", kam ir pozitīvāka nokrāsa.

Šā raksta ietvaros tiks skatīta viena no trešo valstu pilsoņu brīvībām – pārvietošanās brīvība. Tās ietvaros nodibinātie standarti jau tagad ierobežo Latvijas imigrācijas politikas plānošanu, nosakot, kuros gadījumos valsts nevar izraidīt vai neielaiest savā teritorijā trešās valsts pilsoni (TVP).

Brīvas pārvietošanās tiesības starptautiskajos cilvēktiesību instrumentos

Tiesības iebraukt valstī

Viens no starptautisko tiesību pamatprincipiem ir tas, ka valstij ir pienākums savā teritorijā ielaist tikai savus pilsoņus. Ārvalstniekiem iebraukšanai valstī var tikt izvirzīti dažādi priekšnoteikumi. Taču starptautiskās cilvēktiesības paredz vairākus gadījumus, kad valstij ir īpaši jāpamato, kādēļ tā liedz ārvalstniekam iebraukt savā teritorijā.

Īpaši aizsargājami šajā kontekstā ir bērni. "Bērnu tiesību konvencijas" 10. pants noteic, ka bērna vai viņa vecāku pieteikumi iebraukšanai valstī vai izbraukšanai no tās ģimenes apvienošanās nolūkā ir jāizskata pozitīvi, humāni un operatīvi, izvairoties no nelabvēlīgām sekām. Tāpat bērnam jānodrošina iespējas uzturēt regulāras personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar vecākiem. Šajā nolūkā bērnam un viņa vecākiem ir jābūt tiesībām atstāt jebkuru valsti un atgriezties tajā. Savukārt ANO "Konvencija par visa veida diskriminācijas izskaušanu pret sievietēm" paredz tām vienlīdzīgas tiesības ar vīriešiem brīvas pārvietošanās sakarā (6. (c) pants).

Cilvēktiesību komiteja (CTK), kas pārrauga "Pakta par pilsoniskām un politiskām tiesībām" (PPPT) ievērošanu, ir skaidrojusi, ka "noteiktos apstākļos ārvalstnieks var paļauties uz Pakta aizsardzību pat pret iebraukšanas un uzturēšanās aizliegumu, piemēram, kad rodas diskriminācijas aizlieguma, necilvēcīgas apiešanās aizlieguma vai ģimenes dzīves respektēšanas apsvērumi" (*General Comment No. 15: The Position of aliens under the Covenant*, 11.04.86.). Pakts ietver diskriminācijas aizlieguma normu, un CTK, savā komentārā definējot terminu "diskriminācija", nav sniegusi izsmelšu uzskaitījumu pazīmēm, pēc kurām indivīdu nedrīkst diskriminēt (*General Comment No. 18: Non-discrimination*, 10.11.89.). Taču CTK praksē ir skaidrots, ka diskriminācija, kas balstīta uz pilsonību, ir aizliegta.³ Vienaļcīgi Pakts neaizliedz labvēlīgāka režīma noteikšanu kādas trešās valsts pilsoņiem ar īpaša līguma palīdzību. Piemēram, fakts, ka ES pilsoņiem ir

savstarpēji labāks režims nekā trešo valstu pilsoņiem pats par sevi nerada cilvēktiesību pārkāpumu.⁴

Papildus diskriminācijas aizliegumam PPPT 12. panta 4. daļā ir noteikts, ka nevienam nedrīkst patvaļīgi atņemt tiesības iebraukt savā valstī. Galvenā uzmanība šajā kontekstā ir jāvērs uz to, ka Paktā nav atsaucies uz "pilsonības valsti", bet gan uz "savu valsti", kas ir plašāks termins. CTK ir atzinusi, ka jēdziens "sava valsts" ir attiecināms uz indivīdiem, kuri formāli nav valsts pilsoņi, bet kurus nevar uzskatīt par ārvalstniekiem. Indivīds var valsti uzskatīt par savu, ja viņš nav tās pilsonis un ja valsts ir uzlikusi nesamērīgus šķēršļus naturalizācijai. Vienlaicīgi komiteja atzīmē, ka ne Pakts, ne starptautiskās tiesības kopumā nenosaka specifiskus kritērijus vai standartus pilsonības piešķiršanai naturalizācijas kārtībā.⁵ Tas nozīmē, ka katrā konkrētā gadījumā ir jāanalizē, vai naturalizācijas ierobežojumi ir tik sarežģīti, ka indivīds valsti var uzskatīt par savu, nebūdams tās pilsonis.

Komitejas ekspertu viedokļi par to, cik plaša interpretācija piešķirama jēdzienam "sava valsts", atšķiras.⁶ Pastāv viedoklis, ka 12. panta 4. daļa ir attiecināma uz visiem indivīdiem, kuri likumīgi un ilgstoši uzturas valsts teritorijā. Arguments, uz kuru balstās šā viedokļa aizstāvji, ir, ka pastāv citi faktori, izņemot pilsonību, kas var izveidot ciešas un noturīgas saiknes starp personu un valsti. Tās reizēm var būt stiprākas par pilsonības saiknēm. Piemēram, ir tāda ilgtermiņa imigrantu grupa, kuri pat nekad nav apmeklējuši savu pilsonības valsti, bet ir dzimuši un auguši ārpus tās otrajā vai trešajā paaudzē.

Pašreizējais komitejas viedoklis par jēdzienu "sava valsts" atrodams Vispārējā komentārā (*General Comment No. 27: Freedom of Movement*, 2.11.99.). Tajā apstiprināts, ka tiesības iebraukt valsti attiecas ne tikai uz pilsoņiem, bet arī uz indivīdiem, kuriem ir īpaša saikne ar valsti. Saikne ar kādu valsti var rasties, arī piedzimstot ārpus attiecīgās valsts teritorijas, un dod tiesības personai iebraukt valsti pirmo reizi. Komiteja norādīja, ka valstīm ir tiesības piemērot plašāku panta interpretāciju, attiecinot tiesības iebraukt savā valstī dažādām ilgtermiņa iedzīvotāju grupām. Biežāk minētie piemēri ir bēgļi, bezvalstnieki, imigrantu bērni, strādājošie imigranti otrajā un trešajā paaudzē, kam vairs nav saiknes ar savu dzimteni.⁷

Arī Komiteja rasu diskriminācijas likvidēšanai, kas pārrauga "Starptautiskās konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu" ievērošanu, ir pievērsusies migrantu brīvas pārvietošanās tiesībām. Konvencija pieļauj, ka valstis var noteikt atšķirīgas tiesības pilsoņiem un nepilsoņiem (1. panta 2. daļa). Vienlaicīgi individuus nevar pakļaut diskriminējošiem nosacījumiem pēc viņu valstspiederības, pilsonības vai naturalizācijas (1. panta 3. daļa). Komiteja savas prakses apkopojumā Vispārējā rekomendācijā norādījusi, ka pievērsīs pastiprinātu uzmanību tam, lai valstis neieviestu tādu imigrācijas politiku, kas diskriminē personas pēc to rases, izcelsmes vai nacionālās piederības (*General Recommendation No. 30: Discrimination against Non-Citizens*, 01.10.2004.).

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas (ECTK) 1. pants noteic, ka tiesības un brīvības piemērojamas visiem indivīdiem, kas ir attiecīgās valsts jurisdikcijā. Savukārt Konvencijas 14. pants ietver vispārējo diskriminācijas aizlieguma klauzulu, kas nosaka, ka tā piemērojama tikai kopīgi ar kādu no citiem Konvencijas pantiem. Brīvas pārvietošanās tiesību gadījumā tādējādi ir jāskata Konvencijas 4. protokols. Tas noteic, ka ikvienam, kas atrodas dalībvalsts teritorijā, ir tiesības brīvi pārvietoties. Taču saskaņā ar protokola 3. pantu tiesības iebraukt teritorijā ir tikai valsts pilsoņiem. Tādējādi līdz šim diskriminācijas panta piemērošanas iespējas brīvas pārvietošanās gadījumos ir bijušas ierobežotas. 2005. gada 1. aprīlī ir stājies spēkā arī Konvencijas 12. protokols,⁸ kurš nozīmīgi paplašina diskriminācijas aizlieguma piemērošanu. Saskaņā ar jauno protokolu diskriminācijas aizliegums vairs nebūs saistāms ar konkrēta Konvencijas panta pārkāpumu un uzliks valstīm gan pozitīvus (paredzēt diskriminācijas aizliegumu), gan negatīvus (atturēties no diskriminācijas) pienākumus. Pašlaik vēl ir pārāgri spriest, kādu ietekmi šis protokols atstās uz tiesas spriedumiem brīvas pārvietošanās jomā. Taču, ņemot vērā to, ka viens no protokola pieņemšanas iemesliem bija tas, ka diskriminācijas jomā Eiropas Padomes standarts atpalika no ANO ietvaros iedibinātā, Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse varētu pietuvināties ANO komiteju praksei, paredzot plašākas tiesības TVP.

Uzturēšanās tiesības

Valstīm ir tiesības ierobežot citu valstu pilsoņu uzturēšanos savā valstī un nepieciešamības gadījumā izraidīt tos no valsts. Šā iemesla dēļ ārvalstnieki parasti ir pakļauti stingriem reģistrācijas noteikumiem un pret viņiem tiek piemēroti pārvietošanās brīvības ierobežojumi. Tomēr cilvēktiesības nosaka ierobežojumus valstu rīcības brīvībai. Piemēram, valstīm nav pienākuma garantēt uzturēšanos savā valstī, ja indivīds ie braucis nelikumīgi. Taču, ja indivīds vēlāk ir legalizējis savu statusu, tad viņš uzskatāms par likumīgi rezidējošu un uz viņu attiecināmas cilvēktiesību konvencijās noteiktās tiesības. Šajos jautājumos ilgtermiņa iedzīvotāju tiesības arvien vairāk pietuvinās pilsoņu tiesībām. Turklāt saskaņā ar Rasu diskriminācijas likvidēšanas komitejas viedokli valstīm ir jāveicina ilgtermiņa iedzīvotāju integrācija un naturalizācija un viņus nedrīkst izraidīt uz valsti, kur viņi tiktu pakļauti cilvēktiesību pārkāpumiem.⁹

PPPT noteic, ka ikvienam valsts teritorijā ir brīvas pārvietošanās tiesības. Taču vienlaicīgi paktā paredzēti izņēmumi, kad brīvu pārvietošanos indivīdiem var ierobežot, balstoties uz nacionālās drošības, sabiedriskās kārtības, veselības, morāles pamatiem vai arī respektējot citu indivīdu tiesības un brīvības. Tā, piemēram, indivīda, kurš iesaistīts teroristiskās darbībās, pārvietošanās brīvību valsts teritorijā var ierobežot samērīgi ar valsts drošības apsvērumiem.¹⁰

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (ECT) ir veltījusi vislielāko uzmanību TVP pārvietošanās tiesībām ģimenes dzīves respektēšanas kontekstā.¹¹ ECTK, līdzīgi citiem cilvēktiesību dokumentiem, neaizliedz valstīm regulēt ārvalstnieku iebraukšanu un uzturēšanos savās valstīs. Tiesa ir atzinusi, ka tās ir valstis, kuras, rūpējoties par sabiedrisko kārtību, uzmana ārvalstnieku iebraukšanu, uzturēšanos un izraidīšanu. Arī ģimenes dzīves sakarā ECT norādījusi, ka jautājums par ģimeņu atkalapvienošanos būs atkarīgs no īpašiem konkrētās lietas apstākļiem un valstīm nav vispārēja pienākuma atļaut šādu apvienošanos jebkurā gadījumā.

Līdzšinējā tiesas spriešanas procesā ir izkristalizējušies vairāki principi par ģimeņu atkalapvienošanos. Pirmkārt, tiesības uz ģimenes dzīves respektēšanu ir tikai tādām ģimenēm, kuras balstītas uz likumīgām un patiesām laulībām. Valstīm, pieņemot lēmumu par šādu laulāto radnieku tiesībām uzturēties valstī, ir jāvadās no samērīguma principa un jābalstās uz likumiem. Valstu lēmumi nedrīkst būt patvaļīgi. Otrkārt, valstīm ir jāņem vērā sekas, kādas rastos, ja ģimeni šķirtu, vienu no tās locekļiem izraidot. Atsevišķos gadījumos lēmums par izraidīšanu var tikt vērtēts kā necilvēcīga izturēšanās pret individu. Treškārt, ne arguments par vietējā darba tirgus aizsardzību, ne arī indivīda kriminālā sodāmība paši par sevi nebūs pietiekami argumenti valstij, lai attaisnotu indivīda izraidīšanu. Tiesa ir atzinusi, ka valstīm ir jāizvērtē kriminālās sodāmības raksturs, bīstamība un citi apstākļi, pirms tiek pieņemts lēmums par izraidīšanu.¹²

ECT tiesnešu vidū nevalda vienprātība par 8. panta interpretāciju un piemērošanu iedzīvotāju ilgtermiņa izraidīšanas gadījumos. Tā, piemēram, tiesnesis Martens Beldžudi (*Beldjoudi*) lietā (26.02.1992.) uzskata, ka ir pēdējais laiks jautāt, vai ārvalstniekus nevajadzētu pasargāt pret izraidīšanu tādā pašā apmērā kā pilsoņus, ja viņi ir dzimuši un auguši mītnes valstī vai arī ilgstošas uzturēšanās rezultātā ir pilnībā integrēti. Tiesnesis de Meijers (*de Meyer*) Nasri lietā (21.06.1995.) norāda, ka valstij ir pienākums gādāt par imigrantu sociālo rehabilitāciju tā vietā, lai sūtītu viņus uz izcelsmes valsti, kurai nav atbildības par minēto uzvedību un kur rehabilitācijas iespējas svešā sociālā vidē ir faktiski neesošas. Viņš arī uzskata, ka juridiskie apsvērumi vai paļaušanās uz tradicionālo valsts suverenitātes jēdzienu mūsdienās nevar kalpot par pamatu šādam režīmam un ir jāapzinās, ka izraidīšana radītu iejaukšanos privātajā sfērā. Īpaši tas attiecas uz gadījumiem, kad tas noved pie personas izraidīšanas no tai būtiskās sociālās vides. Iespējams, ka šis – pagaidām mazākuma viedoklis – ar laiku, ietekmējoties no vispārējās attīstības imigrantu tiesību regulējumā, ECT ņems virsroku. Tādējādi ECTK režīms arī kļūs labvēlīgāks ilgtermiņa iedzīvotājiem, kas legāli uzturas Eiropā.

Izbraukšana no valsts

Brīvība atstāt valsti un emigrēt uzliek valstīm pozitīvus un negatīvus pienākumus – mītnes valstij un pilsonības valstij. Mītnes valstij ir jāizvairās iejaukties tiesību atstāt valsti izmantošanā. Savukārt pilsonības valstij jānodrošina iespējas atstāt tās teritoriju, nodrošinot nepieciešamos ceļošanas dokumentus. Turklāt tiesības atstāt valsti nevar pakļaut nekādiem administratīva rakstura pasākumiem vai specifiskiem nosacījumiem, piemēram, valsts atstāšanas mērķim vai laika periodam, ko indivīds plāno pavadīt ārpus valsts (CTK, *General Comment No. 27*). Vienlaicīgi vismaz daži komentētāji min, ka tiesības atstāt valsti var ierobežot pat saviem pilsoņiem, ņemot vērā nacionālās drošības un sabiedriskās kārtības apsvērumus, piemēram, ja valsts pilsonis nav nomaksājis nodokļus vai bijis militārajā dienestā.

Cilvēktiesību dokumenti aizliedz ārvalstnieku izraidīšanu *en masse* (PPPT 13. pants, ECTK 4. protokola 4. pants). Individuālu lēmumu gadījumā PPPT nosaka, ka ārvalstnieka izraidīšanai par pamatu var kalpot tikai likumīgi pieņemts lēmums, izņemot gadījumus, ja pastāv nacionālās drošības apsvērumi.

Kā minēts iepriekš, valstīm nav pienākuma ielaist savā teritorijā ārvalstniekus, taču, tiklīdz ārvalstnieki uzturas valsts teritorijā, viņi var izmantot savas uzturēšanās tiesības un prasīt savas ģimenes dzīves respektēšanu. Tādējādi ārvalstnieku izraidīšanai cilvēktiesībās ir vairāk nosacījumu nekā iebraukšanas tiesībām, jo aizsardzība pret izraidīšanu skar tos ārvalstniekus, kuri jau legāli uzturas valsts teritorijā. Šīs garantijas gan nav tiešas un nav atkarīgas no ārvalstnieka integrācijas pakāpes, bet drīzāk no viņa ģimenes dzīves. Kritiķi uzskata, ka tas nav adekvāts risinājums. Kā norāda ECT tiesnesis Martens Buganemi (*Boughanemi*) lietā (27.03.1996.), saglabājas vismaz divas problēmas. Pirmkārt, ne visiem integrētajiem ārvalstniekiem ir ģimenes dzīve. Otrkārt, pašreizējais režīms negarantē tiesisko noteiktību. Dalībvalstu tiesām nav skaidrs, kurus nosacījumus var uzskatīt par noteicošiem, lai indivīdu izraidītu. Vai tā būtu sodāmības analīze vai izciesto sodu smagums, vai arī citi personiskie apstākļi?

Kopsavelkot var atzīmēt, ka starptautiskās cilvēktiesības vēl aizvien nosaka ierobežotas tiesības brīvi pārvietoties starp valstīm un pieļauj iespējas ierobežot ārvalstnieku tiesības pārvietoties savā teritorijā. Pašreizējā likumveidošanas attīstība gan ļauj secināt, ka pakāpeniski veidojas labvēlīgāks režīms ilgtermiņa imigrantiem. Viņu brīvas pārvietošanās tiesības arvien vairāk tiek pielīdzinātas pilsoņu tiesībām. Jaunākās tendences diplomātiskās aizsardzības jomā ANO liecina, ka ilgtermiņa imigranti var cerēt pat uz diplomātisko aizsardzību, kura jārealizē viņu mītnes, nevis pilsonības valstij.

Eiropas Savienības režīms

Trešo valstu pilsoņu statusa un tiesību ietvars

Arvien pieaugošā migrācija ES darba kārtībā nonāca 1985. gadā, kad tika panākta vienošanās par savstarpēju konsultāciju procedūras iedibināšanu migrācijas politikas veidošanā pret trešajām valstīm.¹³ Dažas valstis šo lēmumu apstrīdēja, jo uzskatīja, ka Eiropas Kopienai (EK) nav piešķirta kompetence migrācijas jautājumos. Eiropas Kopienas Tiesa (EKT) atzina, ka Kopienas kompetence ir piešķirta ar Kopienas Līguma (EKL) 137. pantu (pirms Amsterdamas līguma numerācijas – 118. pants), jo dalībvalstu migrācijas politika pret trešajām valstīm ietekmē Kopienas sociālo politiku.¹⁴ Individu pārvietošanās sakarā par nozīmīgu uzskatāma Šengenas konvencija un vēlākos gados izveidotais Šengenas *acquis*, kas sevī ietver priekšrakstus par ceļošanas un uzturēšanās nosacījumiem.¹⁵ Visbeidzot jāmin Amsterdamas līguma grozījumi, kas paredzēja, ka ES līguma sadaļa par kopīgo imigrācijas, patvēruma un vīzu politiku tika pārcelta no trešā pilāra uz pirmo pilāru – EK. Tas kalpoja arī Šengenas *acquis* integrēšanai ES režīmā. Taču jāņem vērā, ka brīva pārvietošanās ES ir komplekss regulējums, kas skar visus trīs ES pilārus. Šajā sadaļā tiks sniegts tikai virspusējs ieskats galvenajās regulējuma tendencēs pirmā pilāra ietvaros.

ES, par mērķi izvirzot iekšējā tirgus izveidi, ir radījusi vienotu iekšējo telpu, kurā dalībvalstu pilsoņiem ir brīvas pārvietošanās

iespējas. Tādējādi pilsonībai nav izšķirīgas nozīmes un tiesiskais režīms dalībvalstu pilsoņiem ir harmonizēts. Jāatzīmē, ka harmonizācija notika pakāpeniski. Sākotnēji tā skāra tikai ekonomiski aktīvos pilsoņus – strādājošos, uzņēmējus un pakalpojumu sniedzējus. Vēlākos gados šī grupa tika paplašināta, ietverot arī pakalpojumu saņēmējus, pensionārus, studentus un personas, kas pašas var sevi nodrošināt. Pēdējā laika tendences liecina, ka par centrālo elementu tālākai integrācijai kalpo nevis personas ekonomiskais statuss, bet ES pilsonība, kas tika ieviesta tikai ar Māstrihtas līgumu 1992. gadā. EKT ir atzinusi, ka pilsoņu brīvas pārvietošanās tiesībām ir tiešā iedarbība un tiesību ierobežojumiem jābūt samērīgiem. Šis atzinums ir nozīmīgs, jo, balstoties uz to, EKT ir sākusi attīstīt, piemēram, finansālās solidaritātes principu ES dalībvalstu starpā, t. i., valstis nevar atteikt sociālo palīdzību ES pilsoņiem, tādējādi liedzot indivīdiem izmantot kādu no pārvietošanās brīvībām.¹⁶

Ņemot vērā faktu, ka ES pilsonība ir palikusi pievilcīgāka, TVP meklē iespējas, kā iegūt šo statusu. Līdz šim EKT ir saskārusies ar divu veidu gadījumiem. Pirmais attiecas uz gadījumiem, kad kāda no ES dalībvalstīm pieļauj dubultpilsonību. Piemēram, Mikeleti (*Micheletti*) lietā¹⁷ Itālijas un Argentīnas dubultpilsonis no Argentīnas pārcēlās uz dzīvi Spānijā, lai strādātu par zobārstu. Saskaņā ar EKT nolēmumu Spānijai nebija iemeslu atteikt viņam tiesības baudīt ES pilsoņa privilēģijas, jo, kaut arī viņš ne Itālijā, ne citur ES nekad nebija dzīvojis, viņš bija Itālijas pilsonis. Otrais veids attiecas uz gadījumiem, kad TVP izmanto kādas ES dalībvalsts liberālo pilsonības likumdošanu, lai vēlāk apmestos uz dzīvi citā, sev pievilcīgākā ES dalībvalstī. Piemēram, Katrīnas Čžu (*Catherine Zhu*) lietā¹⁸ ķīniešu laulātais pāris, kas dzīvoja Lielbritānijā, par savas meitas dzimšanas vietu izvēlējās Īriju. Tās likumdošana paredzēja, ka bērns, kas dzimis Īrijā, iegūst tās pilsonību. Lietā vecāki pat neslēpa savas rīcības iemeslu, kas bija tiesību saglabāšana uzturēties ES. Tā kā ķīniešu pāris bija jaundzimušās ES pilsones vecāki, tad viņi ieguva tiesības uzturēties jebkurā ES dalībvalstī, pamatojoties uz EK Līgumu un ģimenes dzīves respektēšanas principu. Šādi gadījumi ir rosinājuši akadēmisk-

kas diskusijas par nepieciešamību vienādot ES dalībvalstu pilsonības likumdošanu. Taču tās pagaidām ir ļoti agrīnā stadijā, rēķinoties ar to, ka ES dalībvalstu pilsonības likumdošana ir daudzveidīga un nav nekādu signālu par politisko atbalstu šādai idejai.

TVP iebraukšanu ES dalībvalstīs reglamentē katras valsts imigrācijas likumdošana. Savukārt viņu statusu un tiesības pamatā nosaka ES un trešās valsts līgumiskās attiecības – asociācijas līgumi. Tā, piemēram, visplašākās tiesības ir paredzētas Eiropas līgumos.¹⁹ Šādi līgumi pirms iestāšanās bija arī Latvijai un citām Centrāleiropas un Austrumeiropas kandidātvalstīm. Īpašs asociācijas līgums ir noslēgts ar Turciju – t. s. Ankaras līgums. Atšķirībā no Eiropas līgumiem tas satur tikai vispārēja rakstura normas, kas paredz brīvas pārvietošanās tiesības, kuras tālāk jākonkretizē Asociācijas padomei. Tikai pēdējo gadu laikā Asociācijas padome ir pieņēmusi vairākus nozīmīgus lēmumus, kas piešķir praktisku lietojumu Ankaras līgumā minētām tiesībām. Daudz ierobežotākas tiesības, kuras doktrīnā dēvē par simboliskām, ir piešķirtas arī Magrebas grupas valstu (Alžīrija, Maroka, Tunisija) līgumos un Lomes konvencijā.

Kopumā neviens asociācijas līgums nedod indivīdiem tādas tiesības pieejai darba tirgum, kā tas paredzēts EKL 39. pantā.²⁰ Eiropas līgumi, kas ir vistālejošākie, paredz tiesības veikt ekonomiskas darbības pašnodarbinātām personām, veidot uzņēmumus un sniegt pakalpojumus. Līdz šim EKT, interpretējot līgumus, ir bijusi piesardzīga un ņēmusi vērā asociācijas līgumu ideju, īpaši uzmanīgi izturoties pret personu brīvu pārvietošanos. EKT secināja, ka nodibinājuma tiesības tajos nav absolūta privilēģija. TVP ir jāievēro dalībvalstu nosacījumi iebraukšanai, uzturēšanās un nodibinājumiem.²¹ Tomēr šie nosacījumi nedrīkst nodibinājumu brīvību vai pakalpojumu sniegšanas brīvību padarīt pārāk apgrūtināšu, proti, ierobežojumiem jābūt samērīgiem. Tāpat dalībvalstis nedrīkst liegt asociēto valstu pilsoņiem iebraukt un uzturēties to teritorijā vai arī diskriminēt viņus pēc tam, kad TVP ir stājušies likumīgās darba attiecībās.²²

Taču pēdējā tiesvedības prakses attīstība liecina, ka EKT varētu būt gatava spert tālākus soļus līgumu interpretācijā. Tā, piemēram,

2005. gada 12. aprīļa spriedumā Simutenkova (*Simmutenkov*) lietā²³ EKT noteica, ka arī Partnerības līgumu normām var būt tieša iedarbība. Šajā lietā krievu futbolists Simutenkovs apstrīdēja Spānijas Futbola federācijas noteikumus, kas paredzēja kvotas futbolistiem no trešajām valstīm. Tiesa uzskatīja, ka tas pārkāpj diskriminācijas aizliegumu, t. i., Krievijas pilsoņus, kas ir strādājošie, nedrīkst diskriminēt darba nosacījumos, atļūdzībā un atbrīvošanā no darba. Tādējādi partnerības līgumu sakarā faktiski tiek piemērota tā pati interpretācija, kāda tā ir pret asociācijas līgumiem. Šis EKT nolēmums ir īpaši svarīgs Latvijai, ņemot vērā Krievijas un citu bijušās PSRS republiku pilsoņu īpatsvaru Latvijā.

Papildus asociācijas līgumiem pastāv arī citas iespējas, kā TVP var iegūt tiesības uzturēties un strādāt ES dalībvalstīs. Pirmkārt, viņi var strādāt ES, ja viņus nodarbina darba devējs, kuram ir tiesības sniegt pārrobežu pakalpojumus. EKT ir atzinusi, ka ES vai asociēto valstu pilsoņi, kas organizē pārrobežu pakalpojumu sniegšanu, ir tiesīgi nodarbināt strādājošos no trešajām valstīm.²⁴ Piemēram, Bulgārijas uzņēmējs, sniedzot pakalpojumu Latvijā, var izmantot bulgāru vai arī ķīniešu strādniekus.

Otrkārt, ņemot vērā to, ka ES ir saistošas cilvēktiesības un EKT tās piemēro kā vispārējos ES tiesību principus, TVP tiek garantētas brīvas pārvietošanās tiesības, kā tās izriet no attiecīgiem cilvēktiesību dokumentiem. Līdz šim visbiežāk EKT ir piemērojusi ECTK 8. pantu, kurš paredz indivīda tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi.

Lietās, kas saistītas ar laulāto un ģimenes locekļu brīvu pārvietošanos, EKT sniegtā interpretācija bijusi pietiekami plaša. EKT savu izvērtējumu sāk ar konstatāciju, vai ES dalībvalsts pilsonis var atsaukties uz ES tiesībām, tas ir, vai viņš izmanto kādu no brīvas pārvietošanās tiesībām.²⁵ Ja atbilde ir apstiprinoša, tad arī ģimenes locekļiem ir jāpiemēro vienlīdzīgas attieksmes princips neatkarīgi no viņu pilsonības, arī trešās valsts pilsonības. Tik ilgi, kamēr trešās valsts pilsonis ir laulāts ar ekonomiski aktīvu ES pilsoni, viņa statuss un tiesības tiek izlemtas, balstoties nevis uz nacionālajām, bet gan uz EK tiesībām. Šobrīd spēkā esošo Direktīvu 68/360, 73/148 un 90/365 noteikumi

prasa, lai TVP, kas ir ģimenes loceklis Kopienas pilsonim, kas izmanto brīvas pārvietošanās tiesības, tiktu izsniegta uzturēšanās atļauja ne vēlāk kā sešu mēnešu laikā bez nepieciešamības sākotnēji saņemt vīzu. EKT ir vairākkārt atzinusi, ka pat nelikumīga uzturēšanās kādā ES dalībvalstī vai iepriekšēja izraidīšana nevar būt par pamatu TVP pārvietošanās brīvības ierobežojumiem, ja tas ir ekonomiski aktīva ES pilsoņa laulātais. Turklāt TVP pašam nav jāizmanto tiesības brīvi pārvietoties līdzī savam laulātajam. Šādas tiesības, protams, netiek garantētas, ja valsts var pierādīt, ka laulības nav patiesas.²⁶ Vienlaicīgi EKT ir plaši interpretējusi jēdzienus "laulātie" un "partneri", atzīstot brīvas pārvietošanās tiesības gan gadījumos, kad laulība nav juridiski reģistrēta, gan arī gadījumos, kad laulātie *de facto* dzīvoja šķirti.²⁷

Šī pieeja neapšaubāmi ierobežo dalībvalstu autonomiju trešo valstu pilsoņu ielaišanai savā teritorijā. Turklāt šādas lietas prasa valstīm mainīt nostāju pret saviem pilsoņiem, kuri atgriežas savā valstī, tas ir, pārvietojas nevis kā attiecīgās valsts pilsoņi, bet gan kā ES pilsoņi.

Jaunākās tendences trešo valstu pilsoņu statusa un tiesību regulējumā

Tuvākā laikā ES dalībvalstīm, to skaitā Latvijai, ir jāievieš trīs direktīvas, kas nozīmīgi nostiprinās TVP statusu un tiesības. Kā pirmā jāmin Direktīva 2003/86/EK *par tiesībām uz ģimenes atkalapvienošanos* (jāievieš līdz 2005. gada 3. oktobrim). Tā liberalizē un padara skaidrāku kārtību, kādā notiek TVP ģimeņu atkalapvienšanās. Direktīva attiecas uz TVP, kuri ES saņēmuši uzturēšanās atļauju, kas ir derīga vienu vai vairākus gadus, kuriem ir potenciālas iespējas saņemt pastāvīgās uzturēšanās atļauju un kuru ģimenes locekļi ir trešo valstu pilsoņi.²⁸ Direktīva neattiecas uz personām, kas vēl tikai gaida sava statusa noteikšanu, piemēram, uz bēgļiem, personām, kuras ir pagaidu aizsardzībā, ko paredz starptautiskās vai nacionālās tiesības.

Par ģimenes locekļiem tiek uzskatīti laulātie un nepilngadīgie (arī adoptētie) bērni. Taču dalībvalstis var paplašināt radnieku loku, uz

kuriem attiecināma direktīva, kā arī piemērot to neregistrētiem partneriem, kuri var pierādīt stabilas un ilgstošas kopdzīves faktu. Vienīgais izņēmums, kas minēts direktīvas 4. panta ceturtajā daļā, ir poligāmas laulības – šajā gadījumā persona saskaņā ar direktīvu drīkst aicināt pie sevis tikai vienu laulāto.

Saskaņā ar direktīvu maksimālais uzturēšanās laika periods, ko valstis var noteikt, pirms atļaut ģimenes pievienošanos, ir divi gadi. TVP, kurš lūdz ģimenes apvienošanos, ir jāpierāda, ka viņam ir pietiekami labi dzīves apstākļi, veselības apdrošināšana un stabili, regulāri ienākumi sevis un savas ģimenes nodrošināšanai. Neņemot vērā šo priekšnoteikumu izpildi, valstis var atteikt iebraukšanas tiesības ģimenes locekļiem, kuri apdraud sabiedrisko drošību, kārtību vai veselību.

Otra nozīmīgākā ir Direktīva 2003/109/EK *par trešo valstu pilsoņu, kas ir ilgtermiņa iedzīvotāji, statusu* (jāievieš līdz 2006. gada 23. janvārim).²⁹ Direktīva ietver nosacījumus ilgtermiņa iedzīvotāja statusa piešķiršanai un atņemšanai, kā arī šo iedzīvotāju brīvas pārvietošanās nosacījumus. Tās mērķis ir nodrošināt vienlīdzīgu attieksmi pret ilgtermiņa iedzīvotājiem un ES pilsoņiem, kā arī pastiprināt aizsardzību pret ilgtermiņa iedzīvotāju izraidīšanu. Direktīva liberalizē līdz šim pastāvošo regulējumu, kas balstījās uz Padomes rezolūciju, kā arī pilda Tamperes Eiropadomes apspriedē pausto apņemšanos pietuvināt pastāvīgo iedzīvotāju tiesības ES pilsoņu tiesībām.³⁰

Ilgtermiņa iedzīvotāju statusu var iegūt indivīdi, kas nav ES pilsoņi un vismaz piecus gadus likumīgi un nepārtraukti uzturas ES teritorijā. Tas nozīmē, ka statuss ir pieejams arī personām ar nenoteiktu pilsonību un bezvalstniekiem. Plašā definīcija var radīt problēmas un neskaidrības. Neskaidra ir atsevišķu pantu piemērošana, kas paredz statusa atņemšanu vai izraidīšanu. Piemēram, ja rastos jautājums, uz kuru valsti izraidīt bezvalstnieku. Tāpat direktīvas efektivitāte būs atkarīga no tā, cik lielā mērā valstis izmantos 9. pantā paredzētās izvēles iespējas noteiktos gadījumos neatņemt ilgtermiņa iedzīvotāja statusu vai arī panākt savstarpēju vienošanos par statusa saglabāšanu vai atgūšanu.

Statusa iegūšanai TVP ir ne tikai jāuzturas ES vismaz piecus gadus, bet arī jāsniedz pierādījumi, ka viņam ir stabili un regulāri ienākumi, kuri ir pietiekami, lai uzturētu sevi un ģimeni, kā arī pierādījumi par veselības apdrošināšanu. Dalībvalstu kompetencē ir atstāts jautājums par ienākumu regularitāti un darba raksturu. Direktīva nesatur norādes, pēc kurām vadīties, izvērtējot, vai ienākumi ir pietiekami, t. i., vai jāņem vērā valstī noteiktā minimālā alga vai jāieskaita ienākumi no īpašumiem ārpus ES.

Direktīva nosaka gadījumus, kuros valstis var atteikties piešķirt ilgtermiņa iedzīvotāja statusu sakarā ar sabiedriskās drošības un kārtības apsvērumiem, bet nepārprotami izslēdz iespēju atteikt statusu, balstoties uz ekonomiskiem apsvērumiem. Valsts var atteikt iebraukšanu ilgtermiņa iedzīvotājam, balstoties arī uz sabiedriskās veselības apsvērumiem. Šādos gadījumos valstij ir jāinformē tā ES dalībvalsts, no kuras indivīds ieradies. Pēc Eiropas Parlamenta ierosinājuma, direktīvā ietverts noteikums, ka ilgtermiņa iedzīvotājiem jāpakļaujas mītnes valsts integrācijas nosacījumiem.³¹ Nepakļaušanās sekas tomēr ir neskaidras, jo nepakļaušanās integrācijas noteikumiem nav paredzēta kā pamats statusa atņemšanai vai izraidīšanai.

No materiālo tiesību viedokļa vissvarīgākais ir 11. pants, kurš ietver ilgtermiņa iedzīvotāju tiesības uz vienlīdzīgu režīmu ar ES pilsoņiem. Ņemot vērā garo uzskaitījumu, kas sniegts šajā pantā, var secināt, ka ilgtermiņa iedzīvotājiem būs gandrīz tādas pašas tiesības kā ekonomiski aktīvajiem ES pilsoņiem, izņemot politiskās tiesības. Direktīvas normas gan nav tik skaidras kā EKL normas, tāpēc pašreiz precīzs tiesību apjoms ir neskaidrs, un liela nozīme direktīvas interpretācijā būs EKT.

Lai gan "Ilgtermiņa iedzīvotāju direktīva" ir nozīmīgs solis trešo valstu pilsoņu statusa regulēšanas ziņā, tā tomēr neatrisina virkni jautājumu un ir neskaidra. Tādējādi pašlaik būtu pārāgri spriest, cik pieprasīts un lietderīgs būs jaunais ilgtermiņa iedzīvotāja statuss.

Visbeidzot jāaplūko Direktīva 2004/38/EK *par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā* (jāievieš līdz 2006. gada 26. aprīlim).³² Direktīvas

mērķis ir pēc iespējas veicināt un padarīt pievilcīgas brīvas pārvietošanās tiesības, īpaši ņemot vērā faktu, ka pilsoņi bieži vien nevēlas pārvietoties, ja nav labvēlīgi nosacījumi visas ģimenes pārvietošanās tiesībām. Tādējādi direktīva mēģina vienkāršot līdz šim pastāvošo sektorālo regulējumu un balstīt to uz pilsonību, nevis ekonomiskās aktivitātes veidu. Tāpat direktīva ietver vairākas normas, kurās atbalsojas EKT praksē noteiktais.

Direktīva skars tos TVP, kuri ir ES pilsoņu ģimenes locekļi. Direktīvā noteikti gadījumi, kādos indivīdi iegūst un zaudē tiesības uzturēties citā ES dalībvalstī, arī termiņi, ieceļošanas un uzturēšanās pamatprasības, kā arī vispārējo principu piemērošana.

Direktīva plaši definē terminu "ģimenes loceklis", ietverot laulātos, partnerus, ar kuriem attiecības ir reģistrētas saskaņā ar dalībvalsts normatīvajiem tiesību aktiem (tostarp viendzimuma), pēcnācējus, kas jaunāki par 21 gadu vai arī ir atkarīgi no laulātajiem, augšupējos laulāto radniekus, kas no viņiem ir atkarīgi. Papildus direktīva pieprasa, lai valstis veicinātu tādu personu uzturēšanos savā teritorijā, kuras ir atkarīgas no ES pilsoņa vai arī dzīvo neregistrētā laulībā. Šīs definīcijas ir jāpiemēro bez diskriminācijas, cita starpā nepieļaujot diskrimināciju pēc ģenētiskajām iezīmēm (t. i., pret transseksuālām attiecībām) un seksuālās orientācijas.

Direktīva noteic, ka ģimenes locekļiem vīzas jāizsniedz bez maksas un paātrinātā procedūrā. Vienlaikus tas nenožīmē, ka viņiem ir beznosacījuma tiesības uzturēties ES dalībvalstī. Direktīvā ietverti vairāki nosacījumi, tostarp prasība pierādīt pietiekamus ienākumus, kas pārsniedz tos, kuri dod indivīdiem tiesības saņemt sociālās palīdzības maksājumus. Valsts arī var liegt uzturēšanos un izraidīt indivīdus, pamatojoties uz sabiedrisko drošību. Taču, pieņemot lēmumu, ir jāņem vērā viņu integrācijas pakāpe, uzturēšanās ilgums un citi kritēriji.

Ģimenes locekļiem saskaņā ar direktīvu ir tiesības palikt valstī arī pēc ES pilsoņa nāves, partnerattiecību šķiršanas, ja viņi nekļūst par apgrūtinājumu valsts sociālās palīdzības sistēmai, ja partnerattiecības ilgušas trīs gadus (no kuriem viens pavadīts dalībvalstī), ja trešās valsts pilsonis ir bērnu aizbildnis, ja pret trešās valsts pilsoni ir konstatēta vardarbība ģimenē.

Nobeigums

Pēdējās tendences trešo valstu pilsoņu statusa un tiesību regulējumā parāda, ka pakāpeniski valstis arvien vairāk apzinās pašreizējo situāciju, kad to teritorijās jau otrajā un pat trešajā paaudzē dzīvo skaitliski lielas imigrantu kopienas. Reakcija ir uzskatāma par neadekvātu, jo, piemēram, cilvēktiesību institūcijas vēl joprojām pilnībā neaizsargā ilgtermiņa iedzīvotājus pret izraidīšanu un pilnībā nenodrošina ģimenes dzīves respektēšanu. Arī ES ietvaros tikai pēdējos gados ir izstrādātas svarīgas direktīvas, kuru mērķis ir regularizēt trešo valstu pilsoņu statusu.

Pašlaik tiek meklēts līdzsvars starp valsts un indivīda interesēm. Vienlaikus ir redzams, ka arvien vairāk tiesību indivīds iegūst, balstoties uz "likumīgu uzturēšanos", nevis tikai "pilsonību". No vienas puses, valstij ir tiesības noteikt, kas ir tās pilsoņi, un šīs tiesības respektē starptautiskās tiesas un tribunāli. Turklāt tikai pilsonība piešķir beznosacījuma tiesības baudīt, piemēram, politiskās un brīvas pārvietošanās tiesības. No otras puses, tiesības, kuras ir garantētas indivīdiem, balstoties uz viņu uzturēšanās vietu, progresīvi palielinās. Šī konkurence var pastāvēt ilgi, piešķirot trešo valstu pilsoņiem arvien vairāk iespēju uzturēties citu valstu teritorijā.

Perspektīvā starptautiskās tiesībās var iezīmēt vairākus attīstības variantus. Pirmā iespēja ir piešķirt trešo valstu pilsoņiem vairāk tiesību. Tas nozīmētu, ka pilsoņi un trešo valstu pilsoņi tiktu arvien vairāk pielīdzināti savās tiesībās. Otrā iespēja būtu pārdefinēt pilsonības jēdzienu starptautiskās tiesībās. Tas nozīmētu, ka starptautiskās tiesībās pastāvētu statuss, kas būtu neatkarīgs no municipālām tiesībām. Šajā kontekstā tiek runāts par ES pilsonības atšķiršanu no valstu pilsonības, tās vietā balstot to uz uzturēšanos kādā ES dalībvalstī.³³ Kā trešā iespēja izskanējis priekšlikums harmonizēt un vienkāršot pilsonības likumdošanu dalībvalstīs.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas imigrācija salīdzinājumā ar citām ES valstīm mums nav aktuāls jautājums. Taču ekonomiskā izaugsme, darbaspēka struktūras izmaiņas un demogrāfiskā krīze nepārprotami liecina, ka arī Latvija no arvien pieaugošas migrācijas neatkarīgi no attīstības citās ES valstīs neizvairīsies. Par migrāciju un

TVP tiesību nodrošināšanu ir būtiski domāt tagad, kad Latviju vēl nav skāris migrācijas vilnis un jautājums nav pārsteidzis nesagatavotu ne tikai mūsu sabiedrību, bet arī politisko un ekonomisko eliti. Domājot par Latvijas stratēģiju virknē jautājumā, elites pārstāvji vairs nevar slēpties aiz populistiskām frāzēm par imigrantiem un viņu tiesībām, jo gan cilvēktiesību institūcijas, gan ES tiesības ir noteikušas standartus, kuri Latvijai ir saistoši. Turklāt jāņem vērā, ka legālā migrācija ir nesaraujami saistīta ar nelegālo migrāciju, par kuras apjomiem publiskā telpā Latvijā šobrīd vispār nav informācijas.

Pašlaik mēs saskaramies ar regulējumu, kas Eiropā ir attīstīts pakāpeniski. Arī nesen pieņemtās un aprakstītās direktīvas vairākus gadus ir darbojušās ES institūciju rekomendāciju formā. Tās prasa no Latvijas papildu darbu. Pildot savas saistības, kas noteiktas starptautiskos līgumos, politiķiem ir ne tikai jāizglitojas pašiem, bet arī savlaicīgi jādomā par sabiedrības gatavību jaunajam tiesiskajam režīmam, rēķinoties ar trešo valstu pilsoņu skaita palielināšanos Latvijā. Tāpat, apzinoties savas stratēģiskās intereses, ir aktīvi jāpiedalās šo jautājumu risināšanā nākotnē.

Atsauces un piezīmes

¹ *Garcia-Amador F. V.* Recent Codification of the Law of State Responsibility for Injuries to Aliens. Oceana Publications, inc, 1974. P. 3–5. Vēsturiskam pārskatam: *Lillich R. B.* The Human Rights of Aliens in Contemporary International Law. Manchester United Press, 1985. Par Starptautisko tiesību komisijas darbu sk.: <http://www.un.org/law/ilc/>.

² Kā nozīmīgākās minamas SDO Konvencija par Migrāciju nodarbinātības nolūkos (1949) un tās papildinājums (1975) par ļaunprātīgiem nosacījumiem un vienlīdzīgu iespēju un apiešanās veicināšanu pret migrējošiem strādājošiem, kā arī ANO Starptautiskā konvencija Visu migrantu strādnieku un viņu ģimenes locekļu tiesību aizsardzībai (1990), kas stājās spēkā tikai 2003. gadā. Migrantu strādnieku konvenciju ratificējušas tās valstis, kuru iedzīvotāji lielākoties ir migranti (piem., Azerbaidžāna, Bolīvija, Uganda, Urugvaja, Meksika). ANO ir pieņēmusi arī Deklarāciju par individu cilvēktiesībām, kuri nav tās valsts pilsoņi, kurā dzīvo (1985, rez. 40/144). Akadēmiskajā literatūrā šī pieeja izpelnījies kritiku, jo jaunās konvencijas faktiski atkārtō tās tiesības, kas ietvertas citās konvencijās, piem., spīdzināšanas aizliegums, apziņas un reliģijas brīvība u. tml. Tādējādi jaunās konvencijas var radīt konfliktējošus standartus, kas neveicina efektīvu cilvēktiesību aizsardzību. (*Tiburcio C.* The Human Rights of Aliens under International and Comparative Law. Marinus Nijhoff Publishers, 2001.)

- ³ No. 35/1978. The Mauritanian Women Case; No. 196/1985. Ibrahima Gueye v. France; No. 516/1992. Alina Simunek, Dagmar Hastings, Tuzilova and Prochazkia v. The Czech Republic.
- ⁴ No. 965/2000. Mumtaz Karakurt v. Austria.
- ⁵ No. 538/1993. Stewart v. Canada; No. 1136/2002. Borzov v. Estonia.
- ⁶ E. Evatt, C. Medina Quiroga un F. J. Aguilar *Stewart* lietā; C. Chanet. No. 558/1993. Canepa v. Canada.
- ⁷ No. 675/1995. Toala v. New Zealand. *Nowak M.* UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. NP Engel Publisher, 1993. P. 220.
- ⁸ Latvija protokolu parakstīja 2000. gada 4. novembrī, taču vēl nav ratificējusi.
- ⁹ General Recommendation No. 30. No. 10/1997. Habbassi v. Denmark.
- ¹⁰ No. 456/1991. Celepli v. Sweden, 1994.
- ¹¹ Berrehab v. Netherlands, 28.05.1988; Abdulaziz, Cabales, Balkandali v. UK, 28.05.1985; Gul v. Switzerland, 22.01.1996; Beldjoudi v. France, 26.02.1992.
- ¹² Boughanemi v. France, 27.03.1996; Nasri v. France, 21.06.1995.
- ¹³ 85/381/EEC: Commission Decision of 8 July 1985 setting up a prior communication and consultation procedure on migration policies in relation to non-member countries. OJ, L 217, 14.08.1985. P. 25–26.
- ¹⁴ 281, 283–285 and 287/85. Federal Republic of Germany and others v. Commission [1987].
- ¹⁵ Šengenas konvencijas un *acquis* normas netiks skatītas atsevišķi. Detalizētai analīzei sk.: *Groenendijk K., Guild E., Minderboud P.* In Search of Europe's Borders. Kluwer Law International, 2003. ES imigrācijas tiesību pārskatam sk.: *Guild E.* Immigration Law in the European Community. Kluwer Law International, 2001.
- ¹⁶ 413/99. Baumbast [2002], C-456/02. Trojani [2004], C-194/99. Grzelczyk [2001].
- ¹⁷ Case C-369/90. Micheletti [1992].
- ¹⁸ C-2002/02 [2004].
- ¹⁹ Šā raksta ietvaros netiks skatītas īpašās ES un Šveices attiecības, ko regulē Eiropas Ekonomiskās telpas līgums. Sk.: OJ L114 of 10/04/2002. P. 1–480.
- ²⁰ *Staples H.* The Legal Status of Third Country Nationals Residents in the European Union. The Hague: Kluwer Law International, 1999.
- ²¹ C-235/99. Eleonora Ivanova Kondova [2001]; C-63/99. Wiesław Gloszczyk and Ezbieta Gloszczyk [2001]; C-257/99. Julius Barkoci and Marcel Malik [2001].
- ²² Case C-162/00. Pokrzeptowicz-Meyer [2002]; C-268/99. Jany v. Staatssecretaris van Justitie [2001].
- ²³ C-265/03 [2005].
- ²⁴ C-113/89. Rush Portuguesa Lda [1990], C-43/93. Vander Elst [1994].

- ²⁵ Sk., piemēram: EKT apvienotās lietas: 35 and 36/82. Elestina Esselina Christina Morson v. State of the Netherlands and Head of the Plaatselijke Politie within the meaning of the Vreemdelingenwet; Sweradije Jhanjan v. State of the Netherlands [1982], ECR 3723 un C-297/88 and C-197/89. Massam Dzodzi v. Belgian State [1990]; ECR I-3763, 94/84. Office national de l'emploi v. Jozsef Deak [1985]; ECR 1873. C-157/03. Commission v. Spain, 9.11.2004.
- ²⁶ C-370/90. Surinder Singh [1992]; C-60/00. Mary Carpenter [2002]; C-109/01. Akrich [2003]
- ²⁷ 59/85. Reed [1986]; 267/83. Aissatou Diatta [1985].
- ²⁸ Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification // Official Journal. L 251. 03.10.2003. P. 0012–0018. Direktīva ir spēkā no 2003. gada 3. oktobra.
- ²⁹ Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents // Official Journal. L 016. 23.01.2004. P. 44–53. Direktīva ir spēkā no 2004. gada 23. janvāra, izņemot Lielbritāniju, Īriju un Dāniju.
- ³⁰ Sk. Council Resolution of 4 March 1996 on the status of third-country nationals residing on a long-term basis in the territory of the Member States. OJ C. 18.03.1996 un Bull EU 10, 1999 I-2, 15/16.10/1999.
- ³¹ A5-0436/2001, 6. Jāņem vērā, ka Eiropas Komisijas piedāvātais direktīvas teksts bija daudz liberālāks, jo tika pieņemts martā pirms 11. septembra notikumiem ASV. Eiropas Parlaments savu atzinumu sniedza jau pēc šiem notikumiem – 2001. gada 20. novembri.
- ³² OJ L, 158, 30.04.2004. P. 77. Tā groza regulu nr. 1612/68 un atceļ direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK.
- ³³ Roche M., Berkel R. van. European Citizenship and Social Exclusion. Ashgate, 1998.

AJA LULLE

Multikulturālisma, transnacionālisma un kosmopolītisma traktējums augsti kvalificēta ārvalstu darbaspēka imigrācijā Latvijā

Kvalificētajam ārvalstu darbaspēkam, kas Latvijā ieplūda 90. gados, bija ļoti liela nozīme valsts pārorientācijā no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku un ar to saistītajos pārmaiņu procesos, lai arī kvantitatīvi šī plūsma bijusi samērā neliela.

Publikācijā aplūkots, kā kvalificētā darbaspēka imigrācija mūsu valstī atspoguļo globālās pārmaiņas darbaspēka kustībā un līdz ar to – gan sociālās, gan ekonomiskās attiecības sabiedrībā. Analizējot tās multikulturālisma, transnacionālo telpu un kosmopolītiskās kultūras paradigmās, rakstā norādīts uz vairākiem aspektiem, kuri Latvijai var kļūt par izaicinājumu tuvākā un tālākā nākotnē: migrācijas virkņu loģika noteic, ka, tiklīdz tās ir iedibinātas, migrācija turpinās arī tad, ja politiski to vēlas ierobežot, un kvalificētam darbaspēkam var sekot mazkvalificētu strādnieku pieplūdums vai citas migrācijas formas, savukārt kultūras un migrantu tiesību kontekstā aizvien lielāku nozīmi iegūst ar izglītību, valodas lietošanu un pilsonību saistīti jautājumi.

Atslēgvārdi: kvalificēta darbaspēka migrācija, globalizācija, transformācija, mobilitāte, kosmopolitisms, transnacionālās sociālās telpas.

Jaunā migrācija

Latvija pēc neatkarības atgūšanas, tāpat kā citas Centrāl- Eiropas un Austrumeiropas valstis, piedzīvoja kvalificētu Rietumu speciālistu īslaicīgu imigrāciju.

Uzreiz jāatzīmē, ka migrācijas datu, īpaši ieceļotāju kvalifikācijas un izglītības griezumā, uzskaitē Latvijā nav pilnīga. Tomēr oficiālā statistika parāda tendenci, ka kopējais ārvalstnieku skaits mūsu valstī ir neliels: 2005. gada 1. jūlijā, pēc ledzīvotāju reģistra datiem, Latvijā bija reģistrēti 36 394 ārvalstnieki, no kuriem lielākā daļa – 24 229 – bija Krievijas pilsoņi. No kopējā iedzīvotāju skaita ārvalstnieki ir 1,6 procenti. Arī, spriežot pēc izsniegto uzturēšanās atļauju skaita, var redzēt, ka plūsma uz Latviju kopš tās neatkarības atgūšanas 1991. gadā ir bijusi samērā vāja: kopumā no 1995. gada līdz 2004. gada beigām valstī ir izsniegtas 53 635 termiņa uzturēšanās atļaujas un 56 344 pastāvīgās uzturēšanās atļaujas.

Uzturēšanās atļauja ārvalstniekam dod tiesības uzturēties Latvijā noteiktu laiku. Pastāv divu veidu – termiņa un pastāvīgās uzturēšanās atļaujas. Uzturēšanās atļauja nepieciešama, ja ārvalstnieks vai bezvalstnieks vēlas uzturēties pie mums ilgāk par 90 dienām pusgada laikā. 2004. gadā lielākā daļa termiņa uzturēšanās atļauju piešķirta kvalificētam darbaspēkam: 1307 atļaujas uz darba līguma pamata, 74 – ārvalstu komercsabiedrību pārstāvjiem, 19 – ārvalstu ekspertiem un konsultantiem, 196 – ārvalstu komercsabiedrību vadītājiem, 2 – investoriem, kuru ieguldījumi Latvijā ir lielāki par 600 000 latu, 41 – uz starptautisku līgumu pamata projektu vadīšanai, 5 – zinātniskā darba veikšanai, 13 – starptautisku valsts vai pašvaldības projektu veikšanai. Lielākā daļa no viņiem darba izsaukuma vai uzturēšanās atļaujas saņemšanas laikā ieņēmuši vadošus amatus – bijuši prezidenti, direktori, rīkotājdirektori, izpild-direktori, priekšsēdētāji, valdes locekļi u. tml.

Migrācijas vilni Eiropā pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā sociologs Stīvens Kāstls dēvē par “jauno migrāciju”, kuras centrā ir dinamiskas attiecības starp ģeopolitiskajām un ģeoekonomiskajām izmaiņām un migrācijas procesu attīstību (Castles and Miller, 1998, 5).

Neatkarību atguvušajā Latvijā augsti kvalificēti darbinieki ieradās pārsvarā uz bilaterālu vai multilaterālu līgumu pamata; viņus bija nosūtījušas vai nu viņu valstu valdības, specializētas aģentūras, darba devēji, vai arī atsevišķos gadījumos – vairākas institūcijas. Daudzas

firmas nosūtīja savus darbiniekus strādāt jaunatvērtajās filiālēs, tādējādi nostiprinot kapitāla investīcijas tranzīvalstī, ar perspektīvu pārrobežu biznesa paplašināšanai, citi ieradās starptautisku palīdzības vai sadarbības programmu ietvaros, lai nodotu zināšanas Latvijas kolēģiem. Latvijā veidojās jauni – pārnacionāli institucionālie, politiskie un individuālie tīkli: starptautiskas firmas un starptautiski projekti.

Šajā procesā bija iesaistīta arī Latvijas valdība, lai gan sākumā, kā to norāda gan tolaik augsti kvalificēto speciālistu uzņemšanā iesaistītie Latvijas valdības pārstāvji, gan arī paši augsti kvalificētie ārvalstnieki, process norisēja diezgan haotiski (Lulle, 2005, 82–84). Līgumi varēja noteikt specifisku atalgojuma līmeni, darbības ilgumu, darba apstākļus, tāpat to, ka darba devējam vai saņēmējvalstij ir jānodrošina dzīvesvieta, pabalsti ģimenei, veselības un sociālā apdrošināšana. Kā rekrutēšanas līgumi, tā arī valsts likumdošanas kopums noteica šādu imigrantu statusu, viņu politiskās, sociālās un ekonomiskās tiesības. Parasti īslaicīgu kontraktu darbinieku, arī augsti kvalificētu, tiesības ir ierobežotas un nesniedzas līdz pastāvīgas uzturēšanās tiesībām vai iespējai iegūt Latvijas pilsonību.

Tomēr augsti kvalificētiem speciālistiem periodā pirms iestāšanās ES bija atvieglojumi gan darba atļauju, gan vīzu saņemšanā, kas norāda, ka valsts nelika šķēršļus transformācijas procesa īstenošanai, kurā iesaistījās arī kvalificēts ārvalstu darbaspēks. Tāpat kā pirms iestāšanās procesā, arī pēc iestāšanās ES atsevišķām kategorijām, piemēram, lielajiem ieguldītājiem, kuri Latvijā investējuši vismaz miljonu ASV dolāru (2004. gadā Latvijā tādi bija astoņi, to skaitā diviem atļaujas tika piešķirtas no jauna), kā arī treneriem un citām ar likumu noteiktām kategorijām piešķīra pastāvīgās uzturēšanās atļaujas.

Sakarā ar iestāšanos Eiropas Savienībā tajā ietilpstošo valstu pilsoņu pieeja Latvijas darba tirgum ievērojami vienkāršojās – ES pilsonim vairs nav nepieciešama darba atļauja. Strādājot ilgāk par 90 dienām pusgada laikā un pēc tam reģistrējoties Pilsonības un migrāciju lietu pārvaldē, citas ES valsts pilsonis Latvijā saņem uzturēšanās atļauju un var strādāt ar tādiem pašiem noteikumiem, kādi attiecas uz Latvijas darba ņēmējiem.

Kopš mūsu valsts iestāšanās ES tās pilsonis var sākt strādāt jau pēc pirmās ieceļošanas dienas.

Globalizācijas atslēgas elements

Raugoties pasaules mērogā, augsti kvalificētā darbaspēka migrācija īpaši strauji auga 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. sākumā un bija globalizācijas atslēgas elements.

Aizvien vairāk profesionāļu, vadītāju un augsti kvalificētu tehnisko speciālistu meklē jaunas iespējas starptautiskajā tirgū, vēloties vairāk nopelnīt. Savukārt tādas valstis kā ASV, Austrālija un Kanāda liek aizvien lielāku uzsvaru uz kvalificētajiem migrantiem un uzņēmējiem, mēģinot viņus piesaistīt savām valstīm.

Augsti kvalificētā darbaspēka imigrācija, pat īslaicīga, var radīt arī būtiskas sekas, kas nav tieši saistītas ar ekonomiku. Ārvalstu kapitāla ieplūde darbojas kā katalizators sociāli ekonomisko izmaiņu procesā, savukārt ārvalstu profesionāļi, pat ja valstī uzturas tikai īslaicīgi, nav tikai ekonomisko izmaiņu aģenti, bet ienes arī jaunas kultūras vērtības.

Hedviga Rūdolfā un Felicita Hilmanē ārvalstu profesionāļus Austrumeiropā, konkrēti Polijā, dēvē par "redzamajām galvām, kas ar neredzamām tirgus rokām pārveido Poliju" (Rudolph and Hillman, 1998, 64).

Darbaspēka globalizācija lielā mērā dod priekšrocības augsti kvalificētajam darbaspēkam. To uzsver arī 1999. gada globālais ANO Tautas attīstības pārskats: "Globālais darba tirgus tiek aizvien vairāk integrēts augsti kvalificētajiem speciālistiem – korporāciju vadītājiem, zinātniekiem, izklaides industrijas pārstāvjiem un daudziem citiem, kas veido globālo profesionālo eliti ar augstu mobilitāti un atalgojumu" (UNDP, 1999, 2).

Migrācijas iemesls nav tikai ekonomiskās, sociālās un demogrāfiskās atšķirības. Drīzāk migrācijas plūsmas parāda to valstu, no kurām notiek migrācija, un saņēmējvalstu savstarpējo saikni pasaules tirgu politiskās ekonomikas kontekstā. Augsti kvalificēta darbaspēka kus-

tībā tas izpaužas jo īpaši spilgti. Starptautiskā migrācija ir kolektīvs fenomens, kas rodas kā daļa no sociālajām attiecībām starp mazāk attīstītām un vairāk attīstītām valstīm un/vai reģioniem vienotajā globālās ekonomika sistēmā (Portes and Borocz, 1989).

Starptautiskā migrācija un sociālās attiecības starp valstīm

- Pastiprinās saiknes starp mazāk attīstītām un vairāk attīstītām valstīm tirdzniecības, palīdzības un ārvalstu investīciju veidā;
- attīstīto valstu kultūras ietekme palielinās ar masu mediju starpniecību;
- pieaug tūrisms un kultūras produktu patērešana;
- uzlabojas transporta un komunikāciju sistēmas;
- starp migrantu kopienām un imigrācijas valstīm stiprinās attīstīto valstu kultūras ietekme un tiek uzturētas migrācijas virknes.

Pēdējo divdesmit gadu laikā jaunie migrācijas tipi saistās ar ekonomikas un darbaspēka restrukturizāciju attīstītajās valstīs, kas būtiski palielina augsti kvalificētā darbaspēka mobilitāti. Proti, kapitāls no attīstītajām valstīm tiek eksportēts uz mazāk attīstītajām, dibinot tajās uzņēmumus un filiāles. Eiropas Savienības iekšējā tirgū tā dalībnieki arī cenšas paplašināt biznesa areālu, atverot uzņēmumus citās bloka valstīs.

Nozīmīga ietekme Latvijā pārejas periodā no plānveida uz tirgus ekonomiku bijusi starptautiskajām organizācijām un programmām, piemēram, ES pirmsiestāšanās programmām, Pasaules Bankai, Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankai, ANO Attīstības programmai, stabilizējot ekonomiku, veicinot strukturālās reformas un ceļot nacionālās valsts institūciju jaudu starptautiskajā sadarbībā.

Rūdolfas un Hilmanes pētījums parāda, ka kvalificētu ārvalstu konsultantu pakalpojumi Latvijā samērā bieži tika izmantoti arī privātās konsultācijās starptautiskas sadarbības veicināšanā un investīciju piesaistē (Rudolph and Hillman, 1998a).

Tirgus ekonomikas veidošanās procesā deviņdesmito gadu vidū un otrajā pusē Latvijā strauji ienāca daudznacionālas korporācijas. Ārvalstu investīcijām un arī darbaspēka klātbūtnei raksturīgi tiešo

ārvalstu investīciju apjomi. Šis apjoms Latvijā kopš 90. gadu sākuma ir pastāvīgi audzis: 1992. gadā tas nedaudz pārsniedza vienu procentu, bet 1998. gadā jau sasniedza 18 procentu no iekšzemes kopprodukta. Taču 1999. gadā, kad Latvijā lielākā daļa uzņēmumu jau bija privatisēta, tiešo ārvalstu investīciju apjoms samazinājās.

2004. gada nogalē kopējo uzkrāto tiešo ārvalstu investīciju apjoms sasniedza 2,318 miljardu latu. Uzņēmumi, kuros ieguldīti ārvalstu investoru līdzekļi, parasti izmanto modernas tehnoloģijas, un tiem ir raksturīgs augsts vadības profesionālais līmenis. Strādājošajiem, kas saistīti ar šādiem uzņēmumiem, bija iespēja piekļūt jauniem resursiem. Tādējādi ārvalstu investīcijas Latvijā ir veicinājušas uz atvērtu tirgu orientētu tautsaimniecības nozaru attīstību, mainījušas biznesa sociālo vidi (UNDP Latvija, 1999, 36–37).

Multikulturālisma ceļazīmes

Būtiski ir atzīmēt, ka pēdējo divdesmit gadu laikā notiekošā migrācija vienlaicīgi un pieaugoši noris ne tikai Eiropā, bet arī daudzās citās pasaules vietās. Ilgākā perspektīvā tās gaitā paredzama plašāka multikulturālu sabiedrību veidošanās, vedot arī pie jauniem konceptiem par pilsonību un nacionālo valsti.

Tādējādi jaunu minoritāšu ar atšķirīgu kultūru, identitātēm un institūcijām veidošanās ir nenovēršams process, kas liek pārskatīt nacionālās identitātes un pilsonības jautājumus.

Latvija pieder pie tām valstīm, kurām raksturīga spilgta valodu un kultūru daudzveidība, un tā vēl vairāk paplašināsies, kopš Latvija ir pievienojusies multikulturālajam ES valstu blokam. Taču, kaut arī mums ir unikāla pieredze sabiedrības integrācijas jomā, jaunās migrācijas kontekstā tas liek domāt par sabiedrības integrācijas vērsanu multikulturālisma modeļa virzienā.

Multikulturālisma modelim ir substantīvi šķēršļi tā īstenošanā. Eiropas integrācijas kontekstā pašreizējais modelis ar brīvu cilvēku, kapitāla un pakalpojumu plūsmu apliecina pozitīvu tendenci, ļaujot tikt pāri vecajam šovinismam, bet, no otras puses, tas iezīmē arī negatīvu

tendenci, proti, Eiropas kā cietokšņa ar stingri apsargātām ārējām robežām stiprināšanu. Turklāt palielinās iespējas izpausties labējā spārņa populistiskam nacionālismam, ja valsts atvērto durvju politikas laikā nespēj pildīt tās iedzīvotājiem dotos labklājības celšanas solījumus.

Stīvens Kāstls uzskata, ka mūsdienās vienīgais dzīvotspējīgais risinājums ir rodams identitātes un pilsonības pieejā, kas ir tuva multikulturālismam un ir ieviesta, piemēram, Austrālijas un Kanādas politikā (Castles, 2000). Šīs valstis imigrāciju ir apzināti izmantojušas valsts veidošanā, ilgstošā periodā ir bijušas spiestas pārskatīt savus konceptus par nacionālo identitāti un, ņemot vērā augošo kultūras daudzveidību iedzīvotāju vidū, – arī institucionālās struktūras. Šim modelim, protams, ir savi trūkumi, taču minētās valstis kopumā ir spējušas veiksmīgi uzturēt etnisko daudzveidību un labas kopienas savstarpējās attiecības. Rietumeiropas valstīm, tāpat kā Latvijai, nav bijis mērķa ar imigrācijas palīdzību mainīt demogrāfisko un kultūras kompozīciju, taču tas patiesībā ir noticis – un pašreizējās diskusijās par nacionālo identitāti un pilsonību tas ir jāņem vērā.

Pēdējo divdesmit gadu laikā bijušas aktīvas akadēmiskās diskusijas par globalizācijas ietekmi uz migrāciju, identitāti un vietu. Piemēram, Koens (Cohen, 1997) izceļ piecus būtiskus aspektus, kā globalizācija ietekmē etnisko diasporu.

1. Pasaules ekonomika ar ātrākiem un ciešākiem darījumiem.
2. Mainītas starptautiskās migrācijas plūsmas (vairāk saistību uz noteikta kontrakta pamata, viesošanās ģimenē, pagaidu uzturēšanās pretstatā pastāvīgai dzīvošanai citā valstī).
3. Globālo pilsētu attīstība, kuras spēlē drīzāk globālu nekā nacionālu lomu.
4. Kosmopolitisku un lokālu kultūru veidošanās.
5. Sociālās identitātes nesaistīšanās ar vienu konkrētu vietu, pārbaudījumi homogēnu nacionālo valstu prasībai pēc tikai vienas pilsonības un dažādu identitāšu formu palielināšanās.

Kopš astoņpadsmitā gadsimta līdz divdesmitā gadsimta vidum, proti, nacionālo valstu rašanās laikā, imigranti bija neatņemama lielo nacionālo ieceru sastāvdaļa. Daudzas kultūras, īpaši, piemēram, ASV, ir veidojušās, pateicoties lielam imigrantu skaitam. Arī vairākās Eiropas valstīs migrācija pāri robežām bija ierasta parādība, un to īpaši sekmeja industrializācija, urbanizācija un dekolonizācija.

Pēc Otrā pasaules kara Eiropā norisinājās masveida migrācija, bet 50. gados nacionālo valstu veidošanās bija lielā mērā noslēgusies un imigrācijas politika noteica pilsonības iegūšanu. Taču migrācija turpinājās, un daudzas Rietumeiropas valstis piesaistīja darbaspēku no kontinenta dienvidu valstīm. Lai arī iebrucējiem sākotnēji netika dota pilsonība, viņi ar laiku ieguva daudz tiesību un deva savu ieguldījumu multikulturālismā. Tādējādi daudzas Eiropas valstis 60. un 70. gados kļuva multikulturālas – lielā mērā ne tikai pašas imigrācijas rezultātā, ne tikai dekolonizācijas un ārvalstu darbaspēka piesaistes, bet arī atvērtākas imigrācijas politikas dēļ.

Transnacionālās sociālās telpas

Daudzi imigranti mūsdienās par savu dzīves un darba vietu uzskata divas vai vairākas valstis, turklāt spējot abās valstīs nodrošināt līdzīgu dzīves līmeni, tādējādi sociologiem liekot identificēt “transnacionālās sociālās telpas”, kas sniedzas aiz nacionālo valstu robežām un nav vairs izskaidrojamas ar nacionālu valsti aprakstošu instrumentāriju.

Transnacionālās kopienas ir uztveramas kā globalizācijas produkts (Bauman 1998; Kivisto 2001).

Alejandro Portess (Portes, 1999, 217) šo fenomenu raksturo šādi:

“Cilvēku kustība no vienas vietas uz otru un atpakaļ ir pastāvējusi vienmēr, taču līdz šim tā vēl nebija sasniegusi tādu kritisko masu un kompleksumu, lai runātu par jaunu sociālo pētījumu lauku. Šo lauku veido aizvien pieaugošs cilvēku skaits, kas dzīvo duālu dzīvi: runā divās valodās, viņiem ir mājas divās valstīs, un viņi veido dzīvi, pateicoties regulāriem pārrobežu kontaktiem.”

Transnacionālās sociālās telpas ir realitāte arī Latvijā, piemēram, Somijas, Zviedrijas vai citu valstu pilsoņi, kuriem ir mājas, mašīnas un

biroji gan mūsu valstī, gan dzimtenē. Pateicoties komunikāciju un transporta tīklu, īpaši aviotransporta straujai attīstībai, viņi par savu dzīvesvietu uzskata abas valstis – vienā strādājot darba nedēļu, otrā atpūšoties un korporatīvās sanāksmēs regulāri tiekoties ar darba kolēģiem.

Transnacionālo sociālo telpu koncepts migrācijas teorijā un analizē iegūst aizvien lielāku popularitāti (piemēram, Faist, 2000, 2002; Portes, 1999).

Transnacionālās sociālās telpas visbiežāk veidojas starp ģeogrāfiski tuvām valstīm: tendence redzama Nodarbinātības valsts aģentūras noformētajos darba izsaukumos ES kandidātvalstu pilsoņiem pirms 10 valstu pievienošanās ES. No kopumā izsniegtajiem 378 izsaukumiem visvairāk to bijis no kaimiņvalstīm – no Igaunijas 127 un Lietuvas – 187 (2003. gadā – kopš 2004. gada ES pilsoņiem darba izsaukumi vairs nav vajadzīgi).

Transnacionālo sociālo telpu konceptā būtiski ir atšķirt savstarpēji ļoti cieši saistītos, bet tomēr atšķirīgos politikas, ekonomikas un kultūras aspektus.

Ekonomiskais transnacionālisms parasti tiek uzlūkots saiknē ar globālajām korporācijām. Augsti kvalificēto darbaspēku šajā aspektā Leslija Sklaira dēvē par “transnacionālo kapitālistu šķiru”.

Taču šiem aģentiem parasti pēc tam seko zemākas kvalifikācijas migranti, mazie uzņēmēji, ģimenes apvienošanās utt. Rodžers Valdingers (Waldinger, 2001, 18) šo procesu attēlo ar migrācijas tīkla iedabu, kas pulcē imigrantus specifiskās ekonomikas jomās.

Lai to veidotu, ir nepieciešams gan augsti kvalificēts, gan mazāk kvalificēts darbaspēks, kuru var rekrutēt valstī, kurā veiktas investīcijas, vai arī piesaistīt no citām valstīm. Migrācijas virkņu dinamika parāda, ka augsti kvalificētie speciālisti, investori parasti ir pionieri, kuru pēdās seko arī mazkvalificēti migranti (Castles, 2000). Latvijas gadījumā interesanti pieminēt kaimiņvalsts Lietuvas veikalu virknes “VP Market” paziņojumu par nepieciešamā darbaspēka rekrutāciju no bijušajām padomju republikām – Moldovas un Ukrainas.

Kā pētījumos Vācijā novērojis Faists (Faist, 2000, 214), ekonomiskajā transnacionalizācijā secīgi attīstās biznesa iedibināšana un

veicināšana otrajā (emigrācijas) valstī, kurai seko transnacionāla ražošana, preču un pakalpojumu izplatīšana un tirdzniecība.

Politiskā transnacionalizācija nozīmē, ka migranti aizvien vairāk cenšas definēt savu identitāti gan ar izcelsmes, gan pašreizējās atrašanās valsti. Kultūras šķirtnes ne vienmēr sakrīt ar politiskajām robežām. Viņi ir gatavi iesaistīties sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē abās vietās. Šādi rīkoties palīdz politiskās tiesības: apmēram puse pasaules valstu šobrīd pieļauj dubultpilsonību, savukārt pārējās, kurās tādas iespējas nav, saņem aizvien lielāku spiedienu sekot šai praksei (Faist, 2000, 26).

Otrkārt, indivīdu tiesības vairs netiek attiecinātas tikai uz nacionālajām valstīm. Tās aizvien vairāk tiek paplašinātas tādu starptautisku organizāciju kā Apvienoto Nāciju Organizācija un ar to saistīto institūciju, piemēram, Starptautiskās darba organizācijas, rekomendācijās, Eiropas Savienības likumdošanā un nevalstisko organizāciju prasībās (Delanty, 2000). Latvijas gadījumā tieši ES likumdošana būtiski atvieglo iebraucēju uzturēšanos valstī un ir pamats aizvien plašāku transnacionālo telpu veidošanai.

Latvija vismaz tuvākajā nākotnē neplāno ierobežot ES pilsoņu iebraukšanu un strādāšanu valstī, pamatojot to ar nelielo ārzemnieku skaitu – 1,6%, ieskaitot pilsoņus, kas nāk no citām, nevis Eiropas Savienības valstīm. Lielākā daļa ārzemnieku ir Krievijas pilsoņi, kas pastāvīgi dzīvo Latvijā. Nevienā citā ES valstī šis rādītājs nav tik zems, vidēji tas ir aptuveni 4–5 procenti.

Kultūras aspektā transnacionālisms ir jānošķir no globalizācijas (Faist, 2000, 11–210). Lai arī abi procesi daudzās jomās ir līdzīgi, tomēr transnacionalizācijai zināmā mērā piemīt norobežotas iezīmes. Faists norāda, ka transnacionālās sociālās telpas vieno divas vai atsevišķos gadījumos vairākas nacionālas valstis, ar kurām konkrēti saistīta imigrantu identitāte un intereses.

Atšķirībā no asimilācijas transnacionālisms un multikulturālisms piedāvā individuālas un kolektīvas izvēles elementus. Bieži, salīdzinot asimilāciju un transnacionālismu, teorētiķi lieto metaforu “transplantētie” atšķirībā no asimilētajiem, kurus nereti raksturo kā “izrautus ar saknēm” (Kivisto, 2001 un iepriekšējos darbos).

Faists, raksturojot transnacionāļus, piedāvā alternatīvu metaforu – “tulkotie cilvēki” (1998, 239). Migranti nepārtraukti ir iesaistīti valodas, kultūras normu, sociālo un simbolisko lomu tulkošanā.

Transnacionālo telpu metaforiskam apzīmējumam labi noder “tilts” un “durvis”, ko vairāk nekā pirms simts gadiem spoži izmantoja vācu sociologs Georgs Zimmels.

Faists transnacionālās sociālās telpas raksturo šādi.

1. Transnacionālās sociālās telpas sastāv no saišu un to satura kombinācijas, novietojuma organizācijās un tīklos un organizāciju tīklos, kas ir atrodamī vismaz divās ģeogrāfiski un starptautiski atšķirīgās vietās. Transnacionālās apmaiņas realitāte parāda, ka migrācija nav noteikta, negrozāma un neatgriezenisks lēmums. Pat tie migranti, kas ir ilgstoši apmetušies uz dzīvi kādā valstī, var izmantot un izmanto transnacionālās saites un tādējādi iesaistās transnacionālajās sociālajās telpās.

2. Laika gaitā transnacionālās saites var savienot dažādas transnacionālo telpu formas – transnacionālo mijiedarbību radniecības grupās, transnacionālajās apmaiņas shēmās un tādās transnacionālajās diasporu kopienās, kurām raksturīga augstas pakāpes difūza solidaritāte.

Konceptualizējot transnacionālās sociālās telpas, Faists izmanto jau iepriekš pieminētās Zimmela metaforas, apzīmējot izceļošanas vietu, nacionālo valstu rīcību atļaujas došanā vai bloķēšanā pieejai tiesībām un pakalpojumiem, vīzu un uzturēšanās atļauju izsniegšanā. Faista shēmā tās ir “durvis”. Daudzi no šiem jautājumiem kļūst strīdīgi, tiklīdz sākas iekārtošanās process konkrētajā valstī.

Kā jau iepriekš minēts, pirms Latvijas iestāšanās ES vīzu un darba atļauju iegūšana gan ES, gan citu valstu pilsoņiem bija daudz sarežģītāka nekā šobrīd, jo Latvija ar likumdošanas palīdzību stiprināja valsts kā “durvju” (robežu) sargātājas pozīcijas. Raugoties nākotnes perspektīvā, no vienas puses, politiskā limenī Latvija nacionālā limenī vai ES bloks kopumā var pieņemt lēmumus migrācijas ierobežošanai, piemēram, no ģeogrāfiski tuvās Krievijas vai bijušajām slāvu republikām, kuras ar Latviju vieno vēsturiskas un lingvistiskas saites. Taču,

no otras puses, ir jārēķinās ar valsts un reģiona attīstības nepieciešamību, kā arī globālajām tendencēm. Katrā ziņā politika, kas būs balstīta vājā izpratnē par šo komplekso fenomenu, domājams, cietīs neveiksmi, nesot līdzī arī nopietnas sekas.

Ar "tilta" metaforu tiek apzīmēti procesi, kuros bilaterāli vai daudzpusēji tiek veicināta darbaspēka piesaiste no citas valsts. Latvijā tie lielākoties veidojas un nostiprinās nevis nacionālās valsts pozīciju, bet ES nosacījumu dēļ.

Transnacionālās sociālās telpās pastāv piecstūra veida attiecības starp imigrācijas valsts valdību, imigrācijas valsts pilsoniskajām

ANALĪZES Telpas DIMENSIJA	DURVIS	TILTI
	Liedz vai atļauj piekļuvi, uzņemšanu, adaptēšanos	Piesaista un savieno nacionālo valstu robežas
POLITIKAS FORMALIZĀCIJAS PAKĀPE		
INSTITUCIONALIZĒTA	Vīzas iebraukšanai un izbraukšanai, imigrācijas, patvēruma meklētāju un bēgļu regulēšana, piekļuve pilsonībai; kopumā – noraidošā, receptīva vai vienaldzīga valdības politika	Darbaspēka piesaistišana; reģionāli darbaspēka migrācijas režīmi; starptautiski sociālie un darba standarti; daļēji starptautisks režīms patvēruma meklētājiem
NEFORMĀLA	Sociālās distancēšanas: negatīvi vai pozitīvi, etniski, rasistiski, reliģiski, kultūras stereotipi; aizspriedumaina vai bez aizspriedumu jaunatnācēju uzņemšana; saites ar aģentiem un durvju sargātājiem	Migrantu tīklu sociālās un simboliskās saites; migrantu tīkli, ekonomiskās, kultūras un sociālās saites starp grupām un nevalstiskām organizācijām migrācijas reģiona sistēmā

organizācijām, emigrācijas valsts (dažkārt paši transnacionāli to uztver kā otru dzimteni) lēmēj institūcijām, pilsoniskās sabiedrības grupām emigrācijas valstī un transnacionālām migrantu un/vai bēgļu grupām, nacionālajām, reliģiskajām vai etniskajām minoritātēm.

Jāpiekrit Kāstla spriedumam, ka tādas politikas, kas ir sakņotas kultūras asimilācijā, piemēram, Francijas modelis, vai arī nacionalitātes definēšana kā Vācijas modeli mūsdienu apstākļos vairs nevar kalpot par efektīvu nacionālas valsts integrācijas formu (Castles, 2000).

Šajā kontekstā būtiski runāt arī par Latvijas politiku dubultpilsonības jautājumā. Saskaņā ar Latvijas likumdošanu mūsu valsts pilsoņi un viņu pēcnācēji, kuri laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1990. gada 4. maijam, glābdamies no PSRS un Vācijas okupācijas režīma terora, ir atstājuši Latviju kā bēgļi, tikuši deportēti vai minēto iemeslu dēļ nav varējuši atgriezties Latvijā un šajā laikā naturalizējušies ārvalstīs, līdz 1995. gada 1. jūlijam varēja reģistrēties Iedzīvotāju reģistrā kā Latvijas pilsoņi. Tas nozīmē, ka šīm personām dubultpilsonība ir pieļaujama. Taču, ja reģistrācija notiek pēc šā datuma, personām ir jāatsakās no citas valsts pilsonības vai pavalstniecības. 2005. gada sākumā dubultpilsonība bija 30 793 Latvijas pilsoņiem.

Kosmopolitisma kultūra

Daļu augsti kvalificētā darbaspēka Latvijā var raksturot arī kosmopolitisma paradigmā. Ierastie stereotipi par kosmopolītiem deklarē, ka tās ir privileģētas, bet politiski nesaistītas elites, privileģētā šķira, kas jūtas vairāk rada sava darba un dzīvesstila līdziniekiem citās valstīs, nevis savas tautības pārstāvjiem. Stereotipiski viņus var saistīt ar turīgiem korporāciju vadītājiem, starptautiskiem vai starpvaldību birokrātiem, māksliniekiem, liela mēroga nodokļu izkrāpējiem, akadēmiķiem un intelektuāļiem, kuru "dzīvesstilam raksturīgi ietekmīgi, neatkarīgi spriedumi, dārga gaume un nemitīga ceļošana pa pasauli" (Vertovec, Cohen, 2002, 5).

Džons Mikletvaits un Adrians Vuldrīdžs (Wooldridge, 2000, 224) viņus dēvē par "kosmokrātiem", jauno globālās ekonomikas eliti,

meritokrātisku, tomēr grūti tveramu grupu, kas nav ģeogrāfiski, politiski vai ekonomiski piesaistīta tikai vienai vai vairākām noteiktām vietām. Tie ir ļaudis, kas svin "biznesa skolasbiedru kāzas visā pasaulē, piepilda biznesa ložas starptautiskajās lidostās, ieņem amatus lielāko pasaules firmu un starptautisko institūciju vadībā un līdz ar to kolektīvajiem centieniem, iespējams, dara vairāk nekā ikviens cits, lai pasauli padarītu šķietami mazāku". Viņus vairāk raksturo dzīvestils un attieksme, nevis bankas konta saturs. Ļoti aptuvenos pieņēmumos autori lēš, ka šādu cilvēku visā pasaulē ir ap divdesmit miljoniem.

"Kosmokrātu" tendence ir saistīta ar Džona Arija (Urry, 2000) "estētiskā kosmopolītisma" izpratni. Ne tikai elites, bet arī visdažādākā veida tūristu (gan to, kas iebrauc valstī, gan konkrētās valsts iedzīvotāju) došanās tūrisma ceļojumos ir attīstījusi kosmopolītisku gaumi.

Kosmopolītisma idejas sakņojas apgaismības universālismā un Imanuela Kanta teorijās, un tās dominējoši runā nevis par ekonomikas, kultūras vai sociālajiem, bet gan par tiesiskajiem kosmopolītisma aspektiem, sākot ar grieķu kultūru un romiešu cerībām izveidot pasaules mēroga impēriju, kā arī viduslaiku universitātēm, baznīcām, kuras arī bija ļoti kosmopolītiskas. Latīņu kā kopīgās valodas lietošana gadsimtiem ilgi ļāva dažādiem cilvēkiem sazināties un veidot kopīgu kultūru. Valodas, reliģijas un zināšanu kultūras ziņā šis viduslaiku kosmopolītisms kā elites kultūra mūsdienās ir zudis. Mūsdienās šī augstā kultūra var arī tikt aizvietota ar neverbalizētu populāru globālo kultūru un komunikāciju – lielā mērā to simbolizē sports, mūzika, internets. Taču līdz divdesmitā gadsimta sākumam būt kosmopolītam nozīmēja piederību lielburžuāzijai, augstākajam slānim, tādējādi atšķiroties no sabiedrības stratifikācijā zemāk esošajiem.

Žerārs Delantijs (Delanty, 2000) atgādina, ka britu rakstnieka Olivera Goldsmita 1796. gadā publicētajā darbā "*A citizen of the world*", Edmunda Burkes, Voltēra un Žana Žaka Ruso darbos kosmopolītisms tika saistīts ar priekšstatu par Rietumu civilizāciju. Par kosmopolītu uzskatīja individu, kas ir ļoti mobils elites aprindās augstākās sabiedrības kultūrā.

Ideja par kosmopolitisku pilsonību ir daudz diskutēta jaunākajā socioloģiskajā literatūrā, taču ar visu augošo interesi par to ir radīts samērā maz plašu teorētisku pētījumu, tādēļ jaunās migrācijas izpratnē šis koncepts drīzāk var kalpot tikai kā papildinošs elements.

Interese par kosmopolitisku jeb pasaules mēroga pilsonību īpaši zīmīgi attīstījās 20. gadsimta 90. gados neatkarīgi no globalizācijas diskusijām.

Vertovecs un Koens (Vertovec, Cohen, 2002) izceļ šādus kosmopolitisma indikatorus.

- Patēriņa kultūra, tās imports un eksports, transnacionalizācija grāmatu tirdzniecībā, kinoindustrijā, ārvalstu pārraidēs televīzijā un radio utt.

- Dubulpilsonība, likumdošanas bāze un oficiālā prakse.

- Politiskā intensitāte – kādā mērā dažādas etniskās grupas ir pārstāvētas nacionālajos varas centros – partijās, parlamentā, valdībā, arodbiedrībās utt.

- Valodas – cik valodās tiek runāts valstī un kas ir tie, kas runā vairākās valodās.

- Mobilitāte – pastāvīga imigrācija, imigrācijas attīstība, darbaspēka migrācijas attīstība, īslaicīga migrācija, bēgļu skaits, ārvalstu studentu skaita pieaugums.

- Komunikācijas tīklu dinamika – starptautisko sūtījumu skaita pieaugums, starptautisko telefona sarunu skaita pieaugums, datu elektroniskā apmaiņa utt.

- Starptautiskā ceļošana – starptautisko pasažieru skaita pieaugums, īpaši aviopasažieru, tūrisma pieaugums.

- Starptautisku (starpvaldību un nevalstisku) organizāciju aktivitāte un iniciatīva.

- Pārrobežu privātie un publiskie tīkli un lēmumu pieņemšanas struktūras, jaukto laulību skaits, jauktā laulībā vai civillaulībā dzimušo bērnu skaits, hibrīdkultūru parādīšanās.

Lielākā vai mazākā mērā šie indikatori novērojami arī Latvijā: strauji pieaug tūrisms – gan ārzemnieku viesošanās Latvijā, gan Latvijas iedzīvotāju došanās ceļojumos uz citām valstīm, palielināties avioreisu līniju skaits, būtiski palielinājušās komunikāciju iespējas, patēriņa

kultūras produktu radīšana un patērēšana. Mazākā mērā šie indikatori redzami politikas un tiesību aspektos.

Kosmopolitiskajā modernitātē mobilitātes un migrācijas nozīme mainās. Nacionālas valsts paradigmā pastāv skaidra šķirtne starp mobilitāti un migrāciju, saistot to ar diametrāli pretējām vērtībām. Kustība nacionālas valsts ietvaros tiek dēvēta par mobilitāti un ir ļoti vēlama, savukārt kustība starp nacionālām valstīm tiek dēvēta par migrāciju un tiek uztverta kā ļoti nevēlama.

Kosmopolitisms sevī ietver arī jaunu kontekstu attiecībās starp biznesu un politiku (Vertovec, Cohen, 2002, 76–77). Apzināti vai neapzināti biznes kļūst par globālās politikas ieroci. Lielās firmas arī noteic sabiedrības locekļu dzīves apstākļus un situāciju, īstenojot savas ekonomiskās intereses. Tādējādi korporācijas ar saviem investīciju lēmumiem un darbaspēka izvietojumu arī veido pamatu visas valsts izaugsmē vai, gluži otrādi, nevienlīdzības veicināšanā, tiesiskuma, brīvību un demokrātijas izplatīšanā visplašākajā mērogā.

Nākotnes pārbaudījumi

Lai arī nevar runāt par kvantitatīvu kritisko masu augsti kvalificēta darbaspēka imigrācijā Latvijā valsts transformācijas periodā, būtiski ir aktīvāk izpētīt un apzināt pozitīvo un vērtīgo, ko šis process ir radījis un turpina radīt, kā arī analizēt iespējamās negatīvos un nevēlamās aspektus un blakusefektus. Migrācija, aplūkota multikulturālisma, transnacionālo sociālo telpu un kosmopolitisma paradigmās, ļauj izdarīt vairākus teorētiskus secinājumus.

Migrācijas politika. Ņemot vērā globālās tendences, aizvien sarežģītāk kļūs ieviest kādas noteiktas, ierobežojošas “durvju” migrācijas politikas. Arī Eiropas Savienībā daudzu gadu laikā nav izdevies ieviest vienotu migrācijas politiku, lai arī diskusijas par to notiek visu laiku.

Izmantojot iespējas, ko sniedz statuss un tiesības dažādās starptautiskajās organizācijās, jo īpaši Eiropas Savienībā, Latvijai gan divpusēji, gan daudzpusēji ir jāiesaistās tādu migrācijas politikas veidu atbalstīšanā, kas rod līdzsvaru starp valstu ekonomiskajām interesēm. Latvijai

kā ES valstij, savlaicīgi plānojot un administrējot, nevis pastumjot pagriņķā, ir jāizprot globālās tendences, tas, ka Eiropā migrācija turpināsies. Ņemot vērā tuvējo, bet ārpus ES esošo kaimiņvalstu (Ukraina, Moldova u. c.) dinamisku attīstību un Latvijas iesaistīšanos sadarbībā šīs attīstības ietvaros, arī šajās valstīs turpināsies gan īslaicīga migrācija, gan pastāvīga pārcelšanās uz dzīvi citā vietā, kas var veidot arī transnacionālas sociālas telpas ar Latviju.

Migrantu kategoriju noārdīšanās un sajaukšanās. Pašlaik dažāda migrācijas politika parasti tiek veidota, pieņemot, ka cilvēku kustība var tikt iedalīta skaidrās kategorijās, tādās kā ekonomiskie migranti, ģimeņu apvienošanās, bēgļi un nelegālie migranti. Ekonomiskie migranti tiek iedalīti apakškategorijās – nekvalificēti, augsti kvalificēti, darba ņēmēji un uzņēmēji.

Tāpat tiek nošķirta īslaicīgā migrācija un pārcelšanās uz pastāvīgu dzīvi jaunā vietā. Šīs kategorijas atrodamas daudzu valstu, piemēram, ASV, Austrālijas, Vācijas un citu, kā arī starptautisko organizāciju, piemēram, ANO Augstākā komisāra bēgļu jautājumos biroja darbības principos.

ASV un Kanādā, tāpat arī Austrālijā regulāri tiek pieņemti lēmumi, cik un kādu kategoriju (līdzšinējā izpratnē) imigranti tiks uzņemti, kas varētu būt arī piemēri tādas migrācijas politikas izveidei un varētu sekmēt Latvijas izaugsmi.

Taču pēdējos gados socioloģiskajā un citu disciplīnu literatūrā aizvien vairāk tiek diskutēts par to, ka līdzšinējais dalījums starp migrācijas tipiem kļūst aizvien nenožīmīgāks. Šo kategoriju robežas noārdīšanās efekts ļoti būtiski skar kā nacionālu valstu valdības, tā arī pārnacionālas institūcijas, un šis process mazina nacionālo valdību lomu migrācijas politikas noteikšanā un pārraudzībā (Castles, 2000, 80).

Ņemot vērā migrācijas dinamiku, daudzējādo saistību ar pasaules ekonomiku, migrācijas procesus, minoritāšu veidošanos un sociālās pārmaiņas, pētījumi šajā laukā vairs nevar būt veikti tikai vienas disciplīnas ietvaros un nacionāli orientēti. Pētījumos ir jākombinē politekonomijas, socioloģijas, politikas zinātnes, tieslietu, demogrāfijas, antropoloģijas un citu saistīto disciplīnu teorijas un metodoloģija.

Pilsonības jautājumi. Aizvien aktuālākas kļūst visdažādāko kategoriju migrantu prasības pēc taisnīgākiem migrācijas nosacījumiem un īpaši pastāvīgo iedzīvotāju un viņu pēcnācēju tiesības iegūt pilsonību. Tas nozīmē darbu pilsonības jautājumu izpētē ne vien līdzšinējā sabiedrības integrācijas, bet arī multikulturālas sabiedrības kontekstā.

Pašlaik Eiropas Savienība ir vienīgā pārnacionālā organizācija, kas formāli ir izveidojusi vienotu pilsonību, taču tai trūkst vīzijas un mehānismu, kā likt nacionālajām identitātēm integrēties un cieši iesakņoties federālajā politikā (Baubock, 2002, 135). Eiropas identitāte salīdzinājumā ar nacionālajām ir vāja, un tas tikai palielina pilsonības jautājumu pieaugošo nozīmi.

Ja imigranti nevēlas atteikties no savas līdzšinējās pilsonības, tad risinājums pastāv dubultpilsonībā vai arī dodot imigrantiem būtiskākas tiesības sociālajā, ekonomiskajā un politiskajā jomā, taču apstājoties īsi pirms pilna naturalizācijas procesa.

Valodas tiesības. Multikulturālisms sevī ietver arī kultūras un valodas tiesības, proti, tas nozīmē ne tikai tiesības individuālai vai kolektīvai viedokļa paušanai, bet arī noteiktu pakalpojumu attīstīšanu un nodrošināšanu. Izglītības jomā tas nozīmē iespēju nodrošināšanu dažādu kultūru bērniem mācīties vispārējās izglītības (nevis tikai īpašās mazākumtautību) skolās, vienlaikus atbalstot citu valodu un kultūru kopšanu. Tas arī aizvien vairāk diskusiju priekšplānā izvirza politiski jutīgo jautājumu par multikulturālisma attīstīšanu uz vairāku valodu bāzes.

Līdzšinējie novērojumi rāda, ka ārvalstu speciālisti formālās un neformālās attiecībās veido diezgan noslēgtu kopienu un ciešākas saites ir viņu pašu starpā, nevis ar vietējo sabiedrību. Ja kopā pulcējas vairāku tautību cilvēki, saziņa parasti notiek angļu valodā.

Imigrācijas saikne ar emigrantu atgriešanos Latvijā. Valstīs ar relatīvi sliktāku ekonomisko situāciju (Latvija attiecībā pret turīgākām Rietumvalstīm) īsā un vidējā termiņā turpinās emigrācija. Divdesmit pirmā gadsimta sākumā Latvija ir stabili ieņēmusi vietu starp visstraujāk augošajām ekonomiskajām sistēmām Eiropas Savienībā. 2005. gadā, pēc oficiālām aplēsēm, ārvalstīs strādā vismaz 30 tūkstoši Latvijas

iedzīvotāju, pēc neoficiālām – vismaz 40 tūkstoši. Tomēr ekonomiskā un sociālā attīstība ir vienīgais ilgtermiņa risinājums, lai izlidzinātu nelīdzsvarotību, un tādēļ ekonomikas attīstībai ir jābūt valsts politikas prioritātei. Šī attīstība sevī ietver resursu (arī cilvēkresursu) pie-saisti no vairāk attīstītām valstīm.

Emigrantu atgriešanās Latvijā savukārt ir ļoti cieši saistīta ar iepriekš minētajām migrantu tiesībām – gan pilsoniskajām, gan valodas un citām. Kā piemēru var minēt uz Īriju devušos Latvijas pilsoņu iespējamo atgriešanos dzimtenē vai transnacionālas sociālas telpas izveidi: emigrācijas laikā, kas sākotnēji ir bijusi plānota kā īslaicīga, bet izvērtusies vairāku gadu garumā, cilvēkiem ir izveidojušās mājas gan Latvijā, gan Īrijā, prombūtnes laikā no Latvijas ir dzimuši bērni, kuriem ir Īrijas pilsonība, bērni mācās skolās angļu valodā utt. Tādējādi transnacionālo sociālo telpu un migrācijas kategoriju noārdīšanās kontekstā migrantu tiesības iegūst plašāku jēgu.

Diskriminācijas novēršana. Domājot par imigrācijas tendences attīstību nākotnē, aizvien būtiskāks būs jautājums par diskriminācijas tās plašākajā nozīmē novēršanu. Šo jautājumu nevar skatīt abstrakti no politiski ekonomiskās struktūras un reducēt tikai uz attieksmju līmeni. Risinājums ir meklējams nevis tikai politiskā rīcībā, bet gan arī – un jo īpaši – psiholoģiskajās un izglītības stratēģijās.

Izmantotā literatūra

Baubock R., 2002. Political Community beyond the Sovereign State, Supranational Federalism, and Transnational Minorities in Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice / Ed. by S. Vertovec and R. Cohen. Oxford University Press.

Bauman Z., 1998. Globalization: The Human Consequences. Cambridge: Polity Press.

Castles S. and Miller M. J., 1998. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. London: Macmillan.

Castles S., 2000. Ethnicity and Globalization. Sage publication.

Cohen R., 1997. Global Diasporas: An Introduction. London: UCL Press.

Delanty G., 2000. Citizenship in a Global Age. Buckingham; Philadelphia: Open University Press.

- Faist T., 1998. Transnational Social Spaces out of International Migration: Evolution, Significance and Future Prospects // Archives Européennes de Sociologie. 39 (2). P. 213–247.
- Faist T., 2000. The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces. Oxford University Press.
- Faist T., 2002. Beyond National and Post-national Models: New Horizons in Sociological Theory and Research. Italy: University of Trento.
- Kivisto P., 2001. Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts // Ethnic and Racial Studies. 24 (4).
- Lulle A., 2005. Eiropēizācija augsti kvalificēta darbaspēka imigrācijā Latvijā // Latvija eiropēizācijas krustceļos / Red. Ž. Ozoliņa, T. Tisenkopfs. Rīga: SPPI.
- Portes A. and Borocz J., 1989. Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation // International Migration Review. 23. P. 606–630.
- Portes A., 1999. Conclusion: Towards a New Model: the Origins and Effects of Transnational Activities // Ethnic and Racial Studies. 22 (4). P. 463–477.
- Rudolph H. and Hillman F., 1998. The Invisible Hand Needs Visible Heads: Managers, Experts and Professionals from Western Countries to Poland // The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities. Macmillan Press, Ltd. P. 60–84.
- Rudolph H. und Hillmann F., 1998a. Via Baltica: Die Rolle westlicher Fach- und Führungskräfte im Transformationsprozeß Lettlands. WZB-discussion Paper. FS I. P. 98–106.
- UNDP, 1999. United Nations Human Development Report.
- UNDP Latvija, 1999. Pārskats par tautas attīstību.
- Urry J., 2000. The Global Media and Cosmopolitanism. Lanchester University, Department of Sociology.
<http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc056ju.html> (05.09.2005.).
- Vertovec S., Cohen R., 2002. Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice. Oxford University Press.
- Waldinger R., 2001 (eds). Strangers at the Gates: New Immigrants in Urban America. University of California Press.
- Wooldridge A., 2000. Wooldridge A., Micklethwait J. The Challenge and Hidden Promise of Globalization. Random house.

Rakstu autori

Andris Bauls – ģeogrāfijas doktors, LU Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes Cilvēka ģeogrāfijas katedras docents. Pētnieciskās intereses: iedzīvotāju un apdzīvojuma ģeogrāfija, iedzīvotāju migrācija un svārstmigrācija.

Zigrīda Goša – ekonomikas doktore, LU Ekonomikas un vadības fakultātes profesore. Akadēmisko darbu strādājusi Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolā "Attīstība". Ilgstoši strādājusi Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtā. Disertāciju demogrāfijā aizstāvējusi Maskavas Valsts universitātē. Vairāk nekā 70 zinātnisko publikāciju un mācību grāmatu "Statistika" un "Sociālo procesu analīze" autore. Galvenais zinātnisko pētījumu virziens – iedzīvotāju nodarbinātība, izglītība, veselības stāvoklis un mirstība, bērnu stāvoklis. Stratēģiskās analīzes redkolēģijas locekle.

Ivars Indāns – LU politikas zinātnes maģistrs, Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks. Galvenās pētnieciskās tēmas saistītas ar sabiedrisko procesu attīstību starptautisko attiecību kontekstā. Publikāciju tematika – sabiedrības integrācijas, imigrācijas jautājumi Eiropas Savienības politikas ietvaros.

Zaiga Krišjāne – ģeogrāfijas doktore, LU Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes Cilvēka ģeogrāfijas katedras vadītāja, asociētā profesore. Pētniecības jomas: iedzīvotāju un apdzīvojuma ģeogrāfija, pilsētu ģeogrāfija, iedzīvotāju mobilitāte, dzīves kvalitāte.

Kristīne Krūma – LU Juridiskās fakultātes Starptautisko un Eiropas tiesību katedras vadītāja, Lundas universitātes un Rīgas Juridiskās augstskolas doktorante. Bakalaura grādu ieguvusi LU Juridiskajā fakultātē. Maģistra grādu ieguvusi Lundas universitātē (Zviedrija). Stažējusies Eiropas Komisijas Juridiskajā dienestā. Bijusi Maksa Planka institūta starptautiskajās un salīdzinošajās tiesībās viespētniece (Heidelberga, Vācija). Papildinājusies Orhūsas, Turku, Oslo, Ūmeo, Helsinku un Galvejas universitātēs dažādās programmās unursos. Zinātnisko pētījumu virzieni saistīti ar starptautiskajām publiskajām

tiesībām un ES tiesībām. Disertācijas tēma "ES pilsonības institūts pēc ES paplašināšanās: starptautisko tiesību perspektīva".

Juris Krūmiņš – habilitētais ekonomikas doktors, LU sociāli ekonomiskās demogrāfijas profesors. Latvijas Universitātes prorektors, Latvijas Augstskolu profesoru asociācijas valdes priekšsēdētājs, LZA korespondētājloceklis, Eiropas Demogrāfisko pētījumu asociācijas, Starptautiskās iedzīvotāju zinātniskās izpētes asociācijas un Baltijas studiju veicināšanas asociācijas biedrs. Piedalījies ANO Attīstības programmas, ANO Universitātes, Eiropas Padomes, Eiropas Universitāšu asociācijas, Eiropas Savienības struktūrfondu u. c. sociālās attīstības un demogrāfijas problēmām veltītos projektos.

Zane Leduskrasta – LU Ekonomikas un vadības fakultātes demogrāfijas studiju programmas doktorante. Doktora disertācijas tēma – izglītības attīstības sociālekonomiskie un demogrāfiskie faktori. Strādā Latvijas Universitātē. Piedalījies Eiropas Savienības struktūrfondu un ANO Attīstības programmas pētījumos par augstākās izglītības, demogrāfijas un darba tirgus problēmām.

Aija Lulle – ieguvusi maģistra grādu socioloģijā, pašlaik studē LU Socioloģijas nodaļas doktorantūrā, ir Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku foruma locekle. Akadēmiskās intereses saistītas ar migrācijas studijām, īpaši – augsti kvalificēta darbaspēka migrāciju Latvijā un Eiropā, kā arī robežu pētniecības jautājumiem. Kopš 2004. gada piedalās migrācijas pētījumos Latvijā un kopā ar zinātniekiem no Somijas, Krievijas un Igaunijas – pētījumos Latvijas–Krievijas un Igaunijas pierobežā.

Aivita Putniņa – sociālantropoloģe, strādā LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļā. Maģistra grādu ieguvusi sociālajā antropoloģijā – Kembridžas universitātē Lielbritānijā. Kembridžas universitātē 1999. gadā iegūts doktora grāds, aizstāvojot darbu par ricībspēju un bērnu dzimšanu Latvijā. Pētnieciskā pieredze saistīta ar akadēmiskiem pētījumiem reprodutīvās veselības, dzimtes, korupcijas, biotehnoloģijas un pārvaldības jomā, kā arī lietišķiem pētījumiem par kultūru, tautas attīstību u. tml.

Maira Roze – Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes priekšnieka vietniece. 1984. gadā beigusi Rīgas Tehnisko universitāti un 2000. gadā beigusi Latvijas Policijas akadēmiju. Kopš 1993. gada strādā Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē. Darbs ir saistīts ar migrācijas politikas veidošanu un realizāciju. Piedalījies Imigrācijas likuma izstrādāšanā. Piedalījies un uzstājusies daudzās konferencēs un semināros par migrācijas tēmu gan Latvijā, gan ārzemēs. Autore vairākām publikācijām par migrācijas tendencēm un par ārzemnieku ieceļošanu un uzturēšanos Latvijā.

Uldis Ušackis – Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes Sociālās statistikas departamenta direktora vietnieks. Beidzis Latvijas Universitātes Ekonomikas fakultāti. Centrālajā statistikas pārvaldē atbild par iedzīvotāju statistikas jautājumiem. 1989. un 2000. gada Latvijas tautas skaitīšanas projekta vadītājs. 1997. gadā stažējies Eiropas Kopienų Statistikas biroja Eurostat. Vairāku publikāciju autors un līdzautors demogrāfijas jomā.

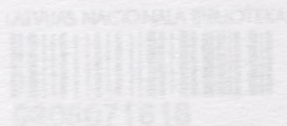
Edvīns Vītolinš – LU Demogrāfijas centra pētnieks. 1960. gadā beidzis Latvijas Valsts universitātes Ekonomikas fakultāti. Ieņēmis atbildīgus amatus Centrālajā statistikas pārvaldē, Valsts plāna komitejā, Labklājības ministrijā, bijis CSP priekšnieka vietnieks un 1979. gada tautas skaitīšanas darbu vadītājs Latvijā. Apmēram 50 publikāciju autors vai līdzautors par demogrāfijas un nodarbinātības jautājumiem.

Pēteris Zvidriņš – habilitētais ekonomikas doktors (demogrāfija), LZA īstētais loceklis (kopš 1992). LU Statistikas un demogrāfijas katedras vadītājs, profesors. Latvijas Zinātnes padomes loceklis, priekšsēdētāja vietnieks un priekšsēdētājs (1993–1995), Latvijas Statistiķu asociācijas prezidents, Eiropas un Pasaules demogrāfu asociācijas loceklis, NATO stipendiāts etniskās demogrāfijas jautājumos (1996–1998). Vairāk nekā 300 zinātnisku publikāciju autors. LZA Kārļa Baloža (1996) un Marģera Skujenieka (2004) balvas laureāts. Pētnieciskās intereses: demogrāfiskie procesi Latvijā un Baltijā, iedzīvotāju politika, darbaspēka problēmas.

Strategic Analysis Commission
under the Auspices of the President
of the Republic of Latvia
Research papers
No. 3(4)/2005

**Demographic Situation:
Present and Future**

"Zinātne" Publishers
Riga 2005
In Latvian

Stratēģiskās analīzes komisija
Zinātniski pētnieciskie raksti
Nr. 3(4)/2005

**Demogrāfiskā situācija
šodien un rīt**

Redaktors *Aivars Kļaviņš*
Korektore *Ināra Stašulāne*
Maketētāja *Sandra Berga*

Formāts 60×90/16. SIA Apgāds "Zinātne",
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40003086250.
Iespiesta SIA tipogrāfija "Pērse",
Aizkraukles iela 21, Rīga, LV-1006.

Statistisches Amt des Reichs
Zentralstatistikamt
Nr. 3-IV/2007
Demographisches Amt
Berlin, den 1. April 1907

Rechnung der Bevölkerung
Rechnung der Bevölkerung
Rechnung der Bevölkerung
Rechnung der Bevölkerung

Formel: 10×10^3 ist die Anzahl der
Anzahl der Bevölkerung, die im Jahr 1907
Rechnung der Bevölkerung
Rechnung der Bevölkerung
Anzahl der Bevölkerung im Jahr 1907

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305071616

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

2, 70

2005-3

L 693

Šajā Stratēģiskās analīzes komisijas
zinātniski pētniecisko rakstu krājumā
apkopoti Demogrāfisko pētījumu grupas
veiktie pētījumi par Latvijas iedzīvotāju
dabiskās kustības, migrācijas un darbaspēka
kustības norisēm. Autori ieskicē demogrāfiskās
attīstības prognozes un aplūko vairākus
demogrāfiskās politikas aspektus.

ISBN 9984-767-59-0

9 789984 767598